ئۇشبۇ كىتاب ئېلكىتاب تورى تەرىپىدىن تارقىتىلدى

ئەزىز ئوقۇرمەن، ئۇشبۇ كىتاب ئېلكىتاب تورى تەرىپىدىن
سكاننېرلىنىپ تارقىتىلدى.

ئېلكىتاب تورى ئادرېسى:
www.elkitab.org

ئېلكىتاب

ئېلكىتاب تورى ئادرېسى:
www.elkitap.org

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى

215808

索书号: TU-80 U-I

书名: ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى

登录号:

定价: 1.10 10.00 يۈەن

借者	借期	还期
[illegible]	2000.1.30	

[illegible]

下列最后之日期本书必须归还

B 9503021	2000.3.5		

爱护图书 · 按期交还

[illegible]

215808

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى

تۇرسۇن غازى تۈزگەن

755097908

新疆大学图书馆藏书

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت- فوتو سۈرەت نەشرىياتى

باش تەھرىر :
تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى : مەھەممەت ئايۇپ
مەسئۇل مۇھەررىر :
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : گاۋ گۇاڭمىن
كوررېكتورى : قېيۇم تۇرسۇن

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى

تۇرسۇن غازى

نەشر قىلغۇچى : شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
تارقاتقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى : 1092×787 مىللىمېتر 1/20 فورمات باسما تاۋىقى 5
1997 ـ يىل 1 ـ ئاي 4 ـ بېسىلىشى 1992 ـ يىل 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
تىراژى : 11000 — 6001

كىتاب نومۇرى : ISBN 7—80547—085—55/J • 68
باھاسى : 10.00 يۈەن

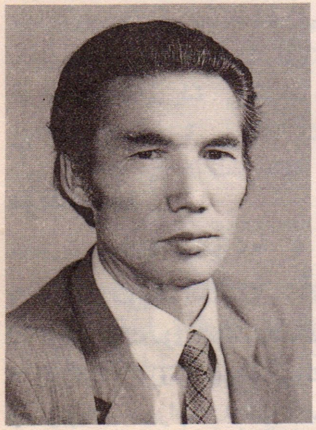

تۇرسۇن غازى

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

تۇرسۇن غازى 1943 - يىلى يەكەن ناھىيىسىدە قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1960 - يىلى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى گۈزەل سەنئەت فاكۇلتېتىنىڭ ھۈنەر - سەنئەت كەسپىگە ئوقۇشقا كىرگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن، 1985 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىخانىغا يۆتكىلىپ كەلگەن. ئۇ ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىخانىنىڭ كۆرگەزمە بۆلۈم باشلىقى. كۆرگەزمە ھۈنەر - سەنئىتى بويىچە كاندىدات تەتقىقاتچى.

مۇندەرىجە

1. كىرىش سۆز 1
2. ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ھۈنەر-سەنئىتى ھەققىدە چۈشەنچە 1
3. كورگول، تورۇس چىراغ بېزەك نەقىشلىرى 25
4. نومۇيان، مىھراپ، ئەقلىيە، بېغىشلىما سۆزلەر بېزەك نەقىشلىرى. 39
5. ناۋا، سەراپ، پېشايۋان بېزەك نەقىشلىرى. 48
6. ئىشىك، دېرىزە، پەنجىرە بېزەك نەقىشلىرى. 68
7. تام بېتى كۈنچۈك بېزەك نەقىشلىرى. 73
8. تەكچى تام بەت بېزەك نەقىشلىرى. 78
9. ياغاچ ئويما بېزەك نەقىشلىرى. 84
10. كاھىش بېزەك نەقىشلىرى. 90
11. قاپارتما گۈللۈك خىش بېزەك نەقىشلىرى. 105

مۇقەددىمە

غازى ئەمەت

مەيلى ساياھەت ۋە مەيلى خىزمەت بىلەن شىنجاڭغا كەلگەنلەر ئەگەر قەشقەرگە بارماي، پەقەت ئۈرۈمچىدىنلا قايتىپ كەتكەن بولسا، «شىنجاڭغا كەلمىگەنگە باراۋەر» دېيىشىدۇ — كىشىلەر. بۇنىڭ سىرى شۇ يەردىكى، تارىختا قەشقەر قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ قىشلىق پايتەختى قىلىنغان بولسا، ياركەنت (يەكەن) ئوتتۇرا ئەسىردە ئۆتكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ مەركىزى بولۇپ، بۇ جايلاردا ئۇيغۇرلار ئۆز دەۋرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرغان. بولۇپمۇ مىمارچىلىق ۋە قول ھۈنەرۋەنلىك سەنئىتى شۇ زامانىنىڭ ئەڭ يۈكسەك سەۋىيىسىگە يەتكەن. بۇ رايونلاردا ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىقى تۈپەيلىدىن مىللىي مەدەنىيەت گۈللىنىپ راۋاجلانغان. ھازىر بۇ جايلاردا ئەجدادلىرىمىز ياراتقان ھۈنەر-سەنئەت ئۈلگىلىرى، ئەڭ ئېسىل نۇسخىلار، قىممەتلىك مىراسلار بىر قەدەر ئەينەن ساقلىنىپ كەلمەكتە.

تۇرسۇن غازى 1943-يىلى مانا شۇ يەكەن شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇ ئەتراپنى ئوراپ تۇرغان گۈزەل مۇھىت ئىچىدە ئۆستى. ھۈنەر-سەنئەتنىڭ ئوتلىرى ئۇنىڭ گۆدەك قەلبىگە ئۇتاشقان بولۇپ، دائىم لاۋۇلداپ يېنىپ تۇراتتى. مەن 1960-يىلى شىنجاڭ سەنئەت شۆيۋەنىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن يەكەنگە بارغىنىمدا، تۇرسۇن غازىدىن ئىبارەت نەققاشلىق كەسپى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلىغان بۇنداق بىر ياخشى كۆچەتنى بايقىغىنىمغا تولىمۇ خۇرسەن ئىدىم.

تۇرسۇن غازى 1964-يىلى شىنجاڭ سەنئەت شۆيۋەنىنىڭ گۈزەل سەنئەت فاكۇلتېتى ھۈنەر-سەنئەت كەسپىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، مەكتەپكە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان ئىدى. ئۇ دەسلەپ ئوقۇتقۇچى بولۇپ، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىخانىدا ئىشلەش جەريانىدا كۆپ قېتىم تۆۋەنگە چۈشۈپ، ھۈنەر-سەنئەت مىراسلىرىنى توپلىدى، رەتلىدى ۋە ئۇنى تەتقىق قىلدى. ئۇ ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقاتتىن باشقا يەنە ئىجادىيەت ساھەسىدە نۇرغۇن ئەمەلىي ئىشلارنى قىلدى. تۇرسۇن غازى كۆپ قېتىم ھەر خىل كۆلەمدىكى كۆرگەزمىلەرنىڭ، ماگىزىن ۋە رېستورانلارنىڭ ئىچى ھەم سىرتىنى قويۇق مىللىي شەكىلدە زىننەتلىدى. ئۇنىڭ زور نەتىجىلىرىدىن بىرى، شىنجاڭ ئىسلام دىنى شۆيۋەنىنىڭ جامەئەسىنى، 1980-يىلى تيانشان كىنو ستۇدىيىسى ئىشلىگەن تارىخىي كىنو «غېرىپ-سەنەم» فىلىمىدىكى خان ئوردىسىنىڭ ئىچكى- تاشقى نەقىش زىننىتىنى لايىھەلەپ ئىشلەپ چىقتى، زىننەتلەشكە قاتناشتى ۋە تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مەقبەرىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىشىغا قاتنىشىپ، مەقبەرىنىڭ بارلىق نەققاشلىق ئىشلىرىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆزى لايىھەلىدى ۋە ئۇنىڭ مەشغۇلاتلىرىغا يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ ئۆز كەسپى بويىچە كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى بەدىلىگە

«كاندىدات تەتقىقاتچى» ئۇنۋانىنى ئالدى. 1991 - يىلى بېيجىڭ خەلق سارىيى شىنجاڭ بۆلۈمىنىڭ ئومۇمى
زىننەتلەش لايىھىسىنىڭ ئايرىم بۆلەك مودېلىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلەپ چىقتى.
قولىڭىزلاردىكى بۇ كىتابتا ئۇيغۇر ھۈنەر - سەنئىتى توغرىسىدا، جۈملىدىن ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق
سەنئىتى توغرىسىدا بىر قەدەر تەپسىلىي چۈشەنچە بەرگەنلىدىن تاشقىرى، ئەڭ مۇھىمى ئۇ 60 - يىللاردىن
تارتىپ توپلاپ رەتلەپ چىققان 400 پارچىدىن ئارتۇق بىناكارلىق بېزەك نەقىش ئۈلگىلىرىنى ئېلان
قىلدى. بۇ كىتابنىڭ بەدىئىي قىممىتى ۋە قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان يېرى شۇ يەردىكى، تۇرسۇن غازى
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھۈنەر - سەنئىتىگە تولىمۇ چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان. ئۇنىڭ نەزەرىدە دۇنيادا ھۈنەر - سەنئەت
نەققاشلىقىدىن مەنىلىكرەك يەنە بىرەر كەسىپ يوقتەك قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ نەقىش نۇسخىلىرىنى
سىزىشقا ئولتۇرغاندا، ئۆزىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ، بارلىقىنى ئەنە شۇ نەقىشكە بېغىشلايدۇ.
مەزكۇر كىتابقا بېرىلگەن نەقىش ئۈلگىلىرىنى ئىشلەشتە، تۇرسۇن غازى بىرىنچى قول ماتېرىيالنى
ئەسلى ئارگىناللاردىن ئۆز قولى بىلەن توپلىدى. ئۇ ئۇيغۇر نەقىشلىرىنىڭ ھېسابسىز نۇسخا ۋارىيانتلىرىنى ۋە ئۇنىڭ
ئىنچىكە دېتاللىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئۇنى ھەقىقىي مەنىدە ئىگىلىگەنلىكى ئۈچۈن، تۇرسۇن غازى
رەتلەپ ئېلان قىلغان بۇ نەقىش ئۆرنەكلىرى، ئۆزىنىڭ ئەسلى ئوبرازى، مىللىي پۇراق ۋە خاس ئۇسلۇبلىرىنى
ئەينەن ساقلاپ قالدى ھەم توغرا ئەكس ئەتتۈردى. شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭچە بۇ نەقىش ئۈلگىلىرىنى ئە
ئىشەنچىلىك، ھەقىقىي ئۇيغۇر نەقىشلىرى دەپ قاراشقا، ھەرگىز ئىككىلەنمەي ئىمالال ئىشلىتىشكە
بولىدۇ.
تۇرسۇن غازى ھۈنەر - سەنئەت بېزەك نەقىشلىرى بويىچە توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش بىلەن
قالماي، ئۇزۇن يىل بۇ ساھەدە ئىزچىل ئەمەلىيەت ئۆتكۈزگەن، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، مو
تەجرىبىلەرنى توپلىغانلىقى ئۈچۈن، مەزكۇر كىتابنىڭ باش قىسمىدا بېرىلگەن نەزەرىيە جەھەتتىك
چۈشەنچىسىمۇ ھەرگىز قۇرۇق گەپلەر ئەمەس. بەلكى رېئال ھەم ئەمەلىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ
تەتقىقاتچىلار ئۈچۈن ئوبدان بىر ماتېرىيال. ھەۋەسكارلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن يېتەكچىلىك رولىنى ئوينايدۇ.
ھۈنەر - سەنئەتنى بولۇپمۇ بېزەش، زىننەتلەش ئىشلىرىنى ياخشىلاپ خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈ
تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىش يولىدا، تۇرسۇن غازىغا يەنىمۇ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن.

ئۇيغۇر نەققاشلىق سەنئىتى ھەققىدە چۈشەنچە :

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق تارىختىن بېرى ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت— سەنئەت ساھەسىدە ئىلىمىز مەدەنىيىتىگە ۋە دۇنيا مەدەنىيىتىگە مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇزۇننىڭ ياشاپ كېلىۋاتقان تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئۇرغۇنلىغان مەشھۇر ئىقتىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. ئۇلار جاپالىق ئىزدىنىپ، ئەقىل-پاراسىتى، ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ياراتقان پەن-مەدەنىيەت بىلىم جەھەتتىكى قىممەتلىك تەجرىبىلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ كەتتى. مانا شۇ تارىخىي مىراسلارنىڭ بىرى، ئۇيغۇر مەدەنىيەت-سەنئىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى— ئۇيغۇر نەققاشلىق ھۈنەر-سەنئىتىدۇر.

مەن «ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى» دېگەن بۇ كىتابتا نەقىش ئۈلگىلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشتىن سىرت، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھۈنەر-سەنئەتتىكى ئاجايىپ ماھارىتى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات تارىخى، شۇنىڭدەك ھۈنەر-سەنئەت جەريانى، ئۇنىڭ ئىشلىنىش دائىرىسى ۋە بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتى ھەققىدە ئۇقتۇرۇش توختالدىم. ھازىر مۇشۇ ساھەدە ئىشلەۋاتقان ھەۋەسكارلار ۋە ھۈنەر-سەنئەت ھاجەتمەنلىرىنى ئەمەلىي ئۈلگە ۋە بۇ ھەقتىكى مۇناسىۋەتلىك نەزەرىيە بىلەن تەمىن ئېتىشنى، بۇ كىتابتىن ئۆز ئېھتىياجىغا يارىشا قوبۇل قىلغان بىلىملەر بىلەن ئۆزىدە بار بولغان مول ئەمەلىي بىلىملىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن پائال ھەسسە قوشۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەنئەنىۋى بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتى ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئىتى تەركىبىدىكى بىر قەدەر گەۋدىلىك، تەسىر دائىرىسى كۈچلۈك قىسمى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇر نەققاشلىق سەنئىتى ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيان ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەدىئىي شەكىلدۇر. ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىستېتىك شەكىل گۈزەللىكىنى ئىپادىلەشتىكى بىرخىل بەدىئىي سەنئەت شەكلى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ.

ئۇيغۇر نەققاشلىق سەنئىتى ئۆزىگە خاس بەدىئىي سەنئەت ئالاھىدىلىكىگە ۋە كۈچلۈك ئىپادىلەش ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە بولۇپ، ئۇ شەيئىلەرنىڭ قىياپىتىنى قانۇنىي چەكلىمە ئىچىدە يۇقىرى ماھارەت بىلەن مۇبالىغىلەشتۈرۈش، كۆپەيتۈرۈش ۋە شەكىل ئۇسۇلى بىلەن جانلىق ئىپادىلەپ كۆرسىتەلەيدۇ. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ كۆركەم، نەپىس شەكىل قۇرۇلمىلىرى ۋە ئېلېمېنت ۋارىيانتلىرى بىلەن سانائەت تاۋار ماللىرى ۋە ئۆي-ئىمارەت قۇرۇلۇشلىرى، كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئوراپ-قاچىلاش بېزەك— زىننەت ئېھتىياجى ئۈچۈن بىۋاسىتە خىزمەت قىلىدۇ.

ئۇيغۇر نەققاشلىق ھۈنەر-سەنئىتى ئۆزىگە خاس دەۋر ئالاھىدىلىكىگە، شەكىل ئالاھىدىلىكىگە ۋە رەڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. ئۇيغۇر خەلقى نەققاشلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۆز بېشىدىن بۇرۇلۇش خاراكتېرلىك بىر قانچە دەۋرنى ئۆتكەزدى. ھەر بىر دەۋر ئۆزگىچە ئۇسلۇب، ئۆزگىچە ئىپادىلەش، ئېقىم، شەكىل ۋە رەڭلەرنى قوللاندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ روشەن يەرلىك ئالاھىدىلىكلەرگىمۇ ئىگە بولۇپ، يەرلىك نەقىشلەردىكى ئېلېمېنت ۋارىيانتلارنىڭ شەكىللىرى ۋە ئۇنىڭ قوللىنىشىمۇ ئۆزگىچە بولىدۇ./ تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلار ئاھالىسى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جاي بولۇپ، غەرب مۇسۇلمان ئەللىرى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ۋاقتى نىسبەتەن ئۇزۇن بولۇشى، شۇنىڭدەك بۇ جايلار قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنى بولۇشى قاتارلىقلار

تۈپەيلىدىن بۇ جايلاردا قوشنا دۆلەت ۋە مىللەتلەر بىلەن ئۆز ئارا ئالاقىسى نىسبەتەن كۆپ بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ جايلا
نەققاشلىق ھۈنەر-سەنئىتى ئىنتايىن راۋاجلانغان. بۇ رايوندىكى قوللىنىۋاتقان نەقىشلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ئىنتايىن مۇكەممە
شەكلى كۆپ خىل، مەزمۇنى ئىنتايىن مول بولۇپ، شەكىلدىكى زىچلىق ۋە بوشلۇق، شەيئىلەرنىڭ شەكلىنى كۆپتۈرۈپ
ئۆزگەرتىپ ئىپادىلەش، ئىسسىق-سوغۇقلۇق، سۇس-قېنىقلىق قاتارلىق رەڭ قارىمۇ قارشىلىقى ھەتتاكى سىرتقى
تەسىرىدىن بولىدىغان ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىگىچە ئەھمىيەت بېرىلىپ، بۇ جەھەتلەردە بىر قەدەر يۇقىرى سەۋ
ياراتقان. ئۇيغۇر نەققاشلىقىدىكى شەكىل يارىتىش، ئىپادىلەش ئوبيېكتى، رەڭ ئىشلىتىش دائىرىسى ئۈنچە چ
چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان ئالاھىدىلىكى بىلەن ھۈنەر-سەنئىتىنىڭ ھەر قانداق بىر بىزەك تۈرى ئۈچۈن تاللاپ قوللىنى
بولىدۇ. ئۇيغۇر نەققاشلىق سەنئىتىدە يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەر بولغانلىقى ئۈچۈن مىللىي ھۈنەر-سەنئەتنى تەتقىق قىلىش
ئىزدىنىشتە ئۈقتىلىق نىشان بولۇپ قالدى.

دۆلىتىمىز ئازاد بولغاندىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى قوغداش
ئۇنى ئېچىشقا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلدى. 50-يىللارنىڭ بېشىدىلا ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق قۇرۇلۇش لايىھىلەش تەتقى
ئورنى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر بىناكارلىق يادىكارلىق ئۈقتىلىرى ۋە قويۇق مىللىيچە ئۇسلۇبقا ئىگە ئۆي-جاي قۇرۇلۇشلىر
ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ رەسىمگە ئېلىپ ئارخىپ تۇرغۇزۇپ چىقتى. ئاپتونوم رايونلۇق يېنىك سانائەت ئىدارىسى ھۈنەر- سەنئ
تەتقىقات ئورنى بىلەن بېيجىڭ مەركىزىي ھۈنەر-سەنئەت ئىنستىتۇتى بىرلىكتە مەخسۇس خادىم تەشكىللە
50-يىللاردىن باشلاپلا ئۇيغۇر قول سانائەت سېپىنى ئاساسىي ئۈقتا قىلىپ، ھۈنەر-سەنئەت قىممىتىگە ئىگە
ماتېرىياللارنى يىغىپ رەتلەپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېنىك سانائەت بىزەك ماتېرىيالى ۋە ھۈنەر-سەنئەت ئوقۇتۇش مەزم
سۈپىتىدە ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى. ھۈنەر- سەنئەت سېپىدىكى خادىملار ھەر خىل شەكىل بىلەن ئۇلارنى تونۇشتۇرۇپ ئې
قىلدى. 60-يىللاردا شىنجاڭ سەنئەت شۆبىۋەنى گۈزەل سەنئەت فاكۇلتېتى ھۈنەر-سەنئەت پراكتىكا گۇرۇپپىسى تەشكىللە
ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت مىراسلىرىنى توپلاپ رەتلەش ۋە قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق رايونلا
ئاساس قىلىپ، ئىلگىرى-ئاخىر بىر نەچچە قېتىم ئۇۋەنگە چۈشۈپ بىر نەچچە يۈز پارچىدىن ئارتۇق قىممەتلىك
ماتېرىياللارنى توپلاپ، ئوقۇتۇش دەرسلىك مەزمۇنى سۈپىتىدە قوللاندى. بۇنىڭدىن باشقا 80-يىللارنىڭ ئالدى-كەي
شىنجاڭدىكى 13 مىللەت ئۈرۈپ-ئادەت كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرى، چەت ئەل
ساياھەتچىلەر ۋە ئالاقىدار مۇتەخەسسىس تەتقىقاتچىلار ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ مول مەدەنىيەت-سەنئەت نەتىجىلىرى ك
توردە تەشۋىق قىلىندى ھەمدە 1988-يىلى ئاۋمېن، بېيجىڭ قاتارلىق ئورۇنلاردا كۆرگەزمە قىلىندى. مىللەتلەرنىڭ شۇ قات
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھۈنەر-سەنئەت ماھارىتى، شان-شۆھرىتى دۇنياغا تونۇشتۇرۇلدى. لېكىن ئۇيغۇر ھۈنەر- سەنئەت مەدە
مىراسلىرىنى قوغداش، قۇتقۇزۇش ۋە ئېچىش جەھەتتە ئىشلەنگەن خىزمەتلەر ئۈۋەتتىكى تەلەپ ۋە ئېھتىياجدىن خې
يىراق. جاپالىق ئىزدىنىپ ئورغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنى كۆرمەي بولمايدۇكى: ھۈنەر- سەنئ
مىراسلىرىمىزنىڭ ئىزى ئۆچۈپ كېتىش خەۋپى مەۋجۇت. كۆپلىگەن پېشقەدەم ھۈنەر-سەنئەت ئۇستىلىرى ئۆلۈپ كەت

يېڭىچە سانائەت قۇرۇلمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۆسۈپ زامانىۋى تاۋار ماللارغا ئىنتىلىشى، قويۇق مىللىي پۇراققا ئىگە ئايرىم قول ھۈنەر-سەنئەت يەرلىك ئىستېمال بۇيۇملىرىغا بولغان ئېھتىياج ئازىيىشىغا سەۋەب بولدى. بىر تەرەپتىن ئىقتىسادىي ئۈنۈمدىكى نوقۇل پايدا رىقابىتى سەۋەبىدىن ھۈنەر-سەنئەتتىكى نەپىس، سىپتىلىك تەكىتلەنمەي، ۋاقىت، پايدا ئۈنۈمى تەكىتلىنىپ ھۈنەر-سەنئەتنىڭ بەدىئىي سەنئەت قىممىتىگە سەل قارالدى. بۇ مەسىلىنى ئۈنۈملۈك ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى شۇكى: ئالدى بىلەن ھەرقايسى ھۈنەر-سەنئەت ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان سەنئەتكارلىرى، ياش ھەۋەسكار شاگىرتلار پىششىقەدەم ئۇستىلارنىڭ ھۈنەر-سەنئەت ئىشلەش جەريانىدىكى يۇقىرى ماھارىتىنى پۇختا ئىگىلىشى، كەمتەرلىك بىلەن ئۇلاردىن ئۆگىنىشى، ئۆزى ئىشلەۋاتقان ھۈنەرنىڭ سەنئەت قىممىتىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىشى لازىم. ھەرگىز چالا-پۇلا ئۆگىنىپلا «ئۇستا بولدۇم» دەپ يارامسىز ھۈنەرنى بازارغا سالماسلىقى لازىم. شۇنىڭدەك ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئۇستىلار قالدۇرۇپ كەتكەن قىممەتلىك ھۈنەر- سەنئەت مىراسلىرىنى تەۋەررۈك بىلىپ، ئۇنىڭغا ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ ئۇنى تەتقىق قىلىشى ۋە ئۇنىڭدىكى ئىلغار تېخنىكا، گۈزەل ھەم مول نەقىش ئۈلگىلىرى، رەڭ، شەكىللەرنى قوبۇل قىلىش ۋە سىڭدۈرۈشى لازىم. ياخشى ھۈنەر ھامان نەزەر-ئېتىبارسىز قالمايدۇ. كەڭ ئىستېمالچىلار ئەلۋەتتە مۇنداق ئېسىل ھۈنەر-سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ قەدرى قىممىتىگە يېتىدۇ ھەم ئۇنى ياقتۇرۇپ ئەتىۋارلايدۇ. بۇنداق ماھارەتلىك ئۇستىلارغا ئاپىرىن ئوقۇيدۇ.

ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە رولى

نەققاشلىق كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى جەريانىدا تەدرىجىي مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى، تاۋار ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ بېزەك ئېھتىياجى زۆرۈرىيىتى بىلەن بىر-بىرىنى ئۆزئارا كۈچلۈك شەرت قىلغان. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، نەققاشلىق ئەينى زاماندىكى ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنلىكنىڭ زىننەتلەش ۋە پەرداز بېرىش جەريانىدىن ئىبارەت ئىدى. نەققاشلىق جەمئىيەت ئېھتىياجىنىڭ تۈرتكىسى، ئىستېمال تاۋارلىرىنىڭ سۈپەت، دەرىجە تەقەززاسى، كىشىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ ئۆسۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىشى قاتارلىق تەبىئىي ئامىللارنىڭ شەرت-شارائىتى ھازىرلىشى تۈپەيلىدىن، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، قوپاللىقتىن سىپتىلىككە، تار مەزمۇندىن مول مەزمۇنغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشى، كەسكىن بازار رىقابىتىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ ئەھۋال نەققاشلىق سەنئىتىنىڭ كىشىلەر تۇرمۇشىدا يەنىمۇ كەڭ قوللىنىلىشىغا ئەمەلىي زېمىن ھازىرلاپ بەردى. ئىستېمال تاۋار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىدىن ئىبارەت ئىككى مۇناسىۋەتنى بىر-بىرىگە تەقدىرداش قىلىپ چىڭ باغلىدى ۋە بىر-بىرىنى تولۇقلاپ ئۆز تەرەققىياتىغا ئۈزلۈكسىز يول ئاچتى. ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش تاۋارلىرى زىننەتلەش ھۈنەر-سەنئىتىدىن ئايرىلالمايدۇ. زىننەت-بېزەك نەقىشلىرى ئىستېمال تاۋارلىرىدىن ئىبارەت ئوبيېكتتىن ئايرىلالمايدۇ. ئىستېمال تاۋارلىرىنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتى ھۈنەر-سەنئەت زىننىتىنىڭ ياخشى-يامان بولۇشىغا بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ تاۋار ئىشلەپچىقىرىش ۋە سودا سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ھالقىلىق ئامىل ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا نەققاشلىق سەنئىتى دېگەن بۇ ئاتالمىنى «ھۈنەر-

سەنئەت نەققاشلىقى» دەپ ئاتاش مۇۋاپىقراق بولۇشى مۇمكىن. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى — ئىنتايىن كەڭ ئىجتىمائ
دائىرىگە ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىدا ئەڭ كىچىك قاتلاملارغىچە ئۆزلىشىپ كەتكەن ۋە ھەرقايس
ھۈنەر-سەنئەت تۈرلىرىگىچە سىڭىپ كىرگەن. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان.

تۇرپاندىن تېپىلغان مودەنگۈل ئۇسلۇبىدىكى قەغەز كەسمە نەقىش، قاراشەھەردىن تېپىلغان ساپال تاۋۇتقا چوشۇرۇلگە
تال يوپۇرماق پورەكگۈل ئۇسلۇبىدىكى نەقىش، بولۇپمۇ لوپ رايونى قەدىمكى كىرورانلىق شەھىرىدىن تېپىلغان يۇڭ توقۇل
بۇيۇملار ئۆز ۋاقتىدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ قول ھۈنەر-سەنئەتتە خېلى يۇقىرى دەرىجىدە يېتىشكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ ئېلېمېنتلار مەنبەسى

ئۇيغۇر خەلقى تەبىئەت گۈزەللىكىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. قات-قات تاغلار، ئاپئاق-ئاپئاق تۈرۈلمە بۇلۇتلار، كۆپكۆ
ئاسمان ۋە نۇرلۇق ئاي، يۇلتۇزلار، ياپيېشىل ئورمان بەلباغلار، چىمەنلىك ئوتلاقلار، گۈل-گىياھلار، ساناقسىز شەكىلدىك
گۈل-غۇنچە، چېچەكلەر، تەبىئەت دۇنياسىدىكى شەيئىلەرنىڭ تۈرلۈك شەكىل قىياپىتى، رەڭگارەڭ تەبىئەت مۇھت
بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئەڭ گۈزەل، قەدىرلىك تەۋەرۈك مەۋجۇدادلار سۈپىتىدە ئورۇن ئالىدۇ. بۇلار ئۇيغ
ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ ئېلېمېنتلىرى مەنبەسى بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ./ گۈل ئەزەلدىن چىن ئەقىدە
دوستلۇققا، بەختكە سىمۋول قىلىنىدۇ. چىرايلىق قۇشلار، خۇش ئاۋاز بۇلبۇللار، بۇغا-جەرەنلەر، ئانار، بادام، ئەنجۈرلەر
كىشىلەر ئىنتايىن قەدىرلەيدۇ. ئىنسانلار بەدىنىگە پايدىلىق بولغان، قۇۋۋەت ۋە شىپالىق بېرىدىغان بادام قاتارلىق مېۋىل
بارا-بارا تەۋەرۈك، ئەتىۋارلىق ئورۇندا تونۇلۇپ، نەققاشلىقتا نەقىش ئېلېمېنتلىرى قىلىپ قوبۇل قىلىنغان. بۇندىن باش
تەبىئەتنىڭ تۈرلۈك ئوبرازلىق كۆرۈنۈشلىرى، گېئومېترىك شەكىللەر، چەمبەر شەكىللەر، كۋادرات ۋە بۇلۇڭلۇ
شەكىللەر، پىرامىدىلىق ۋە كونۇسلۇق شەكىللەر، تەبىئەتتىكى چوڭ-كىچىكلىك، ئېگىز-پەسلىك
تۈم-ئىنچىكىلىك، زىچ-شالاڭلىق، يىراق-يېقىنلىق جەھەتتىكى قارىمۇ قارشىلىق سېلىشتۇر
ھېسسىياتلىرىمۇ ئۇيغۇر نەققاشلىقىدا ئىپادىلىنىشتىن چەتتە قالمىغان. رەڭ جەھەتتە، بۇرۇند
تارتىپلا تەجرىبە-سىناقلار ئارقىلىق تەبىئەتتىن ئالغان. ئۇلار بوياقچىلىق، سىرچىلىق ۋە سەگەز ھەمزەكچىلىك ساھەلىرد
ئىشلەش جەريانىدا رەڭ ئىشلىتىشنىڭ ئىلمىي قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىپ چىققان ھەمدە توغرا يەكۈنگە ئېرىشكە
رەڭلەرنىڭ ئاق-قارا، كۆلەڭ مۇناسىۋىتى، ئىسسىق-سوغۇق مۇناسىۋىتى، قارىمۇ-قارشىلىق مۇناسىۋىتى، رەڭلەرنىڭ ئۆزئ
بىر-بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش مۇناسىۋىتى، ھەتتا رەڭلەرنىڭ بىر-بىرىگە بېرىكىش ۋە بىر-بىرىنى تېپىش
خۇسۇسىيەتلىرىگىچە بايقىغان. بۇرۇنقى زامانلاردا ئىلىم-پەن تەرەققىي قىلمىغان ناچار شارائىتلاردىمۇ ماددىلارنى
خىمىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرىدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ ئۆچمەس رەڭلەرنى ياساپ چىققان. ئۇلار ھۈنەر-سەنئە

ـلىيتى جەريانندا، تۆمۈر پارچلرى بلەن ئاش سۈيى (ميەنتاڭ) نڭ برىكشىدىن كۈچلۈك خميلك رېئاكسيە قلىپ بولۇپ، داتلششش ئارقلق هېچ قاچان ئۆڭمەيدغان قارا رەڭ بولدىغانلقنى، زاك، ئۆخۇمەك، ئانار پوستى، يۇلغۇن چېچىكى، ئاپلسىن پوستى قاتارلقلارنى قاينتىپ ئۇنڭ ئېرتمسنى بۇياشنڭ ئالدىدا ئشلەتكەندە، ئۈستىدن بېرىلگەن رەڭ هەرگز ئۆڭمەيدغان ۋە چقىپ كەتمەيدغانلقنى تېپپ چققان هەمدە بۇنى بۇياقچلقتا قوللاش» دەپ ئاتىغان. كارشناۋاي (پورەڭ) نى ئۆجمە دەرىخنڭ چرىگەن پورىدن ياسغان. سماۋا (تۆمۈر رەڭ) نى تۆمۈر تۈشۈن ۋە سمابىتن ياسغان. ئۆجمە ياغچنڭ ئوچۇق سېرىق يېڭى هالتنى دەرهال قېنق كارشناۋاي كونا ياغاچ هالىتىگە كەلتۈرگەن. بۇنداق ئۇسۇل ئەڭ ئاددىي ئلمىي قانۇنىيەت بولۇپ تاهازىرغچە قوللىنلىپ كەلمەكتە. قېزش ۋە بېقاشلار ئارقلق تېپلغان قىياتاش رەسملرى، غار-ئۆڭكۈرلەردە سزىپ قالدۇرۇلغان شەكل-ئپادىلەر گۈزەل سەنئەت شەكلنڭ ئاساسنى تكلەپ بەرگەندى. بۇ تەۋەرۈك سزما خاتىرىلەر ۋاقت-شارائتنڭ ئۆتۈشى بلەن كشلەر تۇرمۇشدكى بىر خل ئېهتياج ئورننى بېسپ تۇرمۇش قورال-جابدۇقلرى ۋە ئستېمال تاۋارلرنڭ بېزەك زىننەتلرى سۈپىتدە قوبۇل قلىپ ئشلتلدى.

قوپال ۋە سىددام بولغان بۇيۇملار بەلگلك زىننەت ۋە پەرداز ئۆتكەندىن كېيىن ئەپچل، سپتە ۋە نەپىس كۆرۈنۈشكە ئگە قلنىپ، تاۋار بۇيۇملارنڭ گۈزەللك ئېهتياجنى تەمىن ئەتتى. بۇنڭ بلەن كشلەرنڭ ئجتمائي تۇرمۇشدا زىننەتلەشتن ئبارەت بۇ ۋاستنڭ زۆرۈرىيتى تېخمۇ ئاشتى. زىننەت نەقشلرنڭ ئېلېمېنت، سۈزەت، ۋارىيانتلرنى كشلەر كەڭ تەبىئەت دۇنياسدن — ئۆزى ياشاۋاتقان مۇهتتن تاللىۋېلپ، ئۆزلرنڭ چۈشەنچە، ئېتقادلرى بويچە ئۇلۇغ، مۇقەددەس، شپالق، روهى هوزۇر، قممەتلك، گۈزەل نەرسلەر سۈپتدە قوبۇل قلپ، ئۇلارنڭ ئەينى هالتى، خۇسۇسيتى ۋە ئالاهدىلكنى ساقلاپ قېلش شەرتى ئاستدا، مۇۋاپىقلاشقان، ماسلاشقان شەكللەر بلەن تۈرلەندۈرۈش ئارقلق تەكرار كۆپەيتىپ، ئورۇن ۋە ئېهتياج تەلپگە ئاساسەن قارىمۇ-قارشى ئككى تەرەپكە ياكى تۆت تەرەپكە داۋاملشالايدغان، مۇستەقل پۈتۈنلۈكتمۇ تۇرالايدغان نەقش قۇرۇلمىلرنى تۈزۈپ چققتى. بۇ هۈنەر-سەنئەت نەققاشلقنڭ بىر قەدەر مۇكەممەل باسقۇچدۇر.

ئۇيغۇر نەققاشلق هۈنەر-سەنئىتنڭ تارىخي ۋە ئجتمائي ئامللرى

ئۇيغۇر هۈنەر-سەنئەت نەققاشلقى — هەرقايسى دۆلەت ۋە مللەتلەر ئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش، سودا ئالاقە ۋە دىني بىرلك، مللىي قوشىندارچلق ۋە ئاسسملاتسيلك سڭپ كېتشتەك ئوبيېكتپ سەۋەبلەر تۈپەيلىدن، سرتتن قوبۇل قلش، چقرىپ تاشلاش، تولۇقلاش جەرياننى باشتن كەچۈرۈپ ئۆزىگە خاس هۈنەر-سەنئەت نەققاشلق ئۇسلۇبىنى ياراتتى ۋە ئاخىردا مۇكەممەل بولغان ئۇيغۇر هۈنەر-سەنئەت ئالاهدىلكى بويچە راۋاجلنىپ كەلدى.

ئۇيغۇرلار ئۆز تارىخدا ئاتەش، شامان (قامان دەپمۇ ئاتلىدۇ)، ماني، بۇددا، ئسلام دىنلرىغا ئېتقاد قلغان بولۇپ، هەرقايسى دىنلارنڭ ئېتقاد قائدە-ئەركانلرى ئوخشاش بولمىغاچقا، تەبىئەت مەۋجۇداتلرىغا ۋە تەبىئەت هادسلرىگە بولغان چۈشەنچلرىمۇ ئوخشاش ئەمەس ئىدى. بىر خل دىندكى مەۋجۇداتلارنڭ مۇقەددەس ئورنى يەنە بىر خل دىني كۆز قاراشتا

ئىبتىراپ قىلىنمايتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ نەقىش ئېلېمېنتلىرى ئۈچۈن تاللىۋالغان نەمۇنىلىرىمۇ ئۆز دىنىي ئەقىدىلىرى بويىچ
مۇقەددەس دەپ تونىغان نەرسىلەر بولۇپ، شۇ خىلدىكى نەرسىلەر ئىپادە قىلىنغانىدى. شامان دىنىدا ئۇيغۇرلار كۆك (كۆ
تەڭرى) گە ئىشىنەتتى. بۇددا دىنىنىڭ ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقتى ئۇزۇن، تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئ
دىنىنىڭ قائىدە-پىرىنسىپلىرىغا ئۆز ئەقىدىلىرىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن بۇددا دىنىنىڭ مۇقەددەس ئوبيېكتلىرى — ئادەملەرنى
(بۇدساتۋا، پەرىشتە، مۇئەككەل) لاي ھەيكىلى، تاغ-دەريالار ۋە ھايۋانلارنى كۆپلەپ سىزىپ خاتىرە قالدۇرۇشاتتى ۋە ئۇن
ئىجتىمائىي تۇرمۇش پائالىيەتلىرىدە بېزەك نەقىش ۋە دەستۇر خاتىرىسى سۈپىتىدە ئىشلەتكەنىدى. ھازىرقى زاماندا كۆپلەپ
ئۇچراپ تۇرغان مىڭ ئۆيلەر، مەسىلەن، دۇڭخۇاڭ، قىزىل مىڭ ئۆي، تۇرپان بېزەكلىك مىڭ ئۆي قاتارلىق مەدەنىي
يادىكارلىق نۇقتىلىرىدىكى تام سۈرەتلەرنىڭ جانلىق تەسۋىرىي ئىپادىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ نەققاشلىق يەنى سىزمىچىل
ئۇسۇلى بىلەن ئېلىپ بېرىلغانىدى. ئۇ، ئۆز زامانىسىدىكى دىنىي ئېتقاد دەستۇرى سۈپىتىدە ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەل
ھەممە دۇنيا جامائەتچىلىكىدە ئېلىمىز خەلقىنىڭ ۋە جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەينى زاماندا مەدەنىيەت-سەنئەت
سەۋىيىسىنى ئۆلچەپ بېرىدىغان ئۆچمەس پاكىت بولۇپ قالدى. تاڭ دەۋرى مىلادىيە 618-يىلدىن 907-يىلغىچە بولغا
ئارىلىقتا يۇڭ توقۇلمىغا ئىشلەنگەن دەرەخ نۇسخىلىق رەخت نەقىش نۇسخىسى (تۇرپاندىن تېپىلغان) ۋە شۇ دەۋرنى
ئۆزىدە يۇڭ توقۇلمىغا ئىشلەنگەن ئادەم قىياپەتلىك دەرەخ، قوش بۇدىنە، قوش قوچقار نۇسخىلىق رەخت نەقىش
نۇسخىسى (تۇرپاندىن تېپىلغان) مۇ (شىنجاڭ سەنئىتى ژۇرنىلى 1986-يىل 3-سان، 65-بەتكە قاراڭ) بۇددا ئەقىدىلىرىنى
نەقىشلىرىمىزدە ئومۇمىيۈزلۈك ئىپادىلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ شۆھرىت
داڭلىق بولۇپ دۇنيا مەدەنىيىتىگە چوڭ تەسىر كۆرسەتكەنىدى. ھازىرغىچە ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق تېپىلغ
قېزىلما يادىكارلىقلاردىكى بېزەك نەقىش ئېلېمېنتلىرى، ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى بۇددىزم مەدەنىيىتى دەۋرى
ئۆزىگە كۈچلۈك ئاساس تۇرغۇزۇۋالغان، دەپ مۇقىملاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

مىلادىيە 11-ئەسىردىن كېيىن شىنجاڭ رايونىغا ئىسلام دىنى سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن با
بۇددا دىنى ئەقىدىلىرى بىلەن ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرى ئوتتۇرىسىدا بىر-بىرىنى چەكلەش، ئىنكار قىلىشتەك كەسك
ئۈستۈنلۈك تالىشىش كۆرۈشى شەكىللەندى. بۇددا دىنىنىڭ قالدۇق ئېتقاد تەسىرى بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ دەسلەپك
تەرغىپ قىلىنىۋاتقان ئېتقات تەسىرى بىر مەزگىل ئارىلىشىپ تۇرغانلىقتىن، ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىدى
مەزمۇن تولۇقلىنىش، چىقىرىپ تاشلاشتەك ۋاستىلەر بىلەن نەقىش ئېلېمېنت ۋارىيانتلىرىدا چوڭ ئىسلاھ قىلىش ئېلى
بېرىلدى. كېيىنچە ئىسلام مەدەنىيەت تەسىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، بۇددا دىنى مەدەنىيىتى سىقى
چىقىرىلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر نەقىشلىرىدىكى بۇددا دىنى ئەقىدىلىرىنى مەزمۇن قىلغان نەقىش ئېلېمېنتلىر
چىقىرىپ تاشلىنىپ، گۈل-گىياھ، چېچەك، تال يوپۇرماق، مېۋە-چېۋە يېمەكلىكلەر نەقىش ئېلېمېنتلىر
سۈپىتىدە قوبۇل قىلىندى. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىدىكى گىلەم (ئانار نۇسخا، چاچما نۇسخا، ئاي نۇسخا)، يەرلى
باسما بۇياقچىلىق (سەگەز، شاتىۋا، ھەمزەك)، ساپالچىلىق، دوپپا كەشتىچىلىك ساھەلەردىكى ھۈنەر-سەنئەت
بۇيۇملىرىدا كۆپلەپ ئۇچراپ تۇرىدىغان ئانار، بادام، ئۈزۈم، پاختا-كېۋەز نۇسخىلىرى، تەشتەك گۈللەر، چىنە-قاچ

چېچەك، چۈگۈن، ئاپتۇۋا، گۈل-چېچەك نۇسخىلار ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ ئاساسى نەقىش ئېلېمېنتى بولۇپ قالدى. مانا بۇ ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىدا بىر قېتىملىق چوڭ تارىخى بۇرۇلۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مۇقىم ئۇسلۇب بىلەن تەرەققىي قىلىپ بۈگۈنكى دەۋرىمىزگە قەدەر يېتىپ كەلدى. ھەرقانداق مىللەت ياراتقان مەدەنىيەت-سەنئەت بايلىقىنىڭ مەنبەسى ھەرگىز دىنىي مەنبە بولماستىن، بەلكى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئەمەلىيىتىنىڭ رېئال ۋە مۇقەررەر ئىنكاسىدۇر. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ شەكىل ئۇسلۇبى، ئېلېمېنت مەزمۇنلىرى، ئىپادە قىلىش نىشانلىرى يەنىلا ئۇيغۇر خەلقى ئۆزى ياختىشى كۆرىدىغان ئېلېمېنت—سىيۇژىتلىرى بولۇپ، نەقىشلەرنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرىدە جانلىق ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنىڭ تۈرلىرى ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىشى

ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى—ئۆزىنىڭ مول مەزمۇنى، كۆپ خىل شەكىلگە ئىگە ئىكەنلىكى، گۈزەل ھەم ئەمەلىيلىكى، ئىشلىتىلىش دائىرىسىنىڭ ئىنتايىن كەڭلىكى بىلەن قول ھۈنەر-سەنئەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە كەڭ قوللىنىلغان ۋە تۇرمۇشنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغىچە سىڭىپ كىرگەن. شۇڭا ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرىنى تىلغا ئالغاندا مۇقەررەر ھالدا قول ھۈنەر-سەنئەت تۈرلىرى بويىچە، ھەرقايسى كەسپىي ھۈنەر تەرتىپلىرى بويىچە كۆزىتىشكە ۋە چۈشىنىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرىنى مۇنداق تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن:

1. بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
2. گىلەمچىلىك ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
3. يەرلىك باسما (سەگەزچىلىك) بوياقچىلىق نەقىشلىرى؛
4. دوپپا-ئۇماق ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
5. كىيىم-كېچەك، كەشتىچىلىك ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
6. شايى-ئەتلەس، بەقەسەمچىلىك ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
7. تەرمە پالاس، خۇرجۇن ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
8. ناماتمان (كىگىزچىلىك) ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
9. چالغۇ ئەسۋابلار ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
10. ياغاچچىلىق، قىرغۇچىلىق، ئويمىكارلىق ۋە پەنجىرە ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
11. مىسكەرلىك ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
12. تۆمۈرچىلىك، پىچاقچىلىق، كەسكۈ ئەسۋابلار ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
13. قۇيمىچىلىق ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛
14. زەرگەرچىلىك، زىبۇ-زىننەت ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى؛

15. خۇمدانچىلىق، ساپال بۇيۇملار ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى؛

16. قورال - ياراق، سەپەر جابدۇق ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى؛

17. ئېگەر جابدۇق ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى؛

18. كۆن - خۇرۇم، موزدوزلۇق ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى؛

19. تېرە بۇيۇملار ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى؛

20. مەتبەئە سىزاژچىلىق ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرى.

بۇندىن باشقا تۈرلۈك ھۈنەر - سەنئەت تۈرلىرى بولۇپ، بىزەش نەقىش ئېھتىياجى روشەن بولمىغان تۈرلەرنى ئالاھ
تىلغا ئالمىدۇق. قېرىنداش مىللەتلەردىن ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە قوبۇل قىلغان ھۈنەر - سەنئەت تۈرلىرىمۇ
مەسىلەن، خەنزۇ، خۇيزۇ، رۇس ۋە تاتارلاردىن قوبۇل قىلغان رەشلىيە ھۈنەر - سەنئىتى، قازاق ۋە قىرغىز خەلقىدىن قو
قىلغان تىكمە، شىرداق، ئۆزبېكلەردىن قوبۇل قىلغان مەرەپپاپقۇ كەشتىچىلىكى، بەل رومال كەشتىچىلىكى ھۈنەر - سەنئ
بولۇپ، بىر قىسىم ھۈنەر - سەنئەت تۈرلىرى ھۈنەر پېتىچە ئەينەن قوبۇل قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ نەقىش ئېلېمېنتل
ئۇيغۇر نەقىش ئېلېمېنتلىرى ئىچىدە كۆپلەپ ئۇچراپ تۇرىدۇ.

يۇقىرىقى ھەرقايسى ھۈنەر - سەنئەت نەقىشلىرىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى، ئىشلىنىش تەلپى ۋە ھۈنەر - سەنئ
جەريانى، تۈزەشتىكى رولى، شەكىل قۇرۇلمىسى، نەقىش شەكىللەندۇرگەن ئېلېمېنتلىرى ۋە ماتېرىيالى بىر - بىر
ئوخشىمايدۇ. ھەرقايسى ھۈنەر - سەنئەت تۈردىكى نەقىشلەرنىڭ تۈزۈلۈشى ھۈنەر - سەنئەت جەريانىنىڭ قانۇنىي قائىدىس
زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇنىڭغا كىرەك قىلىنىدىغان دۇكان ياكى ئەسۋاب - سايمانلارنىڭ ئالاھىدىلىكى
ئىشلەش ئىقتىدارىغا مۇۋاپىقلاشقان بولىدۇ. بىزەك نەقىشلىرى ئىشلىنىدىغان ئورنى، ماتېرىيال تۈرى ۋە بۇنى ئىشلەش
لازىم قىلىدىغان ئەسۋاب - سايمانلارغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ تۈزۈلىدۇ ياكى لايىھىلىنىدۇ. [ھۈنەر - سەنئەتنىڭ بىر تۈردى
بىزەك نەقىشلىرى يەنە بىر تۈردىكى بىزەك نەقىشنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ، ياكى ئاساسەن باسالمايدۇ. ئۇيغۇر ھۈنەر - سەنئ
نەقىشلىرىنى ئەمەلىي تۇرمۇشتا قوللانغاندا ياكى ئۇنى توپلاپ رەتلىگەندە، ھۈنەر - سەنئەت بىزەك نەقىشلىر
ئىشلەپچىقىرىش جەريانى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولغان ئۇيكى ئالاھىدىلىكى ۋە قانۇنىيىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش تەل
قىلىنىدۇ. قايسى ھۈنەر - سەنئەت تۈرىگە مەنسۇپ نەقىش بولسا شۇ تۈر بويىچە قوللىنىش لازىم. ھۈنەر - سەنئەت بى
نەقىش ئۈلگىلىرىنى توپلاپ رەتلىگۈچى خادىملار نەقىشنىڭ ئېلېمېنت ۋارىيانتلىرىنى ئېنىق چۈشىنىش
ھۈنەر - سەنئەتنىڭ ئىشلەش جەريانى بىلەن ئېنىق تونۇشۇپ، ئەسۋاب - سايمان، ماتېرىيال ۋە ئۇسۇل قائىدىلىر
ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ چىقىش كىرەك. بۇنىڭ ئەھمىيىتى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، رەتلەپ چىققان ئۈرنەكلەر
ئەسلىدىكى خۇسۇسىيىتى ۋە مىللىي ئۇسلۇبى، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىنى تولۇق ساقلاپ قېلىشقا كاپالەتلىك قىل
بولىدۇ. يېقىندىن بېرى ھەر مىللەت ھۈنەر - سەنئەت كەسپىي خادىملىرى ئۇيغۇر ھۈنەر - سەنئەت مەدەنىي مىراسلى
قۇتقۇزۇش ۋە رەتلەش خىزمىتىگە قىزغىنلىق بىلەن قاتنىشىپ ئاز بولمىغان خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولس
(بەس - بەستە توپلام ۋە كىتابچىلارنى ئېلان قىلدى) يۇقىرىدىكى ھالقىلىق مەسىلەرگە تولۇق ئېتىبار بەرم

چىرايلىق، گۈزەل، نادىر نەقىش ئۆلگىلىرىنىڭ ئۆز ئەنئەنىۋىلىكى، ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئۇبرازى، ئۆزىنىڭدىكى كۈچلۈك مىللىي پۇراق ۋە يەرلىك تۈس شۇ خادىملارنىڭ سۈيىبىكتىپ خاھىشى بويىچە ئۆزگەرتىۋېتىلدى. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ يۈز بېرىشى مۇشۇ خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئالغان كەسپىي خادىملارنىڭ بۇ ساھەدىكى چۈشەنچىسىنىڭ چوڭقۇر ئەمەسلىكى، كەسپىي جەھەتتىكى مەسئۇلىيەتسىزلىكى، ياكى سەل قارىغانلىقىدىن كېلىپ چىققان. ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئىتى ھەرگىز ئەسىرلەرنىڭ كاللىسىدىكى تەسىرات بويىچە بېرىلگەن، بىرەر بوشلۇقنى تولدۇرۇپ تۇرىدىغان ئەگرى-بۈگرى سىزىقلارنىڭ يىغىندىسى ئەمەس. ئۇ بەلگىلىك قائىدە-قانۇن ۋە خاس مەزمۇن، ئىستېتىك تۇيغۇغا ئىگە بەدىئىي گۈزەللىك تۇيغۇسىنىڭ نەقىش شەكلى بىلەن كۈچلۈك ئىپادىلىنىشىدۇر. بۇ نۇقتىنى چۈشەنمەيدىغان ياكى ئەھمىيەت بەرمەيدىغان ھۈنەر-سەنئەت خادىملىرى ئۇيغۇر ھۈنەر-سەنئەت مەدەنىي مىراسلىرىنى قېزىپ چىقىش، قۇتقۇزۇۋېلىش ياكى ئۇنىڭغا توغرا ۋارىسلىق قىلىش تەلىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايلا قالماستىن، بەلكى ئەكسى رول ئوينىشى مۇمكىن.

بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى

مىلادىيە 10-، 11-ئەسىرلەردە ئىسلام دىنى شىنجاڭ رايونىغا ئومۇميۈزلۈك سىڭىپ كىردى. شۇ قاتاردا ئىسلام مەدەنىيىتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە مەلۇم تەسىر كۆرسەتتى. بولۇپمۇ ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرى ئېخىمۇ چوڭ بولدى. ئىسلام ئۇسلۇبىدىكى بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت قائىدە-پرىنسىپلىرى ئىچىدىكى ئايرىم تېخنىكا تۈرلىرى، زىننەتلەش ئۇسۇللىرى بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىمىزدە ئىلغار چارىلەر سۈپىتىدە قوبۇل قىلىندى.

بىناكارلىقتىكى نەقىش بېزەكلىرى مەيلى بۇددا دىنى، مەيلى ئىسلام دىنى زىننەتلەش ئۇسۇلى بولسۇن پەقەت دىنىي ئەقىدىلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت ئاساسىي مەقسەتنى كۆزلەيتتى. چۈنكى ئىسلام دىنى مەدەنىيىتىدە بىناكارلىق ئىنشائاتلىرى مەسچىت، مەقبەرىلەر، مەدرىس، خانىقا دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرى (نۇقتىلىرى)، خان ئوردا-سارايلىرى ئاساسىي نۇقتىلىق قىلىنغان بولۇپ، ئۇستىلار ئاللا يولىدا ساداقەت كۆرسىتىش، ھاكىمىيەتكە ئۆز سادىقلىقىنى بىلدۈرۈش، ئەقىدە-ئېتىقادلىرىنى ئۆز ھۈنەرلىرى بىلەن ئىپادە قىلىش نىيىتىدە بىناكارلىق بېزەك نەقىشلىرى ئۈچۈن ئايانماي كۈچ-قۇۋۋىتىنى، بارلىق ئەقىل پاراسىتىنى سەرپ قىلاتتى. مۇشۇ سەۋەبلىك ئىسلام بىناكارلىقىدىكى بېزەك زىننەتلىرى تولىمۇ كۆركەم، نەپىس، گۈزەل كۆرۈنۈشكە ئىگە قىلىنغانىدى. بىناكارلىقتىكى زىننەتلەش ھۈنەر-سەنئىتى پەيدىنپەي تولۇق ئۆي-جاي، ئىمارەتلەرنىڭ ھەر قانداق زىننەت ئورۇنلىرىغىچە كېڭەيتىلدى. ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە بىر يۈكسىلىش بولۇپ، ئۇيغۇر بىناكارلىق ساھەسىدىكى ئۇستىكارلارنىڭ، نەققاشلارنىڭ بەس-بەس بىلەن ئۆز ھۈنەرلىرىنى نامايان قىلىپ يېڭى-يېڭى نەقىش ئۆلگىلىرىنى يارىتىپ چىقىشىغا ۋە نەققاش ئۇستىلارنىڭ كۆپلەپ يېتىشىپ چىقىشىغا سەۋەب بولدى. ئۇيغۇر خەلقىدە ئۆي-ئىمارەتنىڭ ئىچى-تېشىنى تۈرلۈك نەقىش بېزەكلىرى بىلەن بېزەش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. شۇڭا ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا «ئۇيغۇرلار تاپقان پۇلنى تامغا چاپلايدۇ» دېگەن ماقال-تەمسىللەر كەڭ تارقالغان. تۇرمۇشتا قوللىنىلىۋاتقان ئالغاندا، ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت نەققاشلىقى ئۆزىنىڭ تەرەققىيات يولىدا كۆپ ئەگرى-توقايلىقلارنى باشتىن

كەچۈرگەن بولسىمۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەينى زاماندىكى مەدەنىيەت - سەنئەت پېشىۋالىرى، بىناكارلىق مۇتەخەسسىسلىرى
نەققاش ئۇستىكارلارنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ۋە ۋارىسلىق قىلىشى بىلەن ئۇيغۇر بىناكار
ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ روشەن بەدىئىي ئالاھىدىلىكىنى دەۋرىمىزگىچە تولۇق ساقلاپ كەلگەنلىكتىن ئۇيغۇر بىناكار
ھۈنەر - سەنئىتى بۈگۈنكى دەۋرىمىزدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت - سەنئەت سەھنىسىدە مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بىناكارلىق ھۈنەر - سەنئىتى — مىمارچىلىق ۋە ئارخىتېكتورلۇق دەپمۇ ئاتىلىدۇ. لېكىن تۈپ مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ ئىك
ئۇقۇم مەزمۇن جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. مىمارچىلىق—بىناكارلىقنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە قۇرۇلمىسى بىلەن ئەڭ نازۇك زىننە
قۇرۇلمىلىرىغىچە بولغان ھۈنەر - سەنئەت جەريانىنى كۆرسەتسە، ئارخىتېكتورلۇق بىناكارلىقنىڭ ئاساسىي ئۆلچەملىك گە
قۇرۇلمىسى ۋە ئومۇمىي لايىھىلىنىشىنى كۆزدە تۇتىدۇ، بىناكارلىق ھۈنەر - سەنئەت نەققاشلىقى دىلكارلىق (سۇۋاق - پەر
سەنئىتىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا سىرچىلىق، ياغاچ ئويما، ياغاچ توقۇلما پەنجىرە (قەشقەر پەر
ئاتالمىسى — چاڭزا)، كاھىش، ياغاچ قىرما، تۆمۈر پەنجىرە قاتارلىق ھۈنەر - سەنئەت قىسمى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممى
مىمارچىلىق كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. دىلكار دېگەن سۆزنىڭ گىراماتىكىلىق مەنىسى «ئىشق
بېغىشلىغۇچى»، «چىن دىل بىلەن ئىشلىگۈچى»، «ھۈنەر كۆرسەتكۈچى» دېگەنگە ئوخشاش ئۇقۇملارنى بېرىدۇ. يە
ئوچۇقراق مەنە بەرگەندە بىناكارلىق كەسپىدە نەققاش دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى نەققاش ئاددەتتىكى سۇۋاق - پە
جەريانىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، گەج نەقىش زىننەتلىرىگىچە تەرەققىي قىلىپ يەتكەن مۇستەقىل كەسپىي نەققاش
ئورنىغا كۆتۈرۈلگەن دىلكاردۇر. بىناكارلىق ھۈنەر - سەنئىتىدە گەج ئويما نەقىشلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. خانىنىڭ ئىچ
قىسمى گەج نەقىش ھۈنەر تەرتىپى بىلەن ۋە زۆرۈر تېپىلغاندا ياغاچ قۇرۇلمىلاردا ياغاچ ئويما ھۈنەر - سەنئەت ئىش تەر
بويىچە ئىشلىنىدۇ ۋە بۇنىڭ ئايرىم جايلىرىغا سىر بىلەن نەقىش زىننەتلىرى بېرىلىدۇ. كېيىنكى ۋاقىتلاردا خانىنىڭ ئىچ
قىسمىدىن سىرت، تاشقى تەرەپلەرگىمۇ گەج بىلەن زىننەت نەقىش بېرىش ئومۇملاشقان. ئولتۇرۇراق ئۆي - جايلار
تاشقىرى مۇقەددەس مازار، مەسچىت، مەدرىسە، ئوردا، خانىقا قاتارلىق چوڭ كۆلەملىك ئالاھىدە قۇرۇلۇشلارغا بولسا سىرتقى
زىننەتلىرى ئۈچۈن ئاساسەن كاھىش نەقىشلىرى ئىشلىتىلىدۇ. بۇنداق بولۇشى: ئىشلەنگەن نەقىش بېزەكلەرنىڭ سىرتقى
كىلىمات تەسىرىدىن (يامغۇر، قار، بوران) ساقلىنىش ھەمدە ئۇزۇن مۇددەت مۇكەممەل ساقلىنىپ قېلىشىنى مەقسەت قىل
(كاھىش ئايرىم چۈشەندۈرۈلىدۇ) گەج ماتېرىيالى بىناكارلىق تەرەققىي قىلغاندىن تارتىپلا بىناكارلىق ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ مۇ
ماتېرىيالى بولۇپ كەلگەن. ئۇنىڭ سۇ بىلەن بىرىككەندە دەرھال قېتىشىش خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ گ
نەقىش بېزەكلىرى، تام قوپۇرۇشتا خىش قېتىغا قويۇش، سىدام سۇۋاق (گەجخار) نەقىش ئۈلگىلىرىنى (گەج نە
ۋە كاھىش نەقىشلەر) تامغا چاپلاش ئۈچۈن لاي ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ قېتىشچانلىقىنى ۋە مۇستەھكەملىكىنى ئاشۇرۇش ئۈ
گەج تەركىبىگە ئۆلچەملىك سۇ قوشقاندىن باشقا تۇخۇمنىڭ ئېقى، قارا يېلىم (يەر يېلىمى)، لازىم تېپىلغاندا م
مىقداردا دانىكا قوشۇلىدۇ. مۇشۇنداق ئۇسۇلدا گەج ئىشلىتىپ ياسالغان ئاسارە ئەتىقە ئورۇنلار نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا
بولغان بولسىمۇ ئۇنىڭغا ئىشلەتكەن گەجلەرنى ياكى گەج بىلەن چاپلانغان نەقىش ئۈلگىلىرىنى قول بىلەن ئاجر
ئېلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوتتۇرا ئەسىردە ياسالغان بەزى قۇرۇلۇشلارمۇ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.

گەج ماتېرىيال مەدەن تەركىبىدىكى تاش بولۇپ، ئۇنى خۇمداندا مەلۇم تېمپېراتۇرىدا چەكلەنمەستە كۆيدۈرگە

كيين تۈگمەندە تارتىپ پاراشوك ھالىتىگە كەلتۈرۈلىدۇ. بۇ پاراشوك ئىشلىتىشكە تەييارلانغان پىششىق گەج ھېسابلىنىدۇ. گەجنىڭ ئىشلىتىلىش ئېھتىياجىغا قاراپ ھەر خىل دەرىجىدە تورلەرگە ئايرىپ ياساپ چىقىلىدۇ. گەجنىڭ ھەر خىل تۈرى ئۇنىڭ قېتىشچانلىقىنىڭ تېز ياكى ئاستا بولۇشى، قاتتىق ياكى يۇمشاقلىقى، ئاقلىقى ياكى سارغۇچلىقىدىن ئىبارەت. كۆيدۈرۈش ۋاقتى قانچە قىسقا بولسا قېتىشچانلىقى تېز بولىدۇ. سۇ تەركىبى نورمال بولسا قاتتىقلىقى ئاشىدۇ. كۆيدۈرۈش ۋاقتىدا غەيرىي ماددىلار قوشۇلۇپ قالمىسا ئاق-سۈزۈك بولىدۇ. بۇ بىر خىل ئومۇمىي چۈشەنچە بولۇپ، بۇ مەسىلە يەنىلا گەجنى پىششىقلاپ ئىشلەشتىكى تېخنىكىۋى تەلەپلەرگە باغلىق. گەجنىڭ يەنە بىر پەۋقۇلئاددە خۇسۇسىيىتى شۇكى: سۇ بىلەن قوشۇپ مەلھەم قىلىنغان گەج قېتىشىشقا باشلىغاندىن كېيىن قايتا قوزغىتىپ ئىلەشتۈرۈلسە، قېتىشچانلىقى يوقىلىپ گەج ئۆلۈپ قالىدۇ. گەج قۇرۇتۇلغاندا ئۆزىنىڭ بالدۇرقى پوپاك ھالىتىگە قايتىدۇ. گەج قېتىشىپ ئاخىرقى چەككە يەتكەندىن كېيىنمۇ، ئەگەر نورمال ۋاقىت ئىچىدە قۇرۇتۇلمىسا ياكى ئۇزاق ۋاقىت ھۆل پېتىچە تۇرىۋەرسىمۇ ئۆزلۈكىدىن ئۆلۈپ قالىدۇ. گەجنىڭ رەسمىي قاتقانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن قول بىلەن بېسىپ بېقىشقا بولىدۇ. لېكىن ئەڭ ياخشى ئۇسۇل گەج رەسمىي قاتقاندا 50 گرادۇس ئەتراپىدا قىزىيدۇ. مانا بۇ گەجنىڭ تولۇق قاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ ۋە بۇنى قول بىلەن تۇتۇپ بېقىپ بىلىشكە بولىدۇ. گەج مەلھەمنى تەييارلاشتا قانچىلىق لازىم بولسا شۇنچىلىك تەييار قىلىش، ئىشلىتىپ قېلىشتىن ساقلىنىش كېرەك. چۈنكى گەجنىڭ قېتىش ۋاقتى چەكلىك بولۇپ، ئىشلىتىپ بولغىچە قېتىپ قالسا قايتا ئىشلەتكىلى بولمايدۇ. مەلھەم تەييارلاشقا ئىشلەتكەن قاچىنى ھەر قېتىم پاكىز يۇيۇپ چىقىرىۋېتىپ ئاندىن قايتا تەييارلاش كېرەك. يۇقىرىقىلار گەج مەشغۇلاتىدىكى تېخنىكىۋى تەلەپلەر بولۇپ چوقۇم ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلاردۇر.

گەج نەقىشلىرىنىڭ ئىشلىنىش تەلىپى يۇقىرى، ئىش تەرتىپى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولۇپ، بەلگىلىك تېخنىكىۋى سەۋىيىنى تەلەپ قىلىدۇ. گەج نەقىشلىرىنىڭ ئىشلىنىشى ئىككى خىل، ئۇنىڭ بىر خىلى نەقىش ئورنەكلىرى قېلىپقا چۈشۈرۈلۈپ قۇيۇپ چىقىرىلىپ، ئاندىن ئۇنى ھەر خىل نەقىش ئورگانلىرى بويىچە جايىغا كەلتۈرۈپ تەكرار تىزىپ بىرلەشتۈرۈش بىلەن بىر پۈتۈن نەقىش ھاسىل قىلىنىدۇ. ئىككىنچى خىل ئۇسۇلى: نەقىش ئۆلگىلىرىنى ئاختا (قەشقەرنىڭ يەرلىك ئاتالمىسى بويىچە، نەقىشنىڭ ئۆلگىلىرىنى يۈكى چۈشۈرۈۋېتىلگەن قوي ياكى ئۆچكە تېرىسىگە ياكى قېلىن تېرە قەغەزگە چۈشۈرۈپ، نەقىش شەكىللىرىنى يىڭنە ئارقىلىق ئۇششاق تۆشۈكچىلەرنى تېشىپ سىزىق بويىچە تەييارلانغان ئەندىزە) غا چۈشۈرۈپ نەقىش ئىشلەنمەكچى بولغان ئورۇنغا ئالدى بىلەن بىر قەۋەت گەج مەلھىمى سۈرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاختىنى قويۇپ، ئاختىنىڭ ئۈستىدىن سىنكا ياكى ياغاچ كۆمۈرى جەۋھىرى قاچىلانغان تېپىز لاتا خالتىنى ئاختىنىڭ نەقىش شەكىللىرى ئۈستىدىن ئۇرغاندا، ئۇششاق تۆشۈكچىلەر ئارقىلىق تەييارلانغان ئورۇنغا شەكىلنىڭ ئىزنىسى چۈشىدۇ. بۇ «پوك-پوك» دەپ ئاتىلىدۇ. شەكىل چۈشۈرۈلۈپ بولغان ئورۇنغا مەخسۇس ياسالغان گەج ئويۇش ئەسۋابلىرى (پوشتى گەردان) بىلەن ئويۇپ چىقىرىلىدۇ. بۇ ئىش تەرتىپى گەجنىڭ قېتىشىپ قۇرۇش ۋاقتىغىچە تاماملىنىش كېرەك. بۇ خىل ئۇسۇل يەرلىك نەققاش ئۇستىكارلار ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان ئەنئەنىۋى ئۇسۇل. بۇ ئىككى خىل ئۇسۇلنىڭ ھۈنەر-سەنئەت جەريانىدا، نەتىجىسى ۋە ئىش ئۈنۈمى ئوخشىمايدۇ. قېلىپ بىلەن قۇيۇپ چىقىرىلغان نەقىشلەر

سۈپەتلىك، چىدامىلىق، ۋاقىت سەرپىياتى، ماتېرىيال سەرپىياتى ئاز بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە. قول بىلەن ئويۇپ ئىشلەش ئۇسۇلى گەرچە ئۇستىكارلارنىڭ بىۋاستە ھۈنەر ماھارىتىنى كۆرسىتىپ بېرەلىسىمۇ، سۈرئەت ئاستا، ماتېرىيال سەرپىياتى كۆپرەك، نەقىش ئېلېمېنتلىرى ۋە ئۇرنەكلەرنىڭ بىردەكلىكىگە ۋە ئۇنىڭ سۈپەت جەھەتلىرىگە كېپىللىك قىلىش تەسرەك بولۇشتەك كەمچىلىكلەر مەۋجۇت. بىراق زىننەتلەش ئورنى بىر قەدەر چوڭ بولغان بىر ئورگانلىق مۇستەقىل نەقىش نۇسخىلىرى، مۇرەككەپ بولغان چوڭ ئورگانلىق كورگول نەقىشلىرى، نومۇيان نەقىشلىرى، مېھراپ ماسلاشقان نەقىشلىرى، گۈمبەز، تورۇس نەقىشلىرىگە ئوخشاش قېلىپتا قۇيۇپ چىقىش ۋە يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئەپسىز بولغان نەقىش ئۆلگىلىرىنى يەنىلا بىۋاستە ئويۇپ چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ. ھازىر بىناكارلىق بېزەك زىننەت ئىشلىرىدا بۇ مەسىلە ئاساسىي جەھەتتىن ھەل قىلىندى، نەقىش ئورگانلىرىنىڭ سۇنۇپ كېتىش خەۋپىدىن ساقلانغىلى بولىدىغان يېڭى ھۈنەر-سەنئەت تېخنىكىسى قوللىنىلدى. يەنى گەج مەلھىمىگە كۆچىنىشكە چىدامىلىق بولغان قەغەز تىۋىتى (سۇدا يۇمشىتىلغان قەغەز بوتقىسى)، ئەينەك سۇنئىي تالا، كىرەكسىز چىگە ماتېرىياللار تىۋىتى قاتارلىق تىۋىتسىمان ماتېرىياللارنى قوشۇپ ئىشلەتكەندە، گەج قېتىشقاندىن كېيىن ئۇنىڭ چىرۇك، سۇنۇچان ھالىتى ئۆزگىرىپ، ھەر قانچە نېپىز، ھەجمى چوڭراق بولغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ قۇيۇپ تەييارلانغان نەقىش تاختىسى سۇنمايدىغان ھالەتكە ئىگە بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھەجمى چوڭ مۇرەككەپ ئورگانلىق نەقىشلەرنىمۇ قېلىپ بىلەن قۇيۇپ چىقىشقا ۋە بىخەتەر ئورۇنلاشتۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىرقى زامان يېڭى ماتېرىيالى بولغان سۇنئىي كۆپتۈرمە تاختا (بىگېبەن ياكى سۇلياۋ پاۋمو) بىلەن مەخسۇس ئەسۋاب ئارقىلىق 2-3 سائەتتىلا خېلى مۇرەككەپ بولغان بىر ئورگانلىق نەقىش قېلىپىنى ياسىغىلى بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن مۇرەككەپ ئورگانلىق نەقىشلەرنىمۇ بىر ئورگاننى بىر نەچچە بۆلەك قېلىپقا چۈشۈرۈپ بىرلەشتۈرۈپ ئىشلەشكە ئامال تېپىلدى. بۇ ئۇسۇلنى سىناق قىلىپ ئىشلىتىپ شىنجاڭ ئىسلام دىنى شۆيۈەنى، ئۈرۈمچى خانتەڭرى جامەسى ئىچكى زىننىتى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى قاتارلىق چوڭ كۆلەملىك ئورۇنلارنىڭ مۇرەككەپ زىننەت نەقىشلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملاپ تاپشۇرۇپ بېرىلدى. ئۈنۈمى ناھايىتى ياخشى بولدى.

گەج نەقىشلەرنىڭ كۆرۈنەرلىك بەدىئىي ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇ، نەقىش تەكتىدىن سىرتقا قارىتا كۆپتۈرمە ھالەتتە تۇرىدۇ. نەقىشنى تەشكىل قىلغۇچى پۈتكۈل ئېلېمېنت ۋە ئۇنىڭ شەكىل سىزىقلىرى ئوتتۇرىسىغا قىيپاش ئېرىقچە ئويۇلۇپ ئىككى يان تەرەپمۇ قىيپاش ھالەتتە چۈشۈپ تەككە ئۇتىشىپ تۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق روشەن ئابيوم شەكىللەندۈرۈلىدۇ. بۇنداق بولۇشى بىر تەرەپتىن نەقىشلەرنىڭ ئىشلىنىش قائىدىسىگە تولۇق ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان (قېلىپتىن چىقىرىش ئاسان بولۇشنى كۆزدە تۇتقان) بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۇنداق ئىشلەنگەن نەقىشلەرنىڭ بىر نۇقتىدىن ھەرقايىسى بەتلىرى كۆزگە چېلىقىپ نەقىشلەرنىڭ ئابيوملۇق ۋە گۈزەللىك ئۈنۈمىنى ئۈستۈرۈشنى مەقسەت قىلغان. تېخىمۇ ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، نەقىش سىزىقلىرىنىڭ ھەم كۆپتۈرۈلۈپ ھەم قىيپاش ھالەتتە ئويۇلۇشى، نەقىش ھاسىل قىلغۇچى ئېلېمېنتلار غۇنچە، بىخ يوپۇرماق ۋە گۈل-غۇنچىلارنىڭ ئىچىدە ئوت بەتنى ھاسىل قىلىپ نەقىش سىزىقلىرىنى تېخىمۇ جانلىق كۆرسىتىپ پۈتۈن نەقىشنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ بېرىدۇ. بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت نەقىشلىرى ئىچىدە يەنە كاھىش نەقىش، سىزم نەقىش (سىرچىلىق)، ياغاچ ئويما، توقۇما پەنجىرە، خىش توقۇما نەقىشلەر، خەت-يېزىق ئويما، كۆككۈرا نەقىشلە بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز ئالدىغا ئالاھىدىلىكى بويىچە ھۈنەر-سەنئەت تۈرى بولۇپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ

نەقىش-بېزەك ئىشلەشتىكى ئىش تەرتىپى ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن كېرەك قىلىنىدىغان ماتېرىيالى، ئەسۋاب-سەرەمجانلارمۇ ئوخشىمايدۇ.

كاھىش نەقىشلەر:

كاھىش پىشىشقلاپ ئىشلەش تەلىپىدىن قارىغاندا ساپالچىلىق ھۈنەر-سەنئىتىگە مەنسۇپ ئىش تۈرىدۇر. ئۇنىڭ ئىش تەرتىپى، رەڭ تەلىپى ساپال بۇيۇملارنى ئىشلەش قائىدىسى بىلەن ئوخشاش. ئۇنىڭ ئاساسىي ماتېرىيالى سېغىز توپا بولۇپ، ساپال بۇيۇملار ئۈچۈن تەييارلانغان سېغىز لايدىن نەقىش ئورنەكلىرىنىڭ ھەر بىر ئايرىم ئورگانلىرى ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئۆلچەمدە پارچىلار تەييار قىلىنىدۇ. قۇرۇتۇپ تەييار قىلىنغان پارچىلارغا تەلەپ بويىچە بەلگىلەنگەن رەڭلەر نەقىش شەكىللىرى بويىچە بىرمۇ بىر سىزىپ چىقىلىدۇ. (بۇ رەڭلەر يەنىلا ساپال بۇيۇملار رەڭلىرىدىن ئىبارەت). ئاندىن ئۇنى خۇمداندا مەلۇم قىزىقلىق تېمپېراتۇردا پىشۇرغاندىن كېيىن رەسمىي كاھىش نەقىشلىرى بولۇپ تەييار بولىدۇ-دە، بىر-بىرىگە توغرا كەلتۈرۈپ گەج مەلھىمى بىلەن بەلگىلەنگەن ئورۇنغا چاپلىنىدۇ. كاھىش نەقىشلىرى كۆپىنچە ئىككى تەرەپكە ۋە تۆت تەرەپكە داۋاملاشقان شەكىللەر بىلەنلا چەكلىنىدۇ. مۇستەقىل نەقىش ئۈلگىسى بولۇپ ئۇچرايدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ. مۇنداق مۇستەقىل ئۈلگىلەر (ئەلۋەتتە بۇنىڭ خىلى ئىنتايىن كۆپ) بىر-بىرىگە ئىختىيارى تەرتىپسىز ھالەتتە چاپلانسىمۇ ئۇنىڭ نەتىجىسى يەنىلا كۆركەم سەنئەت ھېسسىياتى بېرىپ تۇرالايدۇ. كاھىش نەقىشلىرىنىڭ گۈل ئۆسكىلىرى بەك مۇرەككەپ بولۇشى تەلەپ قىلىنمايدۇ ھەم نەقىش شەكىللەندۈرگەن ئېلېمېنتلىرى، گەج نەقىش ئېلېمېنتلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ بىر خىل ئىختىيارلىق ۋە ئاددىيلىقنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ مۇنداق ئاددىي ئۈلمىلىرى ۋە سىستېمىسىز كۆرۈنۈشى ئۇنىڭ قەدىمىلىك تارىخىنى گەۋدىلەندۈرۈپ تۇرىدۇ. ھازىرغىچە بىزنىڭ قولىمىزغا تۇرغان كاھىش نەقىش ئۈلگىلىرىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ نەقىش شەكىللىرىنى ئىپادىلەش ئۇسۇلى مۇنداق تۆت خىل ئۇسۇلدا ئۇچرايدۇ. بىر خىلى: كاھىش نەقىشلىرىنىڭ شەكىل سىزىقلىرى لايىنىڭ قۇرۇش ئالدىدىكى ھۆل ھالىتىدە لايغا پاتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن سىزىق شەكىللەندۈرگەن ھەمدە نەقىش شەكىللىرى بىلەن نەقىش تەكتىنى پاتۇرما سىزىقلار بىلەن ئايرىپ ئىپادىلەپ تەكتى رەڭگى بىلەن نەقىش رەڭگىنى ئايرىغان. بۇ ئۇسۇلدا كاھىشنىڭ نەقىش شەكىللىرى تەكتى بىلەن مەلۇم ئابيومىلۇق ئېگىز-پەسلىك ھاسىل قىلمىسىمۇ، پاتۇرما سىزىقلارنىڭ لاي يۈزىگە ئويۇپ كىرىشىدىن ھاسىل بولغان بىرىنچە سىزىقلار يەنىلا مەلۇم ئابيومىلۇق ھېسسىياتنى بېرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق پاتۇرما سىزىقلارنىڭ رولى شۇكى: بىر تەرەپتىن تەكتى بىلەن نەقىش شەكىل رەڭلىرىنى؛ خۇمداندا پىشۇرۇش جەريانىدا ئېرىگەن ئاقما رەڭ سۇيۇقلۇقىنىڭ بىر-بىرىگە ئارىلىشىپ شەكىللەرنى بۇزۇۋېتىشتىن ساقلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن نەقىش يۈزىگە قونغان چاڭ-توزان بۇ ئېرىقچىلار ئىچىگە توشۇپ تەبىئىي توپا رەڭ سىزىقچىلارنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇنداق توپا رەڭ سىزىقچىلار كاھىش نەقىشلىرى ئۈچۈن بېرىلگەن ھەر قانداق رەڭلەرگە ماسلىشالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن نەقىش شەكلى بىلەن تەكتى رەڭگى بىر-بىرىدىن ئېنىق ئايرىلىپ نەقىشكە گۈزەل تۈس بېرىدۇ. مۇنداق ئۇسۇلدا ئىشلەنگەن نەقىشلارنىڭ ھۈنەر-سەنئىتى يۇقىرى، نەقىش ئۈلگىلىرى مۇكەممەل، قائىدە-قانۇنلۇق ۋە ئۆلچەملىك بولىدۇ. بۇندىن باشقا، نىسبەتەن مۇرەككەپ قۇرۇلمىدىكى گېئومېترىك شەكىللەردىن قۇرۇلغان نەقىش ئۈلگىلىرىمۇ مۇشۇ ئۇسۇلدا

ئىشلەنگەن. مۇنداق يۇقىرى سەۋىيەدە ئىشلەنگەن كاھىشلاردىن ساقلىنىپ قالغىنى قورغاس ناھىيىسىدىكى داڭلىق
«تۇغلۇق تۆمۈرخان» مازىرى بولۇپ، ئۇنىڭ تارىخى 800 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، نەقىش ئۆرنەكلىرى
ھازىرغىچە كىلا رەڭدار جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. ئىككىنچى خىلى: كاھىشنىڭ تەكتى قىسمىغا بىر باسقۇچ تەكتى رەڭگى بېرىپ
بولۇپ، ئىككىنچى باسقۇچتا نەقىش شەكىل رەڭلىرىنى بېرىپ تاماملىنىدۇ. تەكتى بىلەن نەقىش شەكىل رەڭلىرىنى
ئايرىپ تۇرىدىغان چېگرا سىزىق ئۈچىنچى خىل رەڭدە بېرىلىدۇ. بۇنىڭدا ئەلۋەتتە تەكتى رەڭ بىلەن نەقىش
شەكىل رەڭلىرىگە نىسبەتەن ياكى ئىسسىق-سوغۇق قارىمۇ قارشىلىقى ياكى يورۇق-كۆلەڭگە قارىمۇ قارشىلىقى ھاسىل
قىلىنىشى شەرت قىلىنىدۇ. بۇنداق كاھىش نەقىشلەرنىڭ گۈل نۇسخىلىرى ئىنتايىن ئەستايىدىل كۆڭۈل قويۇپ ئىشلىنىدۇ.
ھەر بىر تەكرارلىق ئورگان بىر-بىرىگە دەلمۇ دەل چۈشىدىغان، بىرقەدەر ئۆلچەملىك بولۇشى لازىم. مەيلى ئىككى تەرەپكە
داۋاملاشقان نەقىش ئۈلگىلىرى بولسۇن، ياكى تۆت تەرەپكە داۋاملاشقان نەقىش ئۈلگىلىرى بولسۇن، بۇلار بىر-بىرى
بىلەن بىرىككەندە ناھايىتى سىستېمىلىق، قائىدىلىك نەقىش نۇسخىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇنداق خىلدىكى نەقىش
نۇسخىلىرى ھازىر يەكەن چىلتەن مازىرىدىكى بەيس ھېكىمبەگ مازىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدا، قەشقەردە يۈسۈپ خاس
ھاجىپ مازىرىنىڭ بۇرۇنقى خارابىسىدا ئاز مىقداردا ساقلىنىپ قالغان. ئۇرغۇن نەقىش ئۈلگىلىرى بۇزۇۋېتىلگەن. بىر
قەدەر مۇكەممەل ساقلىنىپ قالغىنى يەكەن بەيس ھېكىمبەگ گۈمبىزىنىڭ ئىچكى قەبرىسىدە بولۇپ، يەكەندىكى
مەدەنىيەت خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلارنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقى ۋە كۆڭۈل قويۇپ ئاسراپ قىلىشى بىلەن
زىيان-زەخمەتتىن ساقلىنىپ قالغان. ئۈچىنچى بىر خىلى: گەج نەقىشلىرىنى ئۈلگە قىلىپ ئابىيومىلۇق ئىشلەنگەن
كاھىش نەقىشلەر: بۇنداق نەقىشلەر ئاساسەن گېئومېترىك شەكىللەردىن تۈزۈلگەن بولۇپ، بۇنىڭ خىللىرى ئانچە كۆپ
ئەمەس. بۇ پەقەت قەشقەردىكى يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرىنىڭ تاشقى تام زىننىتى نەقىشلىرى ئارىسىدا ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ
ئىشلىنىش تەلىپى گەج قۇيما نەقىشلەر ئىش تەرتىپىگە ئوخشاش بولۇپ، نەقىش ئۈچۈن تەييارلانغان لايىنى نەقىش ئۈلگ
قېلىپىغا بېسىپ چىقىرىپ، قۇرۇتۇپ بەلگىلەنگەن تەكتى ۋە نەقىش شەكىللىرىگە رەڭ بەرگەندىن كېيىن
خۇمداندا پىشۇرۇپ تەييار قىلىنغان. بۇنداق ئابىيومىلۇق كاھىش نەقىشلىرىنىڭ ھازىرغىچە بىز ئۇچراتقان ئۈلگىلىرىگ
قارىغاندا، ئۇ پەقەت تۆت تەرەپكە داۋاملاشقان نەقىش ئۈلگىلىرىدىن ئىبارەت. بۇنداق نەقىشلەرنىڭ تەكتى بىلە
نەقىش شەكىللىرى (نەقىش شەكىللىرى تەكتىدىن كۆپۈپ چىقىپ تۇرىدۇ) ئۆز ئابىيومىلۇقى بىلەن رەڭ ۋە چەك ئايرىپ
تۇرىدۇ. تۆتىنچى بىر خىلى: ئابىيومسىز، تەكشى بەتلىك، تەكتى بىلەن نەقىش شەكىل رەڭلىرىنى ئايرىپ تۇرۇش ئۈچۈ
چېگرا ئايرىش سىزىقى ئىشلىتىلمىگەن ئۈلگىلەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىشلىنىشى بىر قەدەر ئىختىيارى، نەقىش شەكىل ۋ
ئىلېمېنتلىرى ئاددىي، بۇنداق كاھىشلارنىڭ نەقىشلىرى ھەر خىل شەكىل نۇسخىلىرى ئىختىيارى مۇستەقىل نەقىشلەردى
ئىبارەت. بۇ خىل كاھىشلارنى ئىككى تەرەپكە ياكى تۆت تەرەپكە داۋاملاشتۇرۇپ ئىشلەتسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. لېكىن بۇنداق
كاھىشلارنىڭ نەقىشلىرى بىر-بىرى بىلەن باغلىنىپ سىستېمىلىق ۋە مۇكەممەل نەقىش ئۈلگىسىنى ھاسىل قىلمايدۇ. ب
پەقەت بىر خىل خىيالەن شەكىل سەنئىتى تۇيغۇسىنى ئىپادىلەپ يىراقتىن قارىغاندا يەنىلا مول مەزمۇنلۇق گۈزەللىك
تۇسىنى بېرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق كاھىش نەقىش ئۈلگىلىرىنى نىسبەتەن كەڭ كۆلەمدە قوللانغان بولۇپ، قەشقەردىكى ئاپئاق

مازىرى قاتارلىق كۆپلىگەن كاھىشلىق قۇرۇلۇش يادىكارلىقلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ئۇچرايدۇ. بۇنداق كاھىشلارنىڭ ئۇسلۇبىدىن بىرلا ۋاقىتتا ئۇرغۇن ئۇستىلار قول-قولچە شەكىل سىزىپ، ھەرخىل ئۇز ئۇسلۇبىنى ياكى ئۇزى بىلگىنىنى نامايان قىلالىغۇدەك كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. كاھىشنىڭ يەنە بىر ئايرىم خىلى: مازار، مەسچىت تاملىرى ۋە دەرۋازا ئۈستىگە بىرىلگەن نەقىش ئۆلگىلىرىدىن ئىبارەت. بۇنداق شەددە نەقىش ئۆلگىلىرىنىڭ ئىشلىنىش مىقدارى ئاز. ئىشلەش ھۈنەر-سەنئەت تەرتىپى نىسبەتەن تەسرەك بولىدۇ. بولۇپمۇ بىر پارچە ئورگانلىق شەددە نەقىش مەلۇم ئۆلچەمدىكى شەددە شەكىل بىلەن تەييارلىنىپ (ئۇنىڭ سىرتقى شەكلى ياي شەكىللىك بولغانلىقتىن نەقىش ئورگانلىرى ئۈچۈن تەييارلانغان لايىنى شۇ شەكىلگە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئاندىن قۇرۇتۇپ رەڭ بېرىدۇ) خۇمداندا پىشۇرۇپ چىقىلغاندىن كېيىن بىر-بىرىگە ئۇلاپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بۇ ھۈنەر-سەنئەت تۈرى ساپالچىلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە ئالاھىدە بىر تۈر بولۇپ ھازىرغىچە ئىشلىنىپ كەلمەكتە. بۇنىڭ تەكتى ۋە نەقىشلىرىنىڭ رەڭلىرى بىر-بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇش تەلەپ قىلىنمايدۇ. ئۇنىڭ سىرتقى شەكلى (شەددە ھالىتى) نەقىش ئۆلگىسىنى بەلگىلىگەن بولۇپ، ئۇ ئاساسەن بىر خىل رەڭ (يېشىل رەڭ) ئىشلىنىدۇ. شەددە نەقىشلەر يىراقتىن قارىغاندا كۆك ئاسمان ئۇيۇق رەڭگى ئۈستىدە ياپيېشىل ئىھاتە ئورمانىنى، شاھلىق تاجى، ئوتىغات (مەخسۇس شاھ مەلىكىسى تاجى) تۇيغۇسىنى ئەسلىتىدۇ.

شەددە نەقىشلەردە ئۇنىڭ ئورگان تەكرارلىقى بەزىلىرىدە ئوخشاش، بەزىلىرىدە بىرى چوڭ، بىرى كىچىك، بىرى ئېگىز، بىرى پەس ھالەتتە بولسىمۇ ھامان بىر قاتار رەڭلىك ئېگىز-پەسلىكنى ھاسىل قىلىدۇ. كاھىش نەقىشلەر تەننەرخىنىڭ يۇقىرى بولۇشى، ئۇنىڭ چىداملىق بولۇشى سەۋەبلىك بىنا قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىغا بولۇپمۇ ئولتۇراق ئۆي-جايلارغا ئىشلىتىلمەيدۇ. كاھىش پەقەت مۇقەددەس مازار، مەسچىتلەرنىڭ تاشقى تاملىرىغا، قەبرىلەرگە ئىشلىتىدىغان بولۇپ، نەقىشلەر ئۇنىڭ مەڭگۈ ئۆڭمەس رەڭگى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ كىشىلەر قەلبىدە بۇ ئورۇنلار خاتىرىسى زامانلارغىچە ئەۋلادتىن ئەۋلاد نامايان بولۇپ تۇرۇشىنى كۆزلىگەن بولۇشى مۇمكىن.

سىرچىلىق (سىزما نەقىشلەر)

ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە سىرچىلىق ھۈنەر ئاتالمىسى بىلەن ئاتالمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەشغۇلاتى يەنىلا بېزەك نەققاشلىقىنىڭ سىزمىچىلىق مەشغۇلاتى بىلەن ئىپادىلىنىشىنى كۆزدە تۇتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن بىنانىڭ ئومۇمىي ياغاچ قۇرۇلمىلىرىنى ھەر خىل سىرلاش ياكى سىيدام سىرلاش، نەقىش بېزەكلىرىنى ۋە ھەر خىل مەنزىرە كۆرۈنۈشلىرىنى سىرلەشتۈرۈپ سىزىپ بېزەش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش مەقسەت قىلىنىدۇ. سىرچىلىق ئۇسۇلى بىلەن ئىشلەنگەن بېزەك نەقىشلەر تەكتى بەتلىك ئابىيومسىز بولىدۇ. ئۇنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكى: رەڭلىرىنىڭ ئىنتايىن كۆركەم بىر-بىرىگە ماسلاشقان، ھەم قارىمۇ قارشى قويۇلغان كۆپ خىل رەڭلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ. شۇنىڭدەك نەقىش شەكىللىرى ۋە ئېلېمېنتلىرىنىڭ ئوبرازى ئېنىق، مەزمۇنىنىڭ مول بولۇشى سىزما نەقىشلەرنىڭ بەدىئىيلىكىنى كۈچەيتىپ بېرىدۇ. سىزمىچىلىق بېزەك ئۇسۇلى قەشقەر رايونىدا ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلغان بولۇپ، ئولتۇراق ئۆي-جاي قۇرۇلۇشىدا،

新疆大学图书馆藏书

مەسچىت تورۇس، تۈۋرۈك قۇرۇلمىلىرىدا كۆپ ئۇچرايدۇ. بولۇپمۇ خا، جەگە، هاراق، سەراپ قىسمىدىكى بىزەك نەقىش
مۇشۇ سىر سىزمىچىلىق ئۇسۇلى بىلەن ئىشلەنگەن. سىزما نەقىشلەر ئارىسىغا هەر خىل مەنزىرە كۆرۈنۈشلىرى، يەرل
مېۋە-چېۋە، رەڭمۇ رەڭ گۈل دەستىلىرىنىڭ قوشۇلۇپ كېلىشى بىزەك كۆرۈنۈشلىرىنى تېخىمۇ مول مەزمۇن بىلەن تە
ئېتىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە سىر سىزمىچىلىق پەقەتلا بىناكارلىق هۈنەر-سەنئىتى دائىرىسىدىلا چەكلىنىپ قالماستىن، ئ
بىساتى ياغاچ جاهازلارغىچە كېڭىيىپ، ئۇنىڭ مىللىي ئالاهىدىلىكى ئىنتايىن قويۇق بولغان ئەنئەنىۋى شەكىل قۇرۇلمىسى بىل
سىر سىزمىچىلىق هۈنەر-سەنئىتى بىللە قوشۇلۇپ كۆز ئالدىمىزدا ئالاهىدە ماهارەت بىلەن ئىشلەنگەن سەنئەت بۇيۇم
نامايان قىلىدى. بۇنداق ئىشلەنگەن بۇيۇملار قەشقەر رايونى (قەشقەر شەهەرلىك مىللىي ئۆي جاهازلىرى زاۋۇ
ئىشلەنگەن بۇيۇملار)، كورلا، كۇچا ۋە باشقا ئورۇنلاردا ئۆزىنىڭ بەدىئىي سەنئەت قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن داڭق
چىقارماقتا.

ياغاچ ئويما، پەنجىرە ۋە ياغاچ توقۇلما نەقىشلىرى

بىناكارلىق هۈنەر-سەنئىتىنىڭ بۇ تۈرى، ئومۇمىي ئالغاندا بويىچە ياغاچچىلىق هۈنىرىگە قارىتىلغان بولسىمۇ، ئۇن
هۈنەر-سەنئەت ئالاهىدىلىكىدىن قارىغاندا، ئۇ يەنىلا كەسپىي هۈنەر خاراكتېرىنى ئالغان. ياغاچ ئويما نەققاش ياغاچچ
هۈنەر-سەنئەت جەريانىنىڭ ئاخىرقى پەرداز ياكى زىننەت باسقۇچىدىكى ئەڭ ئىنچىكە ۋە نازۇك ئىش تەرتىپى هېسابلىنى
لېكىن هەممە *ياغاچچىلىق ئۇستىلىرى مۇنداق ئىنچىكە ياغاچ ئويما نەققاشلىقىنىڭ هۆددىسىدىن چىقالىشى ناتايىن.* ياغ
ئويمىچىلىق، ئۇزۇن مۇددەت ياغاچ بۇيۇملار ياساش مەشغۇلاتى جەريانىدا يۇقىرى دەرىجىدىكى ياغاچچ
تېخنىكىسىنى ئىگىلەپلا قالماستىن، بەلكى يەنە يۇقىرى دەرىجىدە نەقىش قۇرۇلما شەكىللىرى ۋە شەيئىلە
ئوبرازلاشتۇرۇپ كۆزىتەلەيدىغان بەدىئىي ئىقتىدارنى يېتىلدۈرگەنلىكنىڭ مەهسۇلىدۇر. ياغاچ ئويمىچىلىق ب
نەققاشلىق تۈرلىرىگە ئوخشاشلا قوپاللىقنى، ئالدىراڭغۇلۇقنى هەرگىز كۆتۈرمەيدۇ. ئۇ چوقۇم هۈنەر-سەنئەت مەشغۇ
قائىدىسىگە قاتتىق رىئايە قىلىپ ئەستايىدىل ئىشلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. ياغاچ ئويمىچىلىق ئۇيغۇر بىناكارلىق قۇرۇلمىس
هەر قانداق ئايرىم بۆلەكلىرىدە ئۇچرايدۇ. ئەنئەنىۋى ياغاچ قۇرۇلما تورۇسلۇق ئولتۇراق ئۆيلەر ۋە ئاممىۋى چوڭ مەسچ
خانىقالارنىڭ ۋاسىجوپ تورۇسلىرىدىكى خا، جەگە، هاراق، پارامان قاتارلىق ياغاچلىرىدا، پېشايۋان تۈۋرۈكلىرى (هې
جامەسى، ئاپپاق خوجامەدىكى دۆڭ مەسچىت پېشايۋانلىرىنىمۇ تۈز ئىنچىكە ئالدۇ)، ئىشىك قاناتلىرى، ئىش
كېشەكلىرىدە ئومۇمىيۈزلۈك ئۇچراپ تۇرىدۇ. شۇنىڭدەك پېشايۋان تۈۋرۈكلىرىنىڭ بېشى (كاللامۇ خەنەس شەر
قىسمىمۇ هەم ياغاچ ئويما هەم بۆلەكلىرنى قوراشتۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈپ ياسالغاندۇر. بۇندىن باشقا ئادەتتىكى ئۆي جاهازلىر
ياغاچ سەرەمجانلاردىمۇ بۇ خىل ياغاچ ئويمىچىلىق قوللىنىلىدۇ.

بىز يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، بىر هۈنەر-سەنئەت تۈرىدىكى نەقىش ئۈرنەك قۇرۇلمىسى ياكى ئېلېمېنتل
ئىككىنچى تۈردىكى بىزەك نەقىش شەكىللىرىگە ئوخشىمايدۇ. بىر خىل قۇرۇلۇش ئۈچۈن ئىشلىگەن بى
نەقىشلىرىنىڭ ئىلاجى بار تەكرارلانماسلىقىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ هال ئۇستىلارنىڭ ماهارىتىنىڭ يۇقىرىلىقى، تەپەككۇر

كۈچلۈك ئىكەنلىكى، بىلىمىنىڭ كۆپ ھەم تېرەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. ياغاچ ئۆيما ھۈنەر-سەنئىتىنىڭ بېزەك نەقىش شەكىللىرىمۇ ئالاھىدە بولۇپ باشقا تۈرلەردىن پەرقلىنىدۇ. بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى شۇكى: ئۇنىڭ ھۈنەر-سەنئەت ئوبيېكتىگە، ماتېرىيال ۋە ئەسۋاب-سايمانىنىڭ ئىشلەش ئىقتىدارىغا بويسۇندۇرۇلغانلىقىدا، ياغاچ ئۆيمىچىلىق بېزەك نەقىشلىرى چوڭ-كىچىك يايى شەكىللەرنىڭ ئۆز-ئارا ئۇلىنىپ بىرىكىشىدىن قۇرۇلغان بەدىئىي شەكىلدۇر. بۇنداق بولۇشى ئويۇش ئەسۋابلىرىنىڭ تۈزۈلۈشى (پىچاقنىڭ بىسى) تۈرلۈك ئۆلچەمدىكى يايى شەكىللىك بولغان چەكلىمىگە ئاساسەن كېلىپ چىققان ئۆزگىچە ئۇسلۇبتىن ئىبارەت. نەقىش قۇرۇلما ئېھتىياجىغا ئاساسەن كېسىك ۋە تۈز سىزىقلىق شەكىللەر ئۈچۈن ياسالغان تۈز بىسلىق پىچاقلار بار. ياغاچ ئۆيما نەقىشلەر ئاساسەن ئابيوملۇق بولۇپ، ئابيوملۇق ھالىتىنى ئىپادىلەش ھەر خىل بولىدۇ. بىر خىلى: نەقىشنىڭ شەكىل قۇرۇلمىلىرىنى قالدۇرۇپ قويۇپ نەقىشنىڭ تەكتى قىسمى چېپىپ ئېلىۋېتىلىدۇ. نەقىش شەكىللىرىنىڭ تەكتى بىلەن ئۆتۈشىدىغان يان بەتلىرى قىيپاش بولماستىن تىك بولۇپ چۈشىدۇ. نەقىش سىزىقلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېرىقچە ئويۇلمايدۇ. قارىغاندا نەقىش شەكىللىرى نىسبەتەن يورۇق رەڭ، تەكتى قىسمى بولسا قېنىراق رەڭ بولۇپ كۆرۈنىدۇ. بۇ خىلدىكى ئويۇش ئۇسۇلى مەھمۇت قەشقەرى مەقبەرىسىنىڭ پېشايۋان ۋە ئىچكى ھوجرىلار قۇرۇلمىسىدا، جەگە، هاراق، خا قۇرۇلمىلىرىدا كەڭ تۈردە قوللىنىلغان. ئۇ ياغاچ ئۆيما نەقىشلىرى ئىچىدە ئالاھىدە ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن. يەنە بىر خىل ئۇسۇل: نەقىش شەكىللىرىنى ئابيوملۇق ئىپادىلەشتە، گەج نەقىش ئابيوم ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا پۈتۈنلەي ئوخشاش بولۇپ، نەقىش شەكىللىرىنىڭ تەكتى بىلەن ئۇتاشقان يانتۇ بەت نەقىش شەكىل سىزىقلىرىنىڭ ئىچى ئېرىقچە ئويۇلغان. بىراق بۇنداق نەقىش تۈز بەتتىن ئالاھىدە كۆپتۈرۈپ چىقىرىلماستىن، نەقىش شەكىللىرىنىڭ بوشلۇق بىلەن ئۇتاشقان تەكتىدىن پەيدىنپەي ئويۇلۇپ پەسلىتىپ تەڭ ھاسىل قىلىنغان. ئومۇمەن قارىغاندا، نەقىش شەكىللىرىنىڭ بېتى بىلەن شەكىل چۈشۈرۈلگەن ئورۇننىڭ ئەسلى يۈزى بىر تەكشىلىكتە كۆرۈنىدۇ. يەنە بىر خىلى: نەقىش شەكىللىرى كۆپىنچە ئەھۋالدا زىچ ۋە كىچىك ئاددىي ئېلېمېنتلىق قىلىپ لايىھىلىنىپ گېئومېترىك شەكىللەر ئاساسىدا تەكتى قالدۇرۇلماستىن نەقىش شەكىللىرى يانتۇ بەتلەرنى ئاساس قىلىپ ئابيوم ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق نەقىش شەكىللىرىنىڭ ئېلېمېنتلىرى چەمبەر، ئۈچبۇلۇڭ شەكىللەر ئارقىلىق گۈل-چېچەك شەكىللىرىنى ئىپادىلەپ كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ئويۇش ئۇسۇلى چوڭ قۇرۇلمىلىق قۇرۇلۇشلاردا خا، جەگە، هاراق ۋە تۈۋرۈك بەتلىرىدە ئۇچرايدۇ. تۇ (چاقى ياكى كارىۋات)، كات ساندۇق، ئىشىك قانات ۋە كىشەكلىرى، خاپان ساندۇق، تاماق شىرەسى، رەھلە، كۇرسا-ئورۇندۇق قاتارلىق ئۆي جاھازلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ.

پەنجىرە، رۇجەك نەقىشلىرى

پەنجىرە — ئۇيغۇر بىناكارلىقىدا ئەنئەنىۋىلىكى ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكى گەۋدىلىك بولغان ياغاچچىلىق ھۈنەر-سەنئىتىنىڭ نازۇك بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ. پەنجىرە ئەسلىدە دېرىزە، ئىشىك بېشى، رۇجەك ئورنىدا قوللىنىلغان باغاقچە ياغاچ قۇرۇلمىلىق بېزەك نەقىشتۇر. ياغاچ باغاقچىلارنىڭ بىر-بىرى بىلەن ئۆز-ئارا چېتىشمىلىق قائىدە پرىنسىپى ئارقىلىق

ئىنتايىن كۆركەم، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك بولغان خىلمۇ خىل گېئومېترىك شەكىللەر ۋە تۆت تەرەپكە داۋاملىشىدىغ نەقىش قۇرۇلمىلىرى ھاسىل قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ مۇنداق ئوبرازلىق بەدىئىي ئالاھىدىلىكى كىشىدە ئىستېتىك روھ ۋە نەققاشىن ئەقلىي ماھارىتىگە چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە قايىللىق تۇيغۇسىنى قوزغايدۇ. پەنجىرە — ياغاچ پەنجىرە، تۆمۈر پەنجىرە ۋە گە پەنجىرىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ياغاچ پەنجىرىلەرنىڭ قۇرۇلما نۇسخىلىرى ئىنتايىن كۆپ، قوللىنىلىدىغان رايو دائىرىسىمۇ بىر قەدەر كەڭ. پەنجىرە ھۈنەر-سەنئىتى ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدىن باشقا خەنزۇ، خۇيزۇ ۋە باش قېرىنداش مىللەتلەر بىناكارلىقىدىمۇ كەڭ قوللىنىلىدۇ. ياغاچ پەنجىرە قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆلچەملىك بولۇش تەلىپى ناھايىت يۇقىرى بولۇپ، ئۆزئارا بەلگىلەنگەن چېتىشىش ئۇقتىسىدىن بىرەر يېرىم مىللىمېتىر ئويان-بۇيان بولۇپ كېتىشكە يو قويۇلمايدۇ. ئۇنىڭ چېتىشىش ئارقىلىق ھاسىل بولغان شەكىل بۆلۈكى مۇقەررەر يوسۇندا قانۇنلاشتۇرۇۋېتىلگەن 0 گرادۇسلۇق توغرا بۆلۈك، 45 گرادۇسلۇق، 60 گرادۇسلۇق تار بۆلۈك ھەتتا ئۇنىڭدىن كىچىك بۆلۈكلۈك قۇرۇلمىلارغى ئۆلچەم قائىدىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىنغان. پەنجىرە نەقىش نۇسخىلىرىنىڭ قانچە كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بە يۇقىرىقى بۆلۈك ئۆلچەملىرى قائىدىسىدىن چەتنەپ كەتمەيدۇ. پەنجىرە ئۆلچەملىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئاساسەن تۆ بۆلۈكلۈك، سەككىز بۆلۈكلۈك، ئۈچ بۆلۈكلۈك، ئالتە بۆلۈكلۈكقا ئوخشاش چوڭ-كىچىك بۆلۈك شەكىللىرىدە بولىد ئۇنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقى شۇكى: بىرنەچچە كىچىك تۆتبۆلۈكلۈك ياكى بىرنەچچە كىچ ئۈچبۆلۈكلۈك شەكىللەر ئۆزئارا قوشۇلۇپ سەككىز بۆلۈكلۈك، ئالتە بۆلۈكلۈك ۋە رومبا شەكىللىك بىرىكمە شەكىللەر ھاسىل قىلالايدۇ. بىر شەكىلنىڭ قۇرۇلما تەرتىپى ئارقىلىق ئىككىنچى بىر خىل شەكىل تەبىئىي شەكىللىن شەكىللىنىشكە تېگىشلىك ,شەكىلدىن باشقا بىر شەكىلنى ھەرقانچە زورلاپمۇ چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر بىر چېتىشىش ئۇقتىسىنىڭ ئورنى ئۆزگىرىپ كەتسىلا بۇنداق مەقسەتكە يەتكىلى بولمايلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن پەنج قۇرۇلمىسى كېرەكتىن چىقىدۇ. بۇ ئەھۋالغا ئاساسلانغاندا، پەنجىرە نەقىشلىرىنى سىزىق سەنئىتى، مۇرەككەپ تېپىشم دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. چۈنكى سىزىقلارنىڭ ئۆزئارا كېسىشىدىغان ئۇقتىسىنى چۈشەنمەي ياكى ئۇنىڭ تۈزۈلۈش قانۇنىيىت بىلمەي تۇرۇپ، ھەرقانچە باش قاتۇرۇپمۇ بىر قەدەر كۆركەم بولغان بەدىئىي پەنجىرە نەقىش ئۈلگىسىنى سىزىپ چىق ھەتتا ئەسلى ئۆلچىمىدىن كىچىكلىتىش ياكى چوڭايتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا پەنجىرە نەقىشلىرىنىڭ بەدى قىممىتى: ئۇنىڭ نەقىش قۇرۇلمىسىنىڭ ھەر خىل ئوبرازلىق شەكىللەرگە ئىگە بولغانلىقىدىن سىرت، ئۇستىلارنىڭ بە ـگىلىك گېئومېترىك ئىلمىي قانۇنىيەتنى ئىگىلىگەنلىكى، ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە توغرا ھېسابلاش ئىقتىدارى بارلىقىنى ج شەندۇرىدۇ. ياغاچ پەنجىرە نەقىشلىرى ئۈچۈن پۇتاقسىز ياڭاق ياغىچى، چىنار ياغىچى، ئۈجمە ياغىچى ماتېرىيال قىلىن ياغاچ پەنجىرە نەقىشلىرى چوڭ-كىچىك مەسچىت، مەدرىسەلەر ۋە تارىخىي چوڭ قۇرۇلۇشلاردا ئىشلىتىلگەند سىرت، ئولتۇراق ئۆي بىساتلارنىڭ دېرىزىسى، ئىشىك بېشى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. بولۇپمۇ خوتەن رايونىنىڭ ھەرقايسى جايلىر ئاھالىلار ئولتۇراق ئۆيلىرىنىڭ ساراي بىلەن ئايۋاننى ئايرىيدىغان چېگرا تاملىرى ھەمدە ساراي ئۆي بىلەن پېشاي ئوتتۇرىسىدىكى تاملار ئورنىدا مۇشۇ خىلدىكى پەنجىرە نەقىشلىرىدىن ئىشلەنگەن پەنجىرە توساق قىسمى بولۇپ، «قە ئايۋان» نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. پەنجىرە نەقىشلىرى ئۆز زامانىسىدا دېرىزە كۆزلىرى ئېھتىياجى بىلەن شەكىللەنگەن بولۇپ، پەيدىنپەي ھەر خىل شەكىل ۋە پەنجىرە توقۇلما قانۇنىيەتلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى، نۇرغۇن سەنئەتلىك گېئومېتر

ئىنتايىن كۆركەم، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك بولغان خىلمۇ خىل گېئومېترىك شەكىللەر ۋە تۈت تەرەپكە داۋاملىشىدىغان نەقىش قۇرۇلمىلىرى ھاسىل قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ مۇنداق ئوبرازلىق بەدىئىي ئالاھىدىلىكى كىشىدە ئىستېتىك روھ ۋە نەققاشنىڭ ئەقلىي ماھارىتىگە چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە قايىللىق تۇيغۇسىنى قوزغايدۇ. پەنجىرە — ياغاچ پەنجىرە، تۆمۈر پەنجىرە ۋە گەج پەنجىرىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ياغاچ پەنجىرىلەرنىڭ قۇرۇلما ئۇسلۇبلىرى ئىنتايىن كۆپ، قوللىنىلىدىغان رايون دائىرىسىمۇ بىر قەدەر كەڭ. پەنجىرە ھۈنەر-سەنئىتى ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدىن باشقا خەنزۇ، خۇيزۇ ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەر بىناكارلىقىدىمۇ كەڭ قوللىنىلىدۇ. ياغاچ پەنجىرە قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئۆلچەملىك بولۇش تەلىپى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ئۇزۇنلارا بەلگىلەنگەن چېتىشىش ئۇقتىسىدىن بىرەر يېرىم مىللىمېتر ئويان-بۇيان بولۇپ كېتىشكە يول قويۇلمايدۇ. ئۇنىڭ چېتىشىش ئارقىلىق ھاسىل بولغان شەكىل بۇلۇڭى مۇقەررەر يوسۇندا قانۇنلاشتۇرۇۋېتىلگەن 90 گرادۇسلۇق توغرا بۇلۇڭ، 45 گرادۇسلۇق، 60 گرادۇسلۇق تار بۇلۇڭ ھەتتا ئۇنىڭدىن كىچىك بۇلۇڭلۇق قۇرۇلمىلارغىچە ئۆلچەم قائىدىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىنغان. پەنجىرە نەقىش ئۇسلۇبلىرىنىڭ قانچە كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يەنە يۇقىرىقى بۇلۇڭ ئۆلچەملىرى قائىدىسىدىن چەتنەپ كەتمەيدۇ. پەنجىرە ئۆلچەملىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئاساسەن تۆت بۇلۇڭلۇق، سەككىز بۇلۇڭلۇق، ئۈچ بۇلۇڭلۇق، ئالتە بۇلۇڭلۇققا ئوخشاش چوڭ-كىچىك بۇلۇڭ شەكىللىرىدە بولىدۇ. ئۇنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقى شۇكى: بىرنەچچە كىچىك تۆتبۇلۇڭلۇق ياكى بىرنەچچە كىچىك ئۈچبۇلۇڭلۇق شەكىللەر ئۇزۇنلارا قوشۇلۇپ سەككىز بۇلۇڭلۇق، ئالتە بۇلۇڭلۇق ۋە رومبا شەكىللىك بىرىكمە شەكىللەرنى ھاسىل قىلالايدۇ. بىر شەكىلنىڭ قۇرۇلما تەرتىپى ئارقىلىق ئىككىنچى بىر خىل شەكىل تەبىئىي شەكىللىنىدۇ. شەكىللىنىشكە تېگىشلىك شەكىلدىن باشقا بىر شەكىلنى ھەرقانچە زورلاپمۇ چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر بىرەر چېتىشىش ئۇقتىسىنىڭ ئورنى ئۆزگىرىپ كەتسىلا بۇنداق مەقسەتكە يەتكىلى بولمايلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن پەنجىرە قۇرۇلمىسى كېرەكتىن چىقىدۇ. بۇ ئەھۋالغا ئاساسلانغاندا، پەنجىرە نەقىشلىرىنى سىزىق سەنئىتى، مۇرەككەپ تېپىشماق دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. چۈنكى سىزىقلارنىڭ ئۇزۇنلارا كېسىشىدىغان ئۇقتىسىنى چۈشەنمەي ياكى ئۇنىڭ تۈزۈلۈش قانۇنىيىتىنى بىلمەي تۇرۇپ، ھەرقانچە باش قاتۇرۇپمۇ بىر قەدەر كۆركەم بولغان بەدىئىي پەنجىرە نەقىش ئۈلگىسىنى سىزىپ چىقىش ھەتتا ئەسلى ئۆلچىمىدىن كىچىكلىتىش ياكى چوڭايتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا پەنجىرە نەقىشلىرىنىڭ بەدىئىي قىممىتى: ئۇنىڭ نەقىش قۇرۇلمىسىنىڭ ھەر خىل ئوبرازلىق شەكىللەرگە ئىگە بولغانلىقىدىن سىرت، ئۇستىلارنىڭ بەل-گىلىك گېئومېترىك ئىلمىي قانۇنىيەتنى ئىگىلىگەنلىكى، ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە توغرا ھېسابلاش ئىقتىدارى بارلىقىنى چۈ-شەندۈرىدۇ. ياغاچ پەنجىرە نەقىشلىرى ئۈچۈن پۇتاقسىز ياڭاق ياغىچى، چىنار ياغىچى، ئۈجمە ياغىچى ماتېرىيال قىلىنىدۇ. ياغاچ پەنجىرە نەقىشلىرى چوڭ-كىچىك مەسچىت، مەدرىسلەر ۋە تارىخىي چوڭ قۇرۇلۇشلاردا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، ئولتۇراق ئۆي بىساتلارنىڭ دېرىزىسى، ئىشىك بېشى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. بولۇپمۇ خوتەن رايونىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئاھالىلار ئولتۇراق ئۆيلىرىنىڭ ساراي بىلەن ئايۋاننى ئايرىيدىغان چېگرا تاملىرى ھەمدە ساراي ئۆي بىلەن پېشايۋان ئوتتۇرىسىدىكى تاملار ئورنىدا مۇشۇ خىلدىكى پەنجىرە نەقىشلىرىدىن ئىشلەنگەن پەنجىرە توساق قىسمى بولۇپ، «قەپەز ئايۋان» نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. پەنجىرە نەقىشلىرى ئۆز زامانىسىدا دېرىزە كۆزلىرى ئېھتىياجى بىلەن شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۇ پەيدىنپەي ھەر خىل شەكىل ۋە پەنجىرە توقۇلما قانۇنىيەتلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى، نۇرغۇن سەنئەتلىك گېئومېترىك

ۇرۇلمىلارنىڭ ئۆزلەشتۇرۇلىشى بىلەن بۈگۈنكى كۈندە ئۆزىنىڭ تولۇق بەدىئىي شەكلى بولغان پەنجىرە نەقىشلىرى بولۇپ ەكىللەندى. قەدىمكى زاماندىكى دېرىزىلەر قويۇق گۈللۈك پەنجىرە نەقىشلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، «دېرىزە» دې- ەن ئىسىم ئەنە شۇ پەنجىرە دېگەن نام بىلەن ئاتىلاتتى. ئەينى زاماندىكى سانائەت سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەنلىكى سەۋەبلىك ېرىزە كۆزلىرىگە ئەينەك سېلىش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا مايلىق قەغەز چاپلىناتتى. بىختەرلىكنى كۆزدە ۇتۇپ دېرىزە كۆزلىرى كىچىك ياسىلاتتى. بۇنداق كىچىك-كىچىك كۆزلەر كىيىنچە گېئومېترىك ھەر خىل ەكىللەرنىڭ ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇلۇشى بىلەن قۇرۇلمىسى بېيىتىلىپ پەنجىرە گۈل نەقىشى بولۇپ مەيدانغا كەلدى.

خىل ئەنئەنىۋى ھۈنەر-سەنئەت ئۇيغۇر بىناكارلىقىدا تاكى ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن دېرىزە ۇزىمىتىنى ئۆتىسە، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ قۇرۇلۇشنىڭ بېزەك زىننىتى ئورنىدا خىزمەت قىلىدۇ. ياغاچ قۇرۇلمىسى ەنجىرىلەردىن باشقا يەنە تۆمۈر قۇرۇلمىلىق پەنجىرىلەر، گەج قۇرۇلمىلىق پەنجىرىلەرمۇ ئۇچرايدۇ. بىراق تۆمۈر ۋە گەج ۇرۇلمىلىق پەنجىرىلەر گېئومېترىك تۈز سىزىقلىق نەقىش شەكىللىرى بىلەن چەكلىنىپ قالماستىن، چەمبەر شەكىل ۋە ۈرۈشمە ئەگرى سىزىق شەكىللەر بىلەنمۇ ياسىلىدۇ. گەج قۇرۇلمىلىق پەنجىرىلەر ئىنتايىن ئاز ساندا سىرتقى زەربىدىن لي بولغان نازۇك زىننەت ئورنىدا، مۇنار، گۈمبەزلەرنىڭ قوبىسى، يورۇقلۇققا ئېھتىياجلىق بولغان بولۇڭ-پۇشقاق ئورۇنلارغا يورۇقلۇق ن تەمىن ئېتىش مەقسىتى بىلەن ۋە زىننەت ئېھتىياجى بىلەن ئىشلىنىدۇ. بۇنى «روجەك» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل ھازىرقى ان بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە ئەجايىپ قوبۇل قىلىنىپ ئىشلىتىلمەكتە. بىراق ئۇنىڭغا گەج ماتېرىيال ئىشلىتىلمەستىن مونت ئىشلىتىلىدىغان بولدى. مەيلى گەج قۇرۇلما ياكى سېمونت قۇرۇلما بولسۇن قېتىشما ماتېرىيال بولغانلىقتىن ئۇنىڭ چۆرۈك سۇنۇشچانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ گۈل شەكىللىرى نىسبەتەن تومراق بولىدۇ. روجەك پەنجىرىنىڭ يەنە بىر خىلى بولۇپ، ئۇ قۇرۇلمىسىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىدا بولىدۇ. بۇنداق ئورۇنلار بىختەر بولىدۇ. روجەك خانا ئىچىنىڭ يورۇقلۇقىنى ئاشۇرۇش، تورۇس سمىنى يورۇقلۇق بىلەن تەمىن ئېتىش رولىنى ئۆتىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشىك-دېرىزىلىرى كۆپ ئېچىلمايدىغان ەددەس دىنىي تەۋەرۈك ئورۇنلار ۋە قەدىمىي ئاسار ئەتىقە، ئوردا-سارايلارنىڭ ئىچكى ھاۋاسىنى ئالماشتۇرۇش رولىنىمۇ ئوينايدۇ.

خىش توقۇلما نەقىشلەر

خىش توقۇلما نەقىشلەر — ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە سۇۋاق زىننەت ئېھتىياجى بولمىغان، زىننەت ئېھتىياجى خىش ىنتى بىلەنلا تاماملىنىدىغان قۇرۇلمىلارغا قوللىنىلىدۇ. بولۇپمۇ گەج ئويما نەقىشلەر زىننىتى بىلەن خىش تىزما نەقىش تى بىرلەشتۇرۇلۇپ قۇرۇلمىنىڭ زىننەت ئېھتىياجى قاندۇرۇلىدۇ. خىش تىزما نەقىشلەر بىلەن تام بېتىنى زىننەتلەش، يەنە ئالاھىدە زىننەت ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق ئۇسۇل تامنى قوپۇرۇش داۋامىدا بىرلىكتە ئورۇنلىنىدۇ. ئۇنىڭ ھۈنەر-سەنئەت جەريانى: زىننەت ۈن تاللىۋالغان نەقىش ئۆلگىسى بويىچە خىشنى شۇ شەكىل قۇرۇلمىلىرى ئۆلچىمى بىلەن ئالاھىدە ياساپ تەييار قىلغاندىن يىن تامنىڭ سىرت يۈزىنى ئاساس قىلىپ بىر-بىرىگە بىرلەشتۈرۈپ گەج بىلەن چاپلاپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىن كېلىپ ىقىدىغان نەقىش شەكىللىرى يەنىلا ئاددىي بولغان گېئومېترىك تۈز سىزىق ئاساسىدىكى گۈل-چېچەك، چاقماق، «كەكلىك ى»، «ساندۇقچە» شەكىللەر بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. تام بېتىدە ئۆزىنىڭ ئاددىي ۋە چوڭ سۈپەت كۆرۈنۈشى بىلەن ئۇنىڭ خىش

قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى بىلەن قوشۇلۇپ گەج نەقىشلەرنىڭ سىپتە ۋە مۇرەككەپ نەقىش قۇرۇلمىلىرى سىلىشتۇرمىسىدا
خىل قارىمۇ قارشىلىق ھاسىل قىلىپ بىر پۈتۈن بەدىئىي زىننەت تۈسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. خىش تىزما نەقىشل
مەسچىت، مەدرىسلەر، بولۇپمۇ مۇنارە قوشۇلۇپ كەلگەن قۇرۇلمىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك ئۇچرايدۇ. بۇنداق توقۇلمىلارنىڭ دەرۋ
قىسمى بىلەن مۇنار قىسمىنى بىر پۈتۈن گەۋدە قىلىش مەقسىتى بىلەن زىننەت لايىھىسىنى ئويلاشقاندا كۆڭۈلدىكىدە
مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. سىرتقى قىسمى كاھىش ئىشلىتىلمىگەن خىش قۇرۇلمىلىق قۇرۇلۇشلارنىڭ ھەممىسىدە مۇن
خىلدىكى زىننەت ئۇسۇلى قوللىنىلغان بولۇپ، قەشقەر رايونىدا كۆپلەپ ئۇچرىغاندىن تاشقىرى، تۇرپاندىكى داڭلىق «سۇلايم
ۋاڭ مۇنارىسى» مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ياسالغان. مۇنارىلارنىڭ ئاستىدىن تارتىپ ئۈستى قۇببىسىغا قەدەر بولغان بىتى زىننەت ئۇقتىس
قىلىنىدۇ. مۇنارىنىڭ شەكىل قۇرۇلمىسى ئاساسەن تۆۋرۈكسىمان ئايلانما بەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ زىننەت تەلىپى بەلب
نەقىشلەر بىلەن بوش بەت بىرلەشتۈرۈلىدۇ. خىش تىزما زىننەت نەقىشلىرى دەل مۇشۇ بەتنى كۆرسىتىدۇ. دەرۋازىنىڭ باش
قىسىملىرىمۇ دەرۋازا شەكلىنى ئاساس قىلىپ ئىككى يانغا داۋاملاشقان جىيەك نەقىش بىلەن بوش بەتلەر بىرلەشتۈرۈلىدۇ. خىش
تىزما نەقىشلەرمۇ بىر نەچچە ئۆزگىرىشلىك نەقىش نۇسخىلىرى بىلەن مۇشۇ بوش بەتكە ئىشلىنىدۇ. گەج نەقىشلەر ۋە بوش
بەتكە ئىشلەنگەن خىش تىزما نەقىشلەر پۈتۈن دەرۋازا، مۇنار قۇرۇلمىسىدا كۈچلۈك قارىمۇ قارشىلىق سىلىشتۇرما ھاس
قىلىپ، بىر-بىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ئۆزگىچە بەدىئىي زىننەت تەلپىنى قاندۇرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، خىش ئوي
نەقىشلەر پېشايۋان سۇپىسى، زەگۇلدە، پايە قاتارلىق بىرقەدەر پەس ئورۇنلاردىكى تام بەتلىرىگە ھەر خىل ئوخشىمىغ
شەكىللەر بىلەن مەلۇم ئۆلچەمدە ئىشلىنىدۇ.

خىش تىزما نەقىشلەر ئاساسەن تەكشى بەت بولۇپ، ئۇ ھەر خىل شەكىلدە ياسالغان خىش تىزما نەقىش شەك
بۆلەكلىرىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن ئىبارەت. ئايرىم-ئايرىم ئەھۋاللاردا تام بېتىدىن مەلۇم دەرىجىدە ئالدىغا كۆپتۈرۈ
چىقىرىلىپ ئابيوم ھاسىل قىلىنغان بولسا، يەنە ئايرىم ئەھۋاللاردا مەلۇم دەرىجىدە ئىچكىرى ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ بەدىئ
كۆرۈنۈشى تەكشى بەتلىك خىش تىزما نەقىشلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ جانلىق كۆرۈنىدۇ. خىش پارچىلىرىنىڭ بىر-بىرىگ
ئۇتاشقان چەك سىزىقلىرىنىڭ ھەممىسى ياكى ئاق (گەج مەلھىمى) بىلەن ياكى كۆمۈر جەۋھىرى قوشۇلغان قارا (گەج مەلھىمى
پىلىتە بېرىلىدۇ. بۇ ئاق ياكى قارا سىزىقلار خىشنىڭ تەبىئىي رەڭگى بىلەن قوشۇلۇپ نەقىش شەكىللەرنى ئاق-ق
مۇناسىۋەتلىك ئېنىق كۆرۈنۈشكە ئىگە قىلىدۇ. خىش تىزما ئۇسۇلى بىلەن ئىشلەنگەن خەت يېزىق خىش تىزما شەكىللەر
بولۇپ، بۇنىڭ ئىشلىنىش تەلىپى خەت شەكلىنى ئابيوملۇق قىلىپ ئالدىغا كۆپتۈرۈپ چىقىرىشنى مەقسەت قىلغانلىقتىن
گۈل نەقىش شەكىللىرى گەۋدىلەندۈرۈلمەستىن خەت شەكلى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. بۇنداق زىننەت ئۇسۇللىرى ئوتتۇرا ئاس
رايونىدا قەدىمىي ئاسار-ئەتىقە قۇرۇلۇشلىرىدا تېخىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

كونگۈرا نەقىشلەر

كونگۈرا— ھويلا-ئارامىلارنىڭ ياكى باغ بىلەن چىگرىلىنىدىغان قورۇق تاملىرىنىڭ ئۈستىدىكى تام ئۈستى قىسمىغا ئىشلىنىدۇ، ھەمدە ھويلا، باغ-ئارام دەرۋازىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئىشلىنىدۇ. شۇڭا كىشىلەر بىرەر دەرۋازا ۋە ھويلا مەرئاسىنىڭ تاملىرى ئۈستىدە پىششىق خىش ياكى خام كېسەك بىلەن ئاددىي شەكىلدىكى روجەك، كونگۈرىلارنىڭ بارلىقىغا قاراپ بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ قورۇسكەن، دەپ دەرھال ھۆكۈم چىقىرالايدۇ. بۇ قورۇق تاملارغا زىننەت بېرىش مەقسىتى بىلەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تام ئىچىدىن سىرتنى كۆزىتىش ئۈچۈن قىلدۇرۇلغان يوچۇق رولىنى ئۆتەيدۇ. كونگۈرا نەقىش شەكىللىرى مۇشۇ يوچۇقلارنىڭ خىشلارنى ھەر خىل شەكىل چىقىرىپ ئۆراشتۇرۇشتىن كېلىپ چىققان يوچۇق شەكىللىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئىش تەرتىپى تامىلانغاندىن كېيىن ئۈستى قىسمى يەنىلا تامنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسى بويىچە پۈختىلاپ ياسىلىپ تامىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئىتىدە بېزەك بېرىش ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇ زىننەتلەش ئوبيېكتىنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن ھەر خىل چارە-ئۇسۇللارنى قوللانغان. نەقىش ئۈلگىلىرى بىلەن زىننەت بېرىشتىن سىرت، يەنە ئۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئاۋا تارتىش، ئەۋزەل (قەشقەر كەسپىي ئاتالغۇسى— زىننەت سىزىقى) تارتىش، شەرىپە ھەمدە تۆرلۈك ئوبرازلىق زەنجىر، يېپۇگۈچ قاتارلىق زىننەت شەكىللىرىنى قوللىنىپ زىننەت ئېھتىياجىنى مول مەزمۇن بىلەن بېيىتقان.

ئۇيغۇر بىناكارلىقى ھۈنەر-سەنئىتىدە بۇنداق زىننەتلەش ئۇسۇللىرى داۋاملىق كېڭىيىپ يېڭى-يېڭى مەزمۇنلار بىلەن تولۇقلىنىپ، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى ۋە ماددىي ھاياتىنى تەمىن ئەتمەكتە. بەزى ئۇسۇللار شەرت-شارائىت ۋە تۇرمۇشنىڭ يېڭى ئالاھىدىلىكى ۋە شەكىل چەكلىمىسىدىن كېلىپ چىققان. شۇنىڭدەك ئوخشىمىغان قۇرۇلما ئۈچۈن ئوخشىمىغان بېزەك نەقىش شەكىللىرى ۋە ئۇسۇللىرى يارىتىلغان. ئۇيغۇر بىناكارلىقىدا ئۆزگىچە مىللىي ئۇسلۇب، شەكىل قۇرۇلما گەۋدىلىك بولۇپ، قۇرۇلما شەكىللىرى خېلى كۆپ، شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۈنەر-سەنئەت بېزەك نەقىشلىرى ۋە زىننەتلەش ئۇسۇللىرى ھەرقانداق ئۇسلۇبتىكى زامانىۋى قۇرۇلۇش ۋە باشقا مىللەت بىناكارلىقىدىمۇ ئوخشاشلا قوللىنىشقا بولىدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە.

ئۇيغۇر بىناكارلىقىدا، خېلى بۇرۇندىن تارتىپ ئۆگزىنى گۈمبەزلىك قىلىپ ياساش، چوڭ دەرۋازىلارنىڭ ئىككى يېنىغا مۇنارە ئېلىپ ئۇنىڭ ئۈستىنى قۇببىلىق ياساش، پېشايۋان چىقىرىپ، پېشايۋانلارنى تۈۋرۈكلەر بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇش، ئايۋان تۈۋرۈسى ياغاچ قۇرۇلما ۋاسىجوپ ياكى ۋاسا دەمىيەن قىلىپ خا، جەگە قۇرۇلملىق ياسىلىشى بىنا قۇرۇلمىسىنى ھەر خىل بېزەك ئۆي بىساتلار ئىچىدە ھەر خىل شەكىلدىكى چوڭ-كىچىك تاكچا، مېھراپ، نوۋەي، مورىلارنىڭ چىقىرىلىشى، تۈۋرۈكلەرنىڭ نەقىش بىلەن زىننەتلەشكە كەڭ تۈردە زېمىن ھازىرلاپ بەرگەن.

بىز ئۇيغۇر بىناكارلىقىدىكى قۇرۇلما ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئۇنى زىننەتلەش ئۇسۇللىرى ھەققىدە ئۇقتىلىق توختالمىدۇق.

قولـمـىزدىكى بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلگەن بىزەك نەقىش ئۈلگىلىرى، ئۇيغۇر بىناكارلىقىدا ئۇچرايدىغان ھەر خىل مۇرەككەپ
قۇرۇلـمىلارنىڭ ھەممىسىدە مۇناسىپ ئورنىنى تاپقان ئۈلگىلەر بولۇپ، ئۇ ئۇزۇن تارىختىن بېرى بىناكارلىق ئۇستىلىرى
نەققاشلارنىڭ ئۆز ئەۋلادلىرىغا دەۋرمۇ دەۋر قالدۇرۇپ كەتكەن قىممەتلىك سەنئەت نەمۇنىلىرىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقى بىناكارلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئۇزاق تارىختىن بېرى، ھەر بىر دەۋردە ئۆزىنىڭ كامىل ھۇنەر ئۇستىلىرىنى
يېتىلدۈرگەن ئىدى. ھەر بىر ئەۋلاد ئۇستىكارلىرى ئۆز ھۇنەرلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئۈچۈن قالدۇرۇپ، بۈگۈنكى كۈنگە
يەتكۈزۈپ كەلدى. ئەپسۇسكى زامانىمىزدىن بۇرۇنقى تالانتلىق ئۇستىلارنىڭ نامى-شەرىپلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلمەس سەنئەت
پائالىيەتلىرىنى تىلغا ئېلىپ تونۇشتۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلدىم. بۇ جەھەتتىكى بىلىمىمنىڭ يېتەرسىزلىكى ئۈچۈن كەڭ كىتاب
خانلاردىن ئەپۇ سورايمەن. شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىككى: ئۇيغۇر بىناكارلىق ھۇنەر-سەنئىتى بۈگۈنكى كۈنگىچە
ئۆز ئۇسلۇبىنى ۋە قىممىتىنى يوقاتماي داۋاملىشىپ كېلەلىشى، بىر تەرەپتىن يۇقىرىقى پېشقەدەم خەلق سەنئەتك
ئۇستىلىرىنىڭ قان-تەرى، ئەقىل-پاراسىتىنىڭ مەھسۇلى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇ دەۋرىمىزدىكى ۋارىسلىق ئورنىدا تۇر
ۋاتقان خەلق ھۇنەر-سەنئەت ئۇستىلىرىنىڭ سەممىي-سادىق ئەجرى مېھنىتىدىن ئايرىلمايدۇ؛ پارتىيىمىز ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنى
ئۇيغۇر ھۇنەر-سەنئەت، مەدەنىيەت ئىشلىرىغا بولغان چەكسىز غەمخورلۇقى، مەنىۋى ۋە ماددىي جەھەتتىن مەدەت بېر
قوللىغانلىقىدىن ئايرىلالمايدۇ؛ پەن-مەدەنىيەت سېپىدە جاپالىق ئىشلەۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىيلىرى، گۈزەل سەنئەت
ھۇنەر-سەنئەت خادىملىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ئۇيغۇر ھۇنەر-سەنئەت مەدەنىي مىراسلىرىنى قوغداش، قۇتقۇزۇش ۋە ئۇ
راۋاجلاندۇرۇش يولىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقىدىن، رىغبەتلەندۇرۇشى ۋە يېتەكلىشىدىن ئايرىلالمايدۇ. مەن بۇ كىتا
تۈزۈپ چىقىشتا بۇرۇن ئۆتكەن ئۇستىكارلارنىڭ ئەمەلىي ھۇنەر-سەنئەت جەھەتتىكى ئۇلۇغ ئەمگەك مۇۋاپىقىيەتلىرى، ئالىملا
خاس ئىجادچان روھىدىن ئىلھاملاندىم ۋە زور كۈچ-قۇۋۋەت ئالدىم، ئۇلارنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن مول ھۇنەر-سەنئەت ئۈرنەكلى
ۋە ئىلمىي تەجرىبە بىلىملىرىدىن كۆپلىگەن ماددىي ماتېرىيالغا ئېرىشتىم. مەن بۇ مۇناسىۋەت بىلەن يېقىنقى زام
ئۆتكەن پېشقەدەم ئۇستازلار، ئۆز دەۋرىنىڭ ئالىملىرى دەپ قاراشقا بولىدىغان مەشھۇر ئارخىتېكتور ۋە نەققاشلاردىن: دۆلەت ئا
ئۇستام، ئابدۇللا ئاخۇن ئۇستام، ئابدۇقادىر ئەپەندى، روزى ئاخۇن ئاكا، ئوسمان پىلانچى، سىرچى نامانخان ئۇستام، پازىل سالى ئا
مەمتىمىن نامان (بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالەمدىن ئۆتتى) لارنى ئەسكە ئېلىپ، ئۇلارغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلدۈرىمەن، ئۇلارنىڭ گۈز
ئارزۇ-ئىستەكلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئەنئەنىۋى بىناكارلىق نەققاشلىق سېپىدە جان پىدا قىلىپ ئىشلەۋاتقان ھامۇتجان ئۇس
ئىبراھىم ئاخۇن ئۇستام باشچىلىقىدىكى تالانتلىق نەققاش ئۇستىلارغا، ئۇيغۇر ھۇنەر-سەنئەت نەققاشلىقىنى بېيىتىش ۋە ئۇنى ۋ
يەتكۈزۈش يولىدا ئايىماي كۈچ سەرپ قىلغان پېشقەدەم زىيالىيلاردىن ئابدۇكېرىم مەمتىلى (مۇشۇ كەسىپ بويىچە كاندىدا
تەتقىقاتچى)، ئابلىمىت زۇنۇن ئاكا (مۇشۇ كەسىپ بويىچە كاندىدات تەتقىقاتچى)، مەسئۇل كەسپىي ئوقۇتقۇچۇم يۇنۇس ھ
مۇئەللىم، خەلقىمىزنىڭ بىناكارلىق تامانىدا، بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن قىممەتلىك مىراسلارنى تەتقىق قىلىش، بولۇپمۇ ئۇلا
ۋارىسلىق قىلىپ رېمونت قىلىش، ئاسراش سېپىدە جاپالىق ئىشلەۋاتقان ئۇيغۇر ئارخىتېكتورى ھەسەن ئابدۇرېھىم قاتارلىق يولداشلا
كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن ۋە ئاخىرىدا مەزكۇر كىتابىم ئۈچۈن باشتىن ئاخىر ياردەم بەرگەن گۈزەل سەنئەت ۋە ھۇنەر-سەنئەت ماتا
سېپىدە ئىزچىل ئەجىر سىڭدۈرگەن، نۇرغۇن ئىختىساسلىق، يارامىلىق خادىملارنى يېتىشتۈرگەن پېشقەدەم سەن

تىرىپچىسى، كەسپىي يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم غازى ئەمەت مۇئەللىمگە ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن. بىلىمىمنىڭ چەكلىك، ئەمەلىي تەجرىبىلىرىمنىڭ مۇكەممەل بولمىغانلىقى تۈپەيلىدىن كىتابتا بايان قىلىشقا ۋە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك تېپ ئويلىغان مەقسەتلىرىمگە تولۇق يېتەلمىدىم. كىتابتا نۇرغۇن يېتەرسىزلىكلەر، سىزىش تېخنىكىسىدىكى نۇقسانلار مەۋجۇت. كىتابخانلارنىڭ قىممەتلىك پىكرى ۋە تەنقىدلىرىنى بېرىپ ياردەمدە بولۇشىنى ۋە خاتا جايلىرىنى تۈزىتىپ يېتىشىشنى سەممىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۇرسۇن غازى

كورگۇل، تورۇس چىراق بىزەك نەقىشلىرى

库尔古丽（吊灯装饰图案）

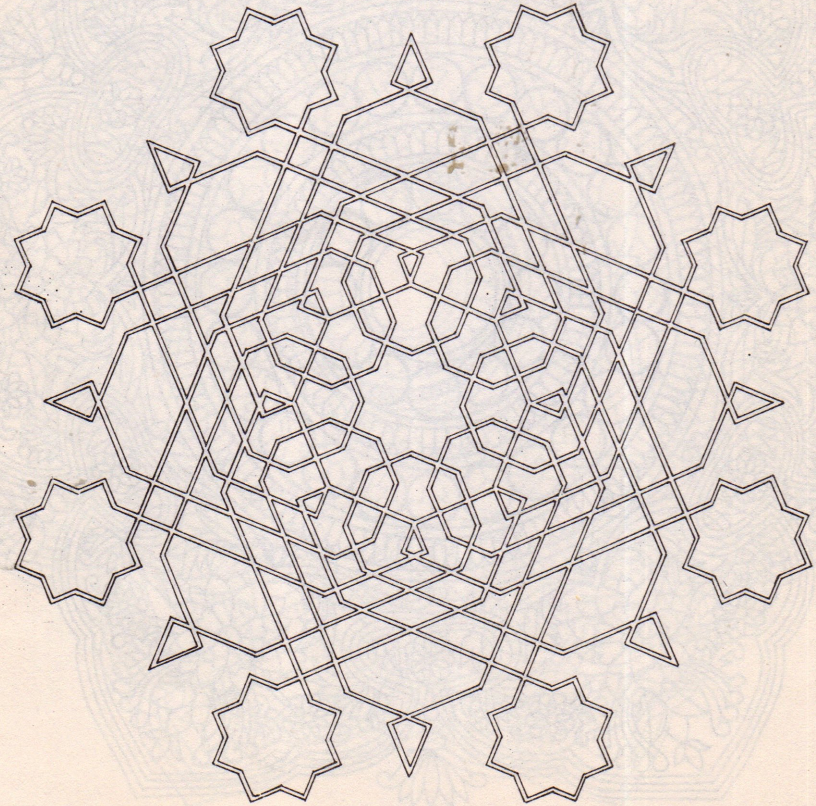

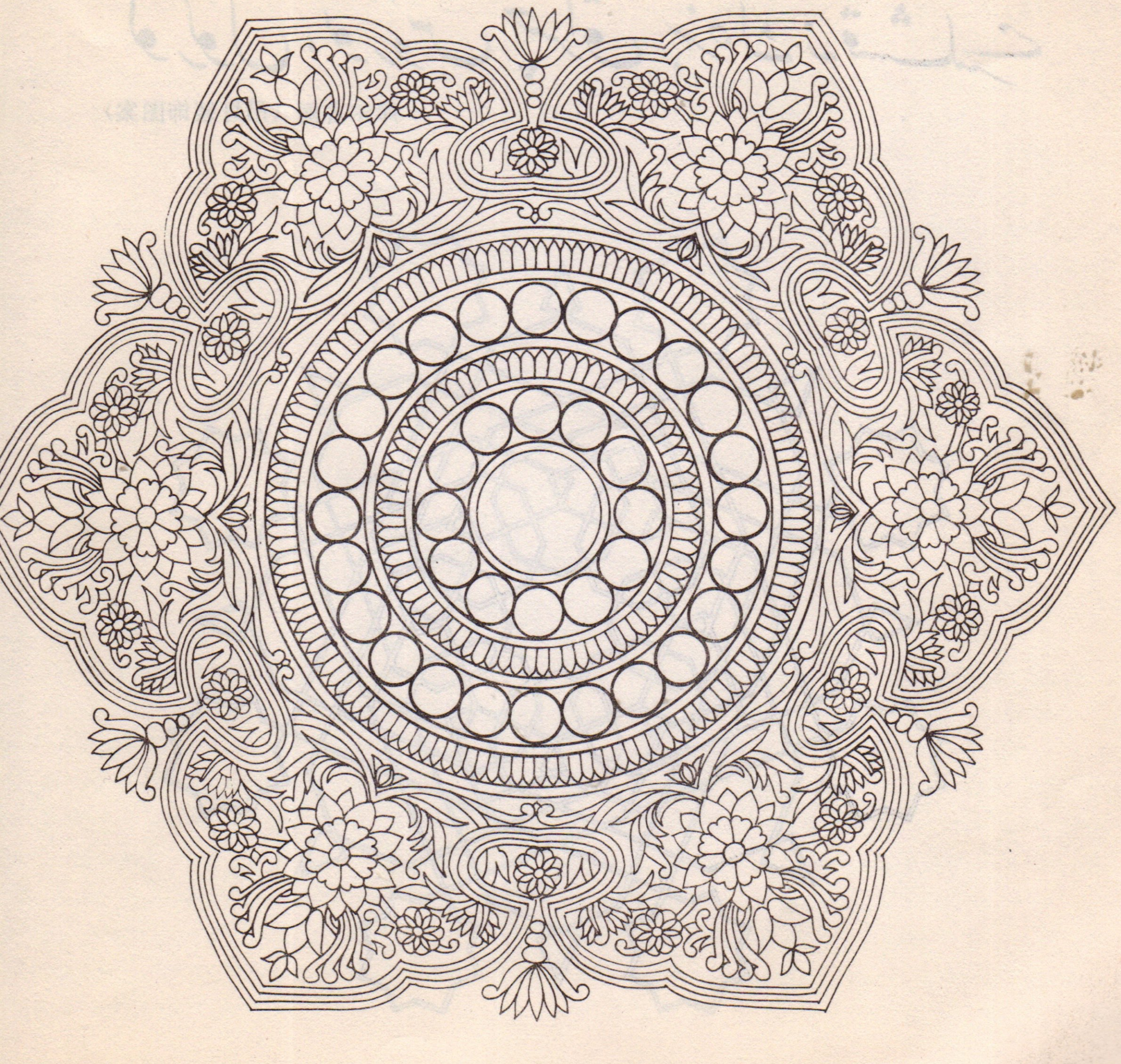

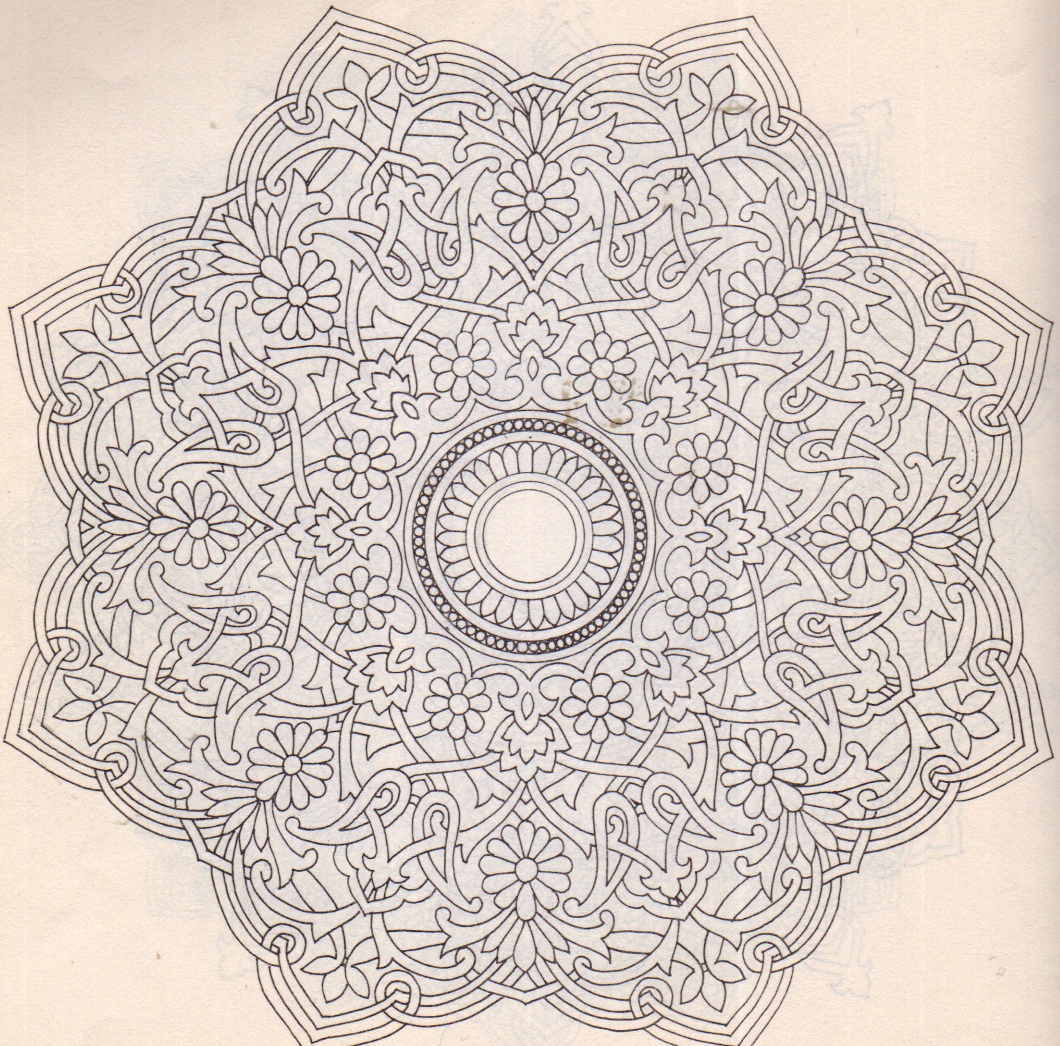

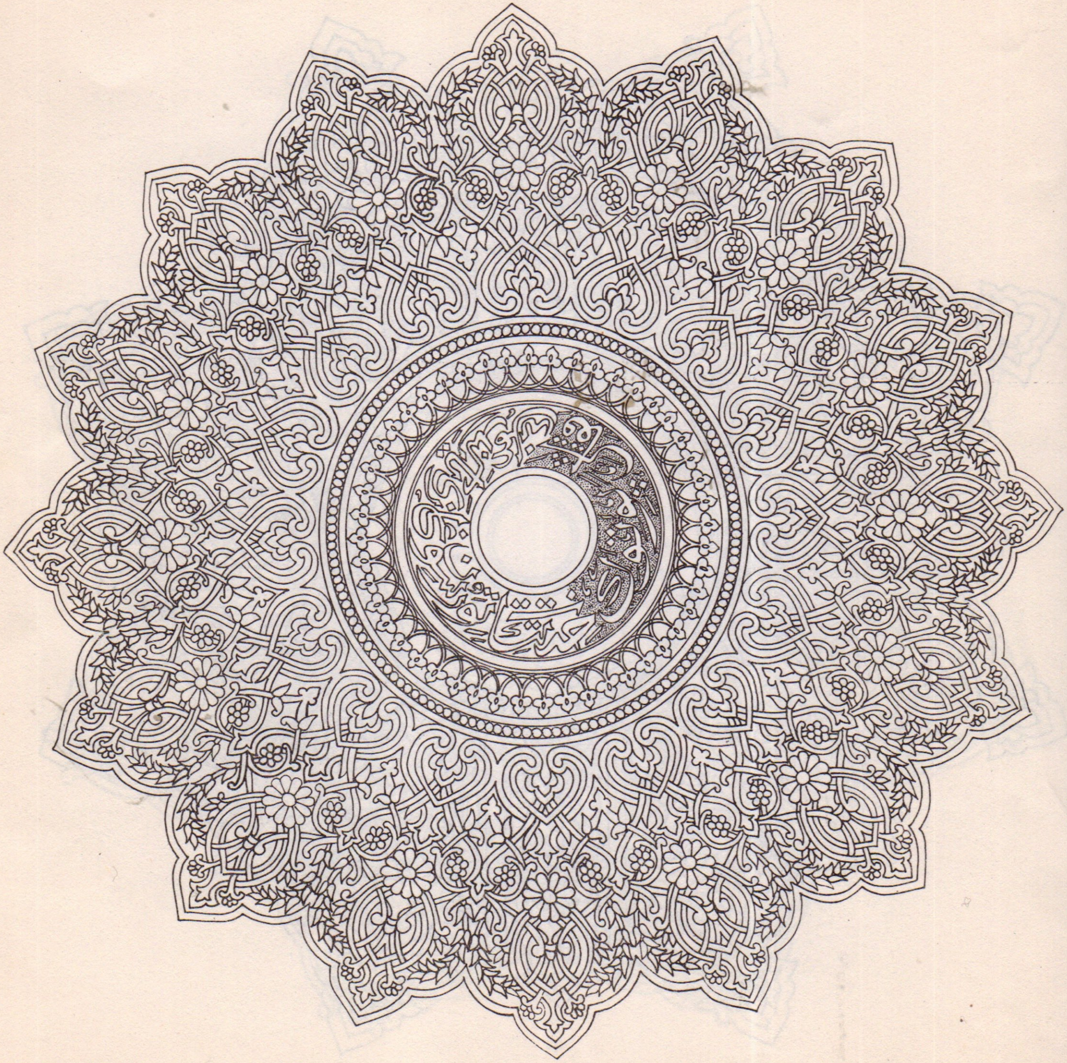

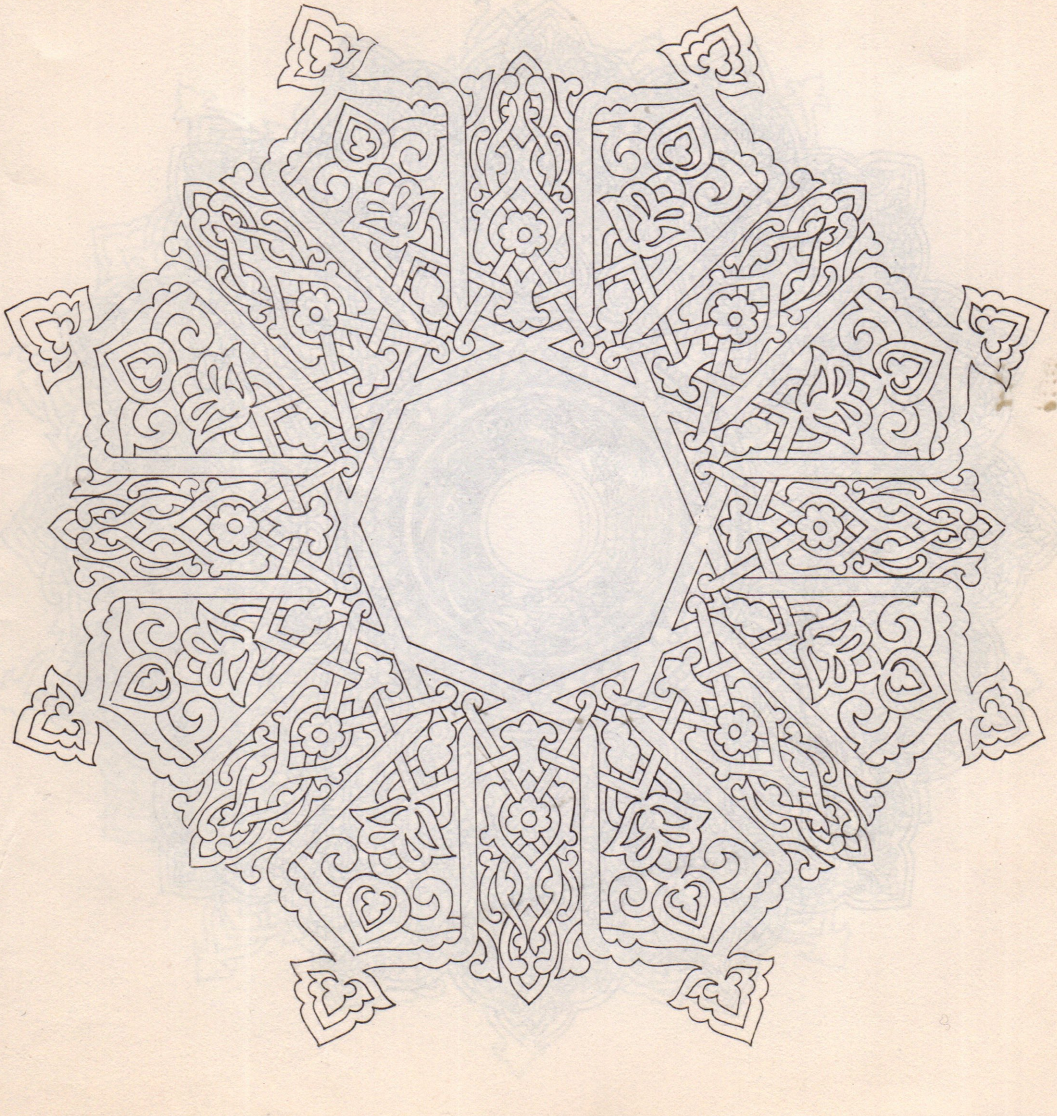

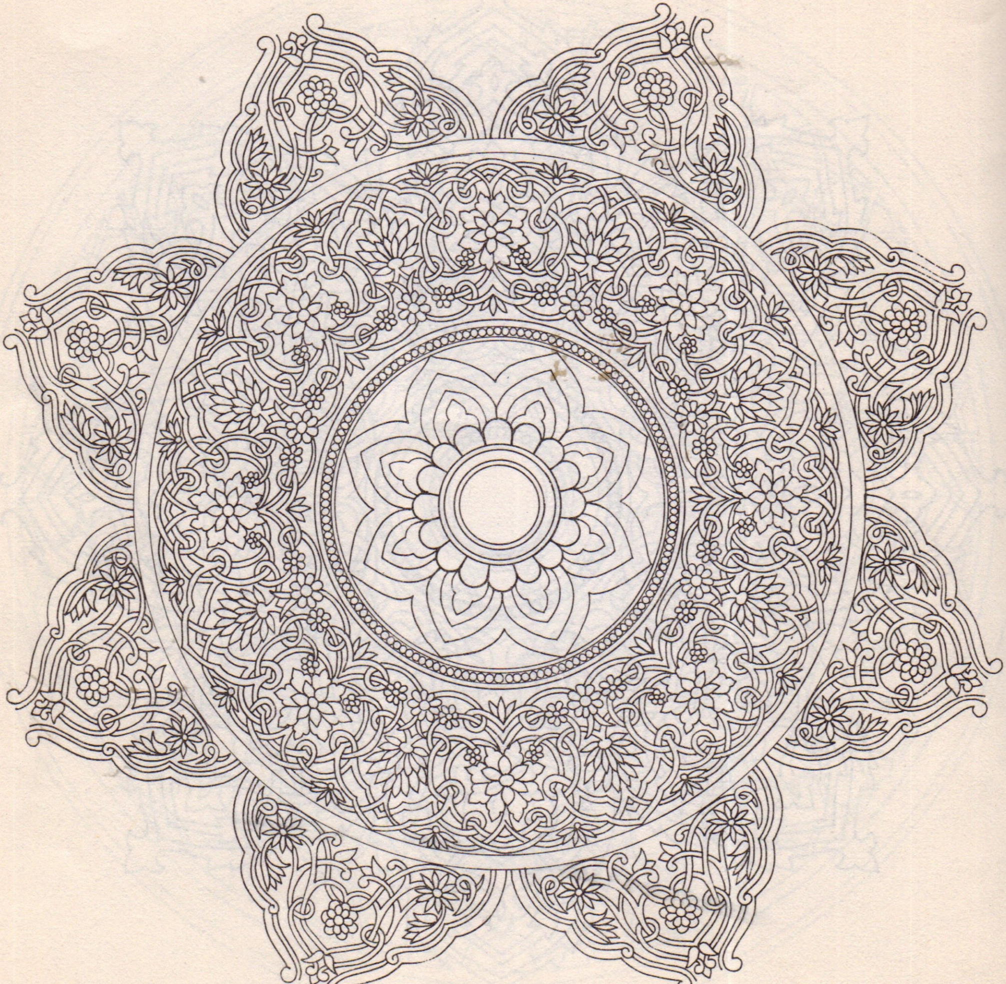

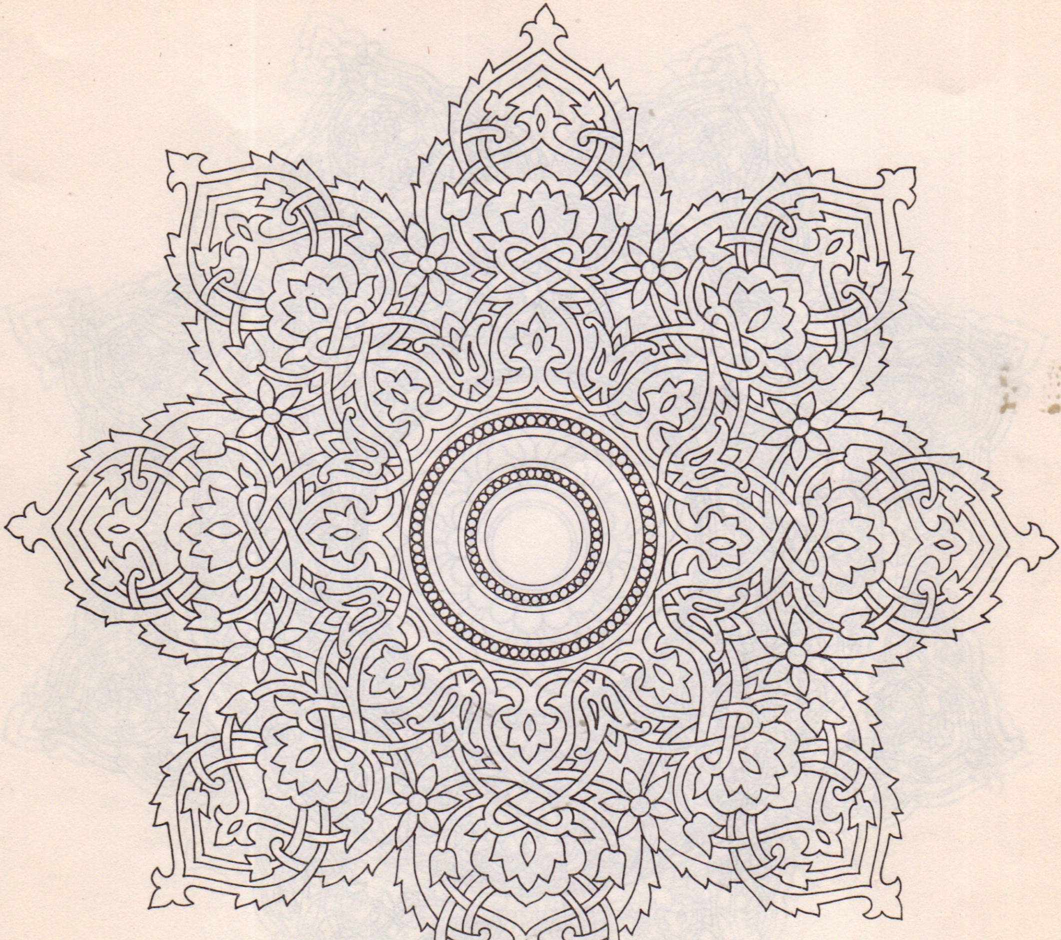

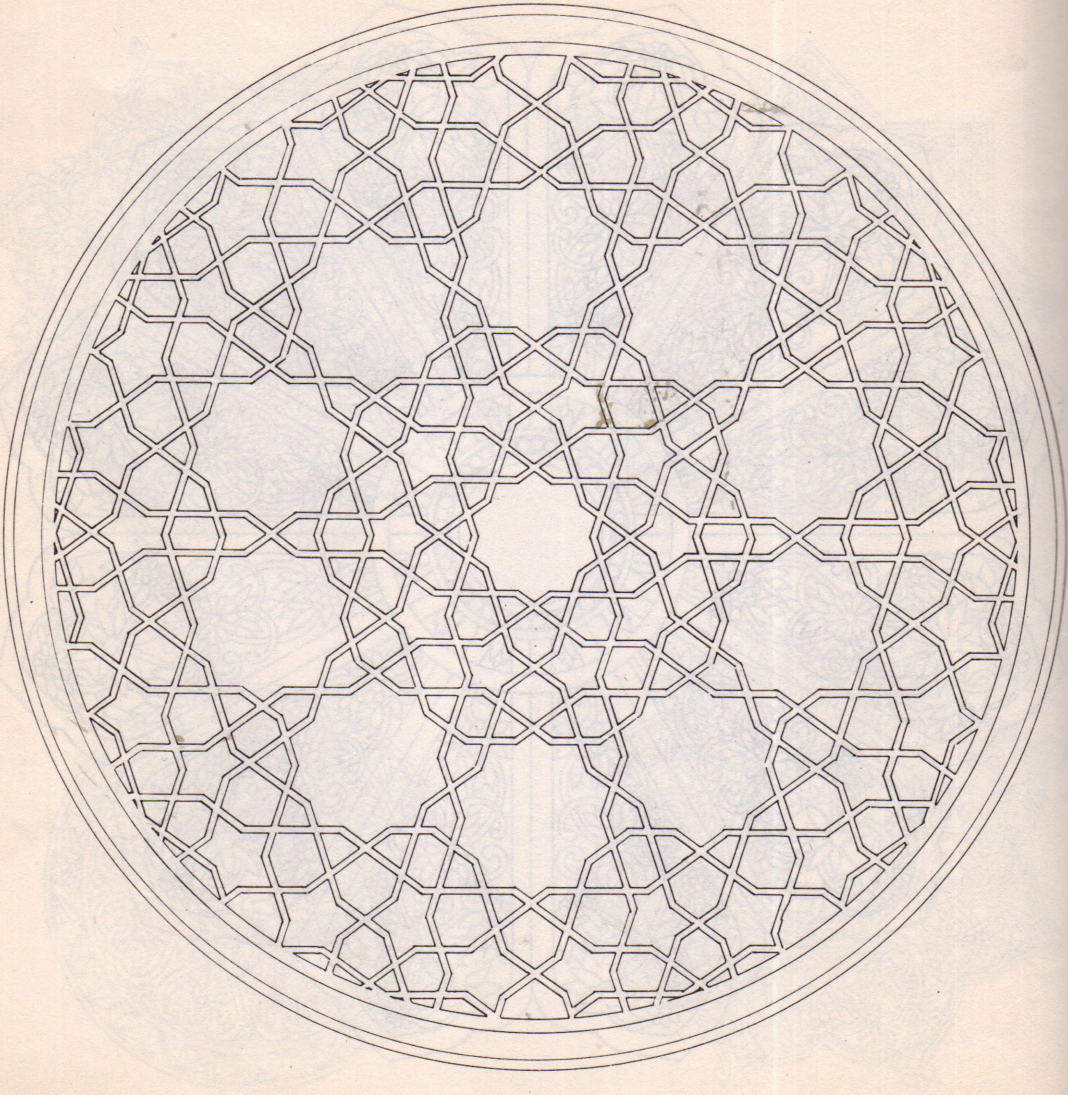

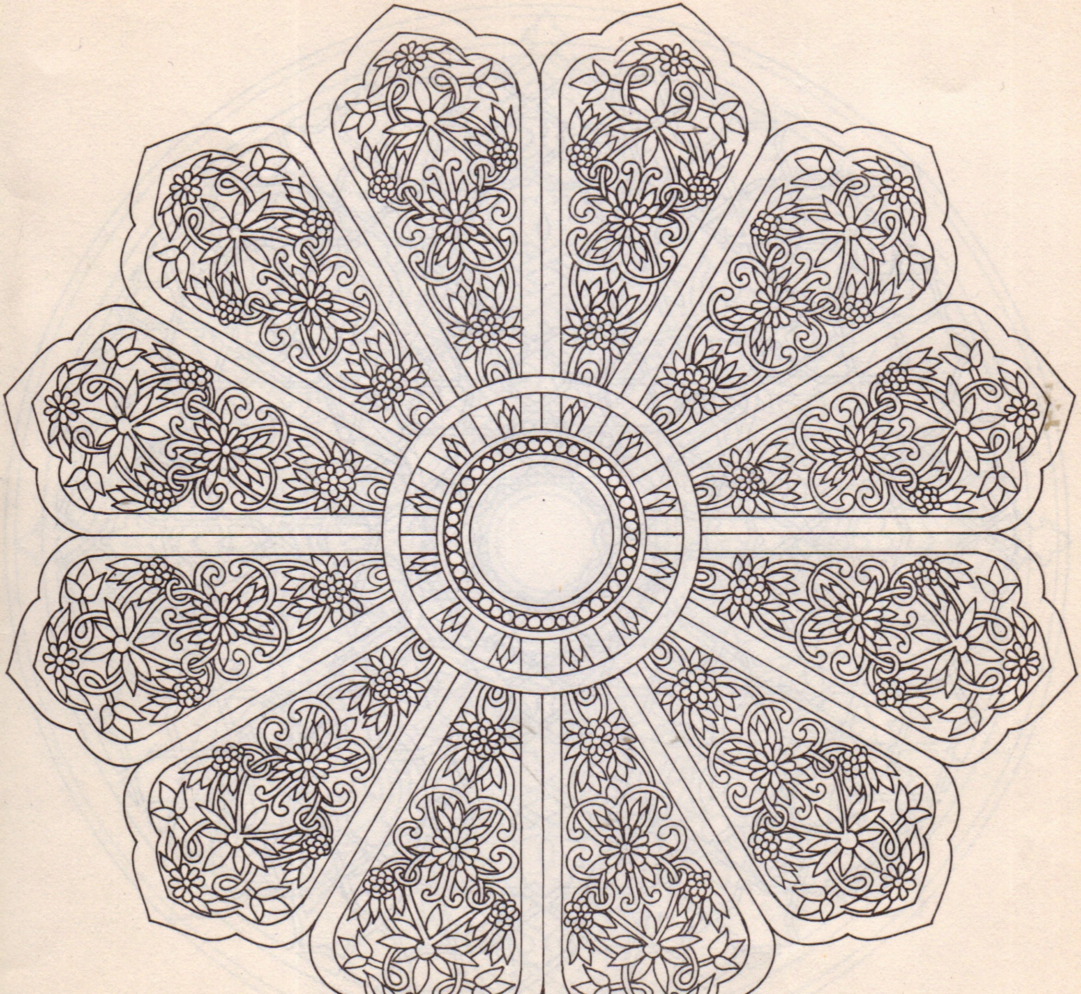

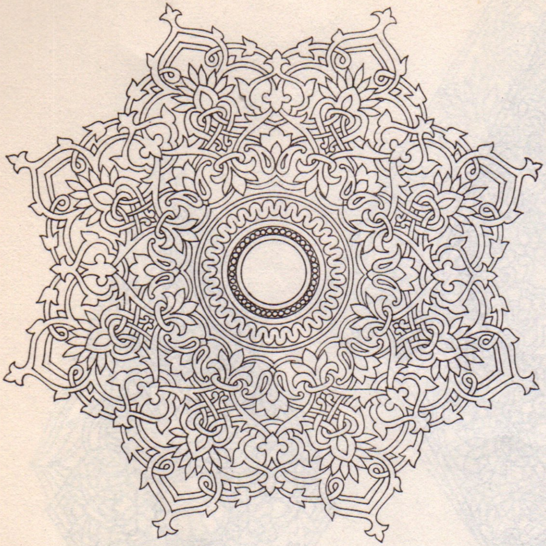
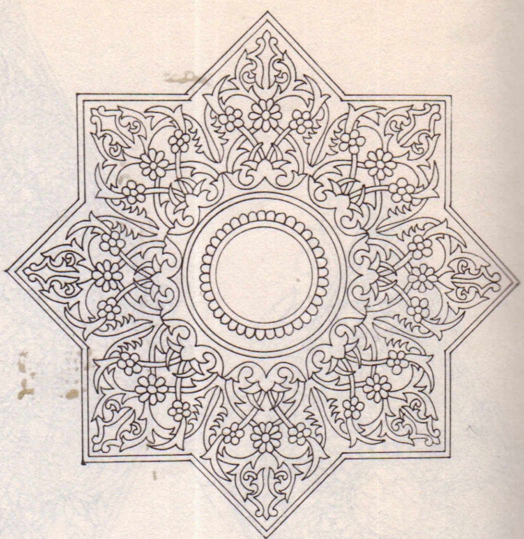
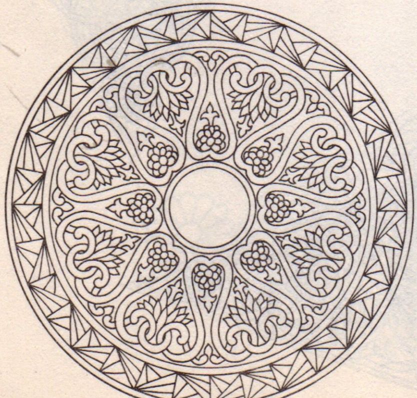
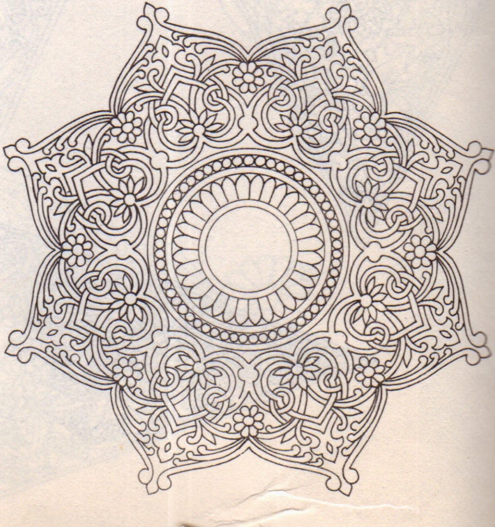

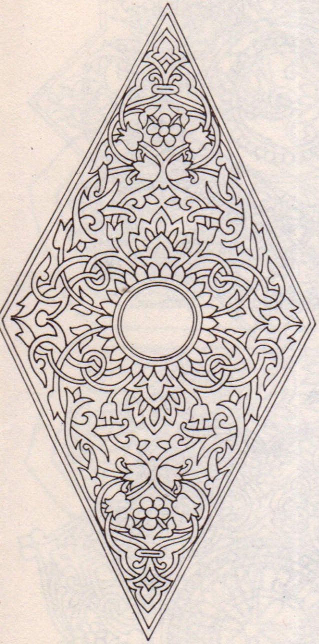
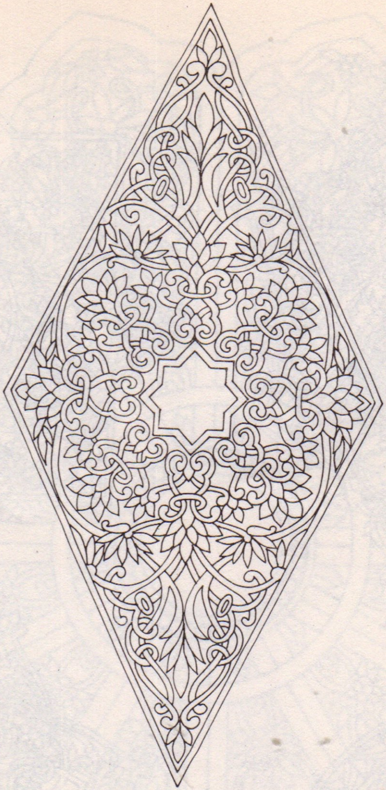
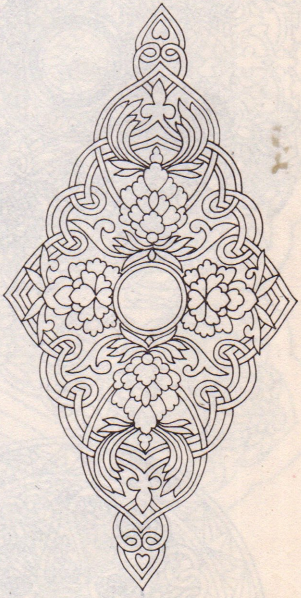

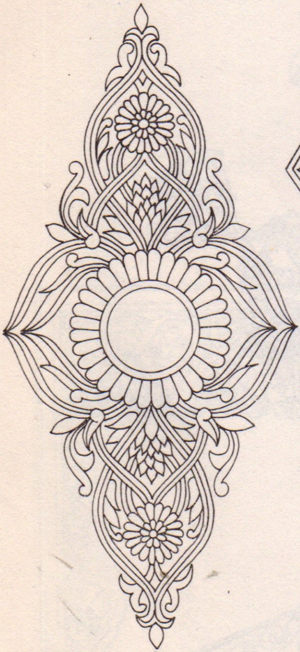

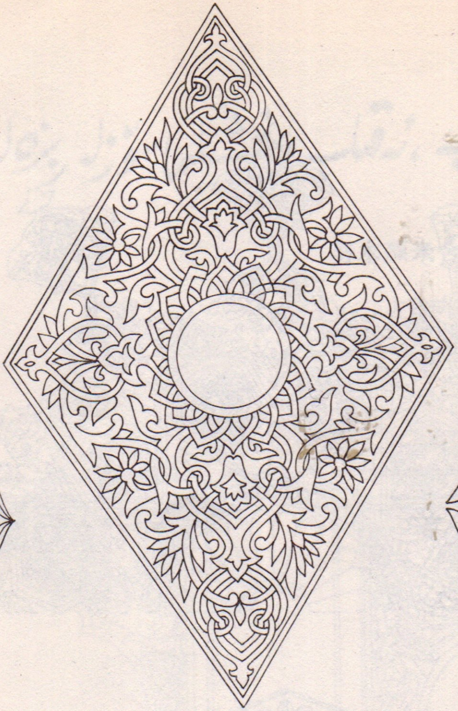

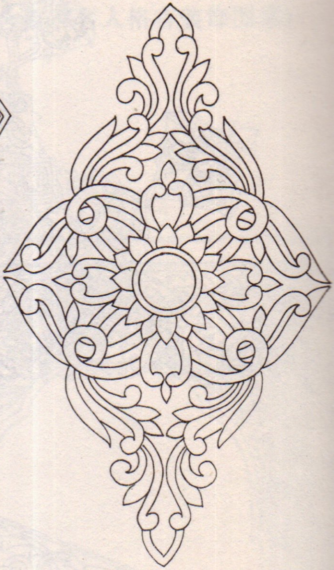

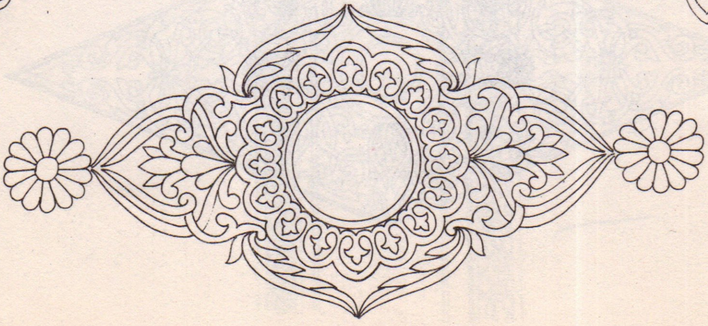

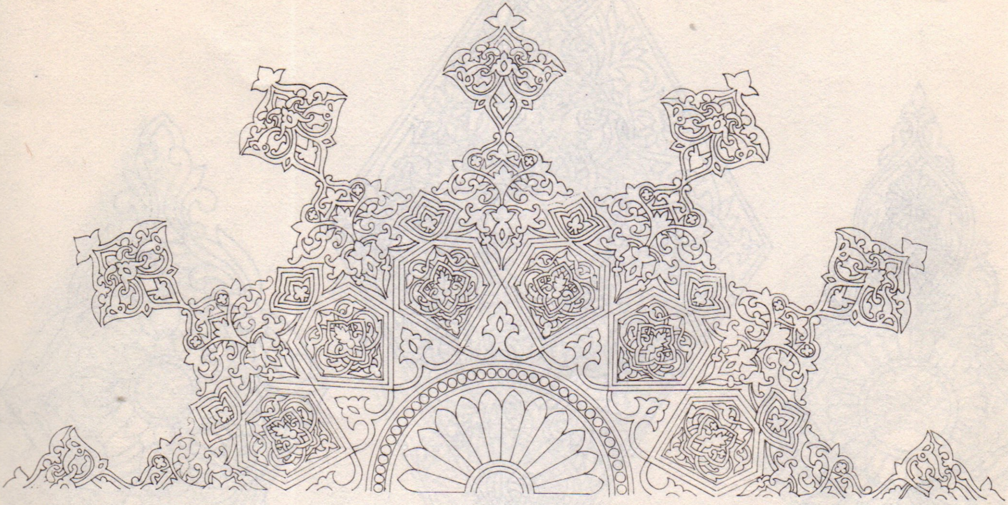

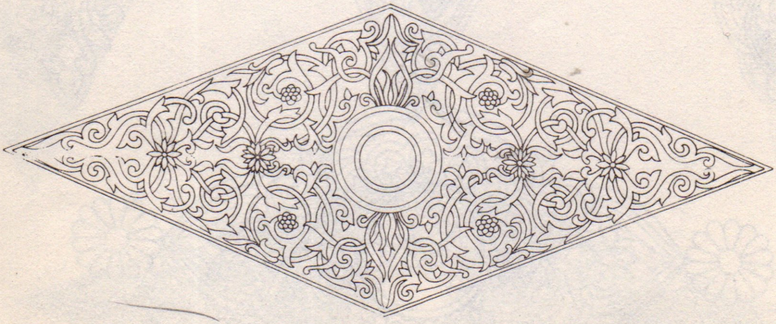

نۇمۇيان، مېھراپ، ئەقلىيە، بېغىشلىما سۆزلەر بىزەك نەقىشلىرى

努木颜米合甫（名人格言装饰图案）

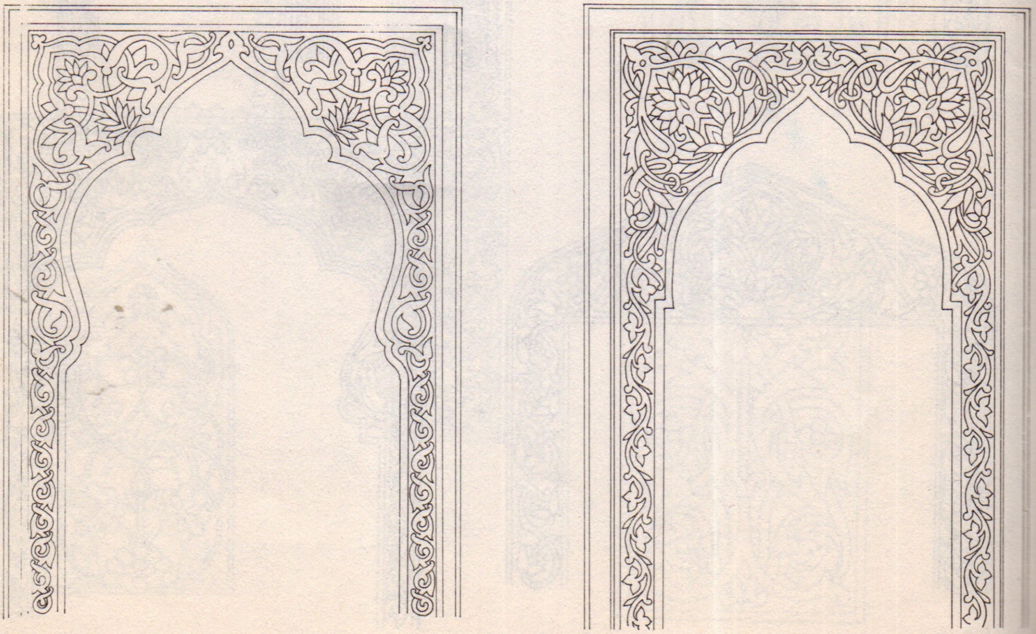

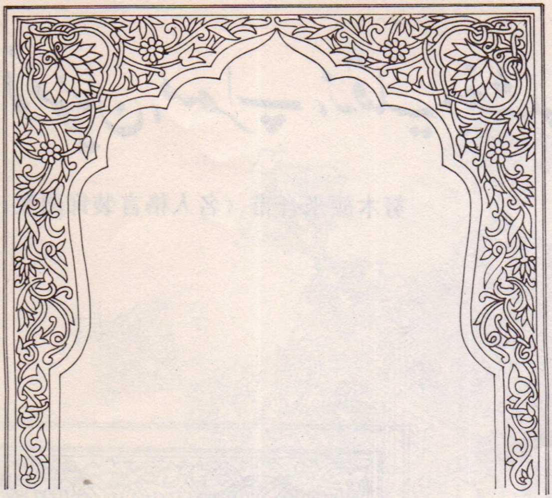

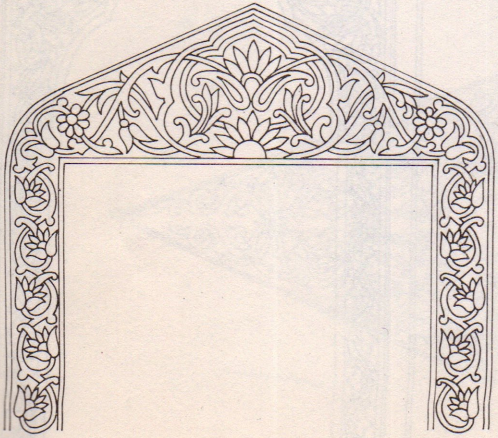
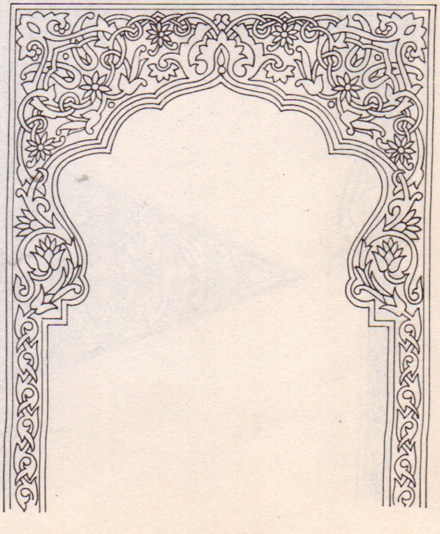

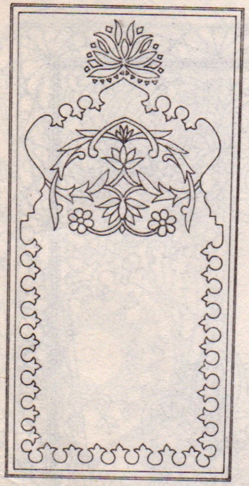
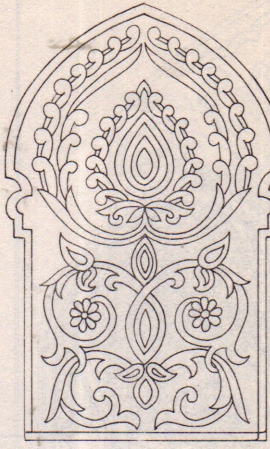
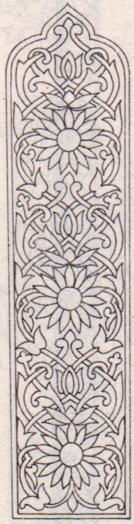
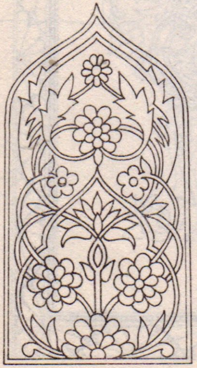
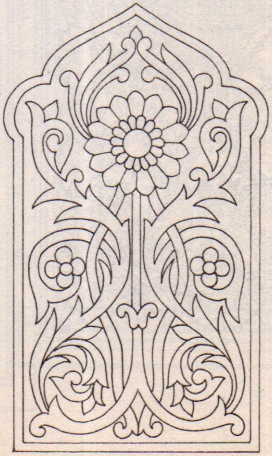

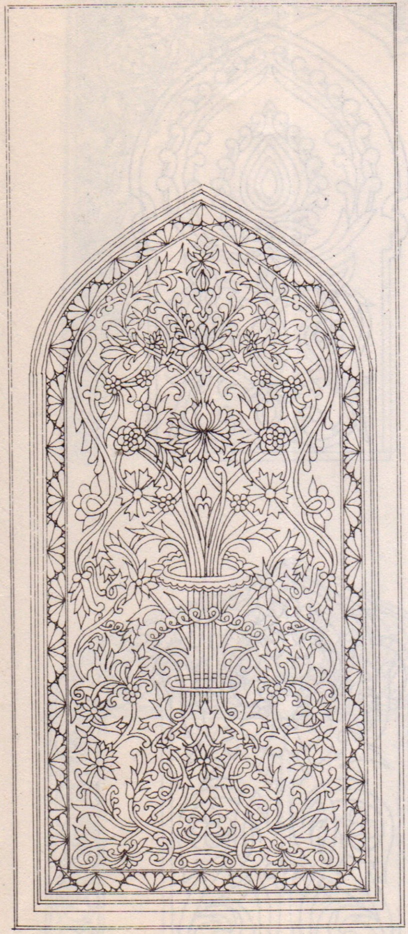

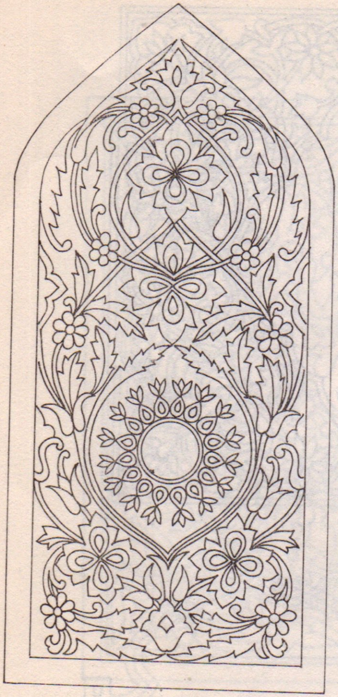

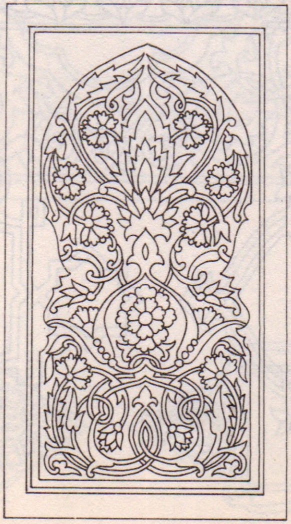

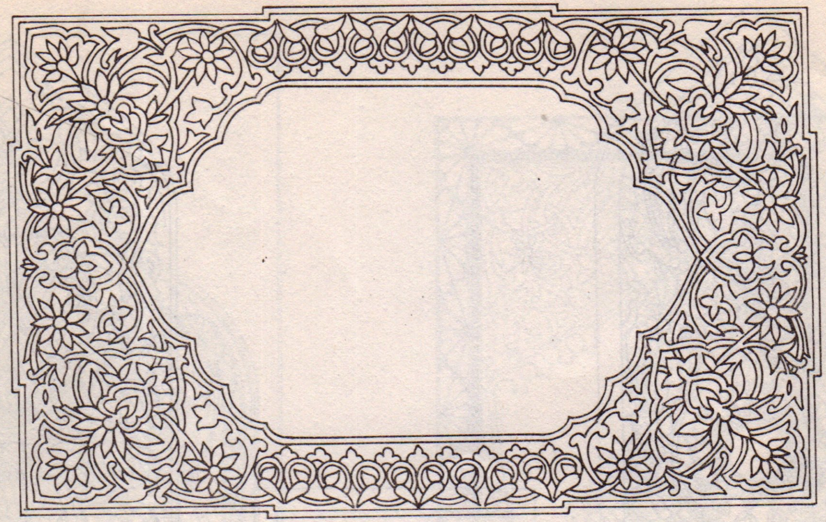

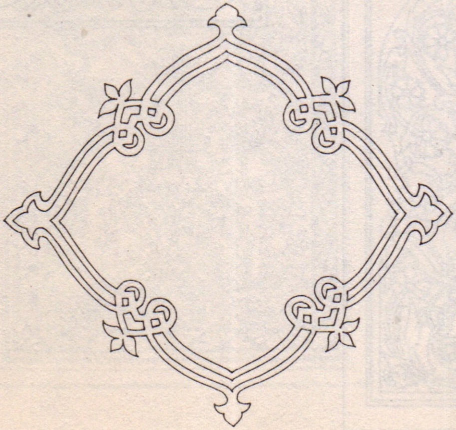

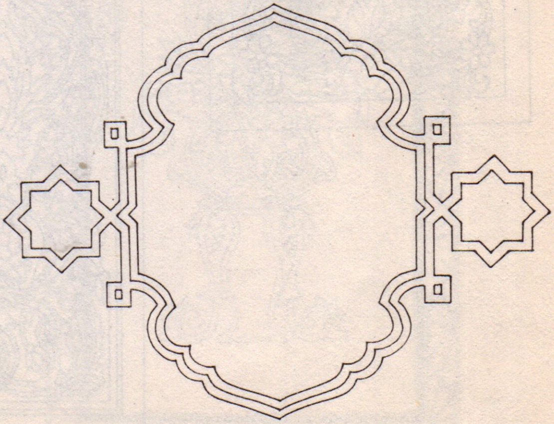

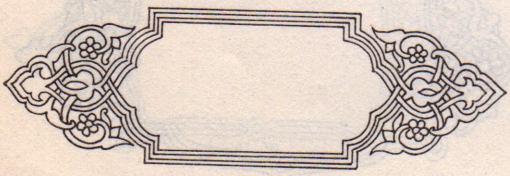

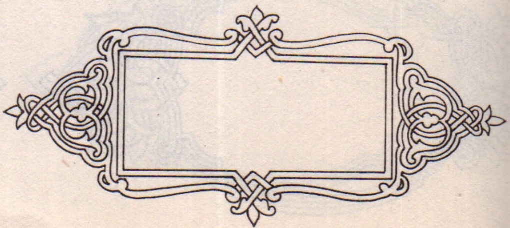

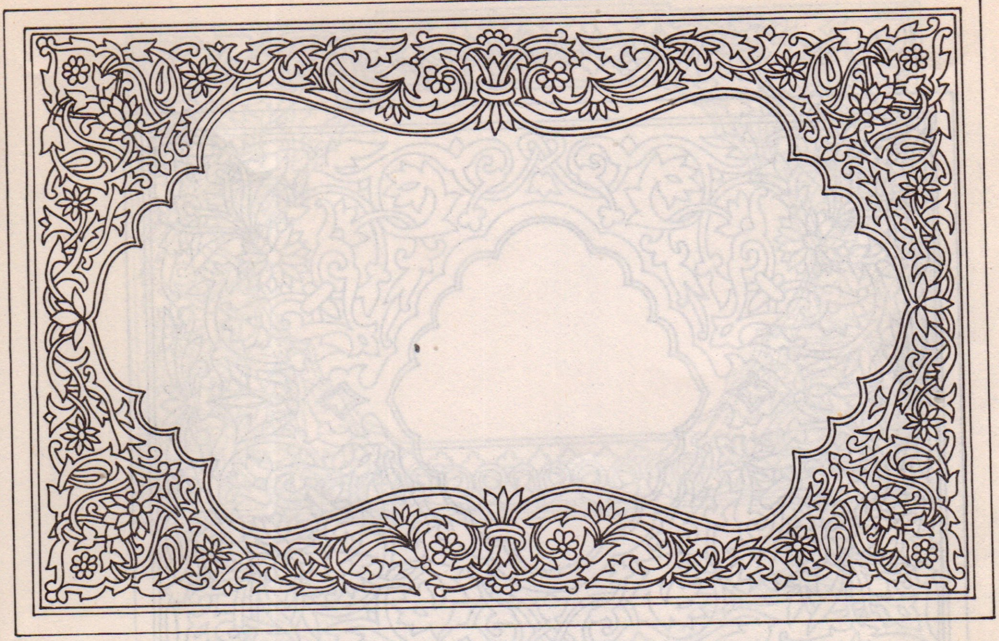

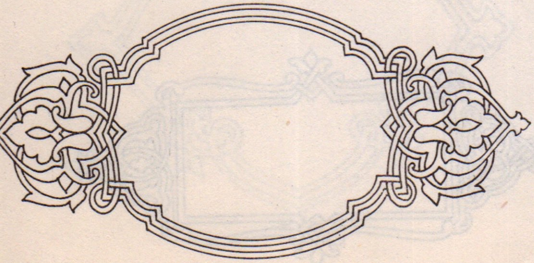

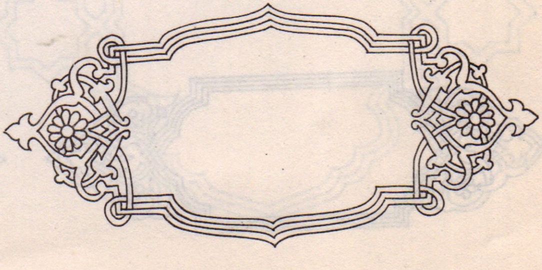

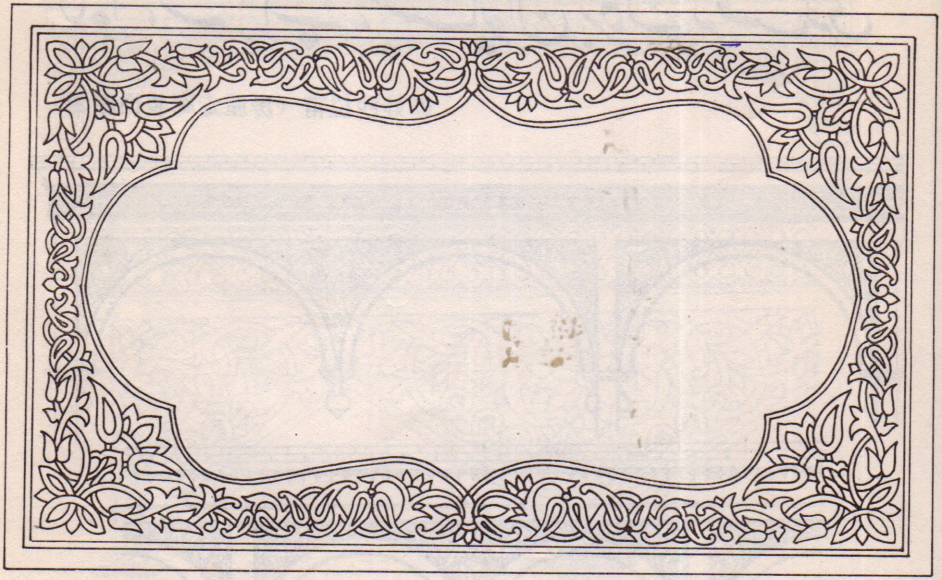

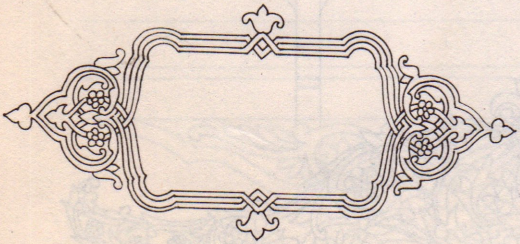

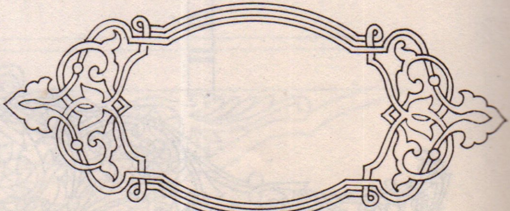

ناۋا ، سەرراپ ، پشايۋان بزەك نەقشلرى

娜娃沙拉甫（房屋走廊装饰图案）

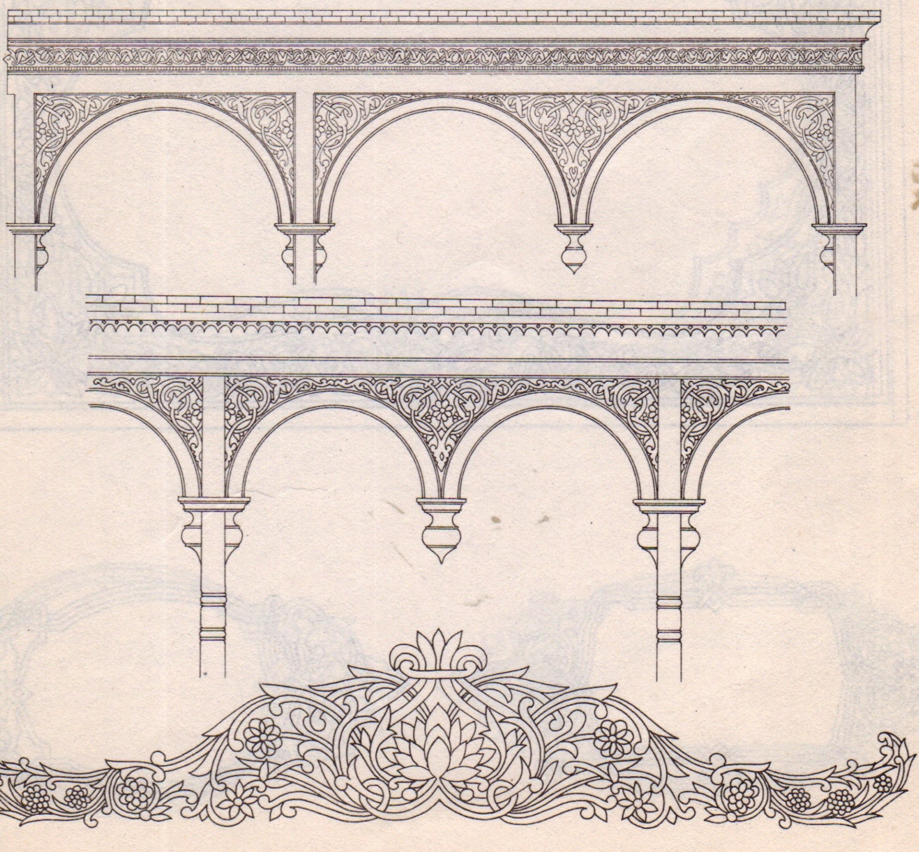

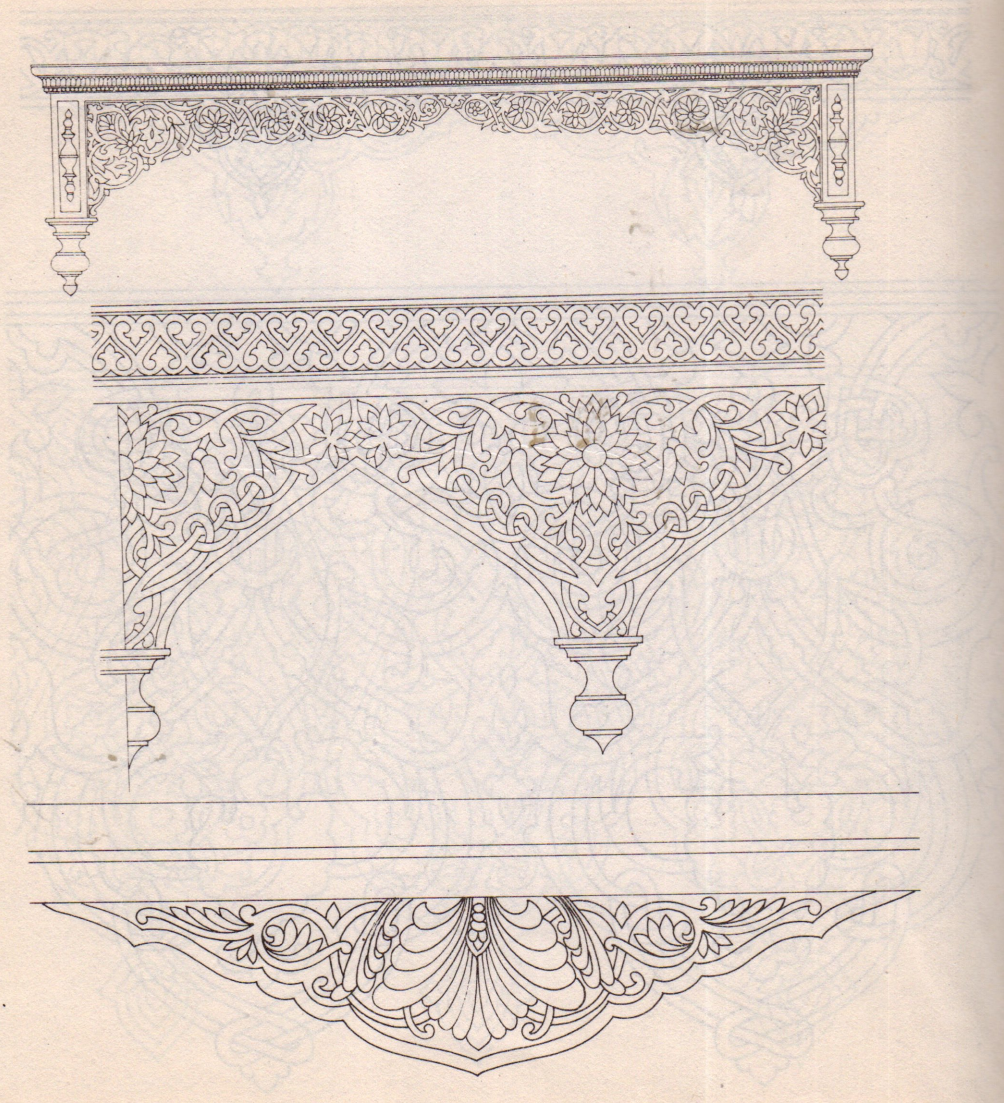

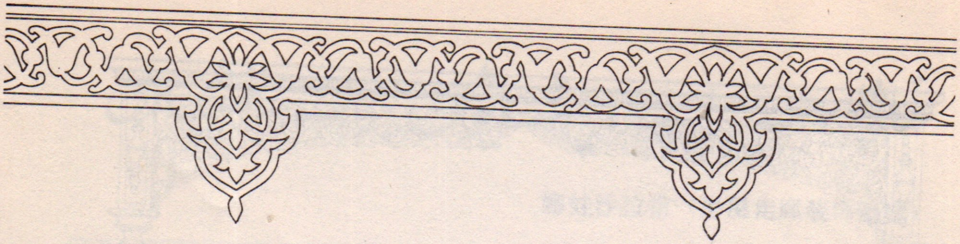

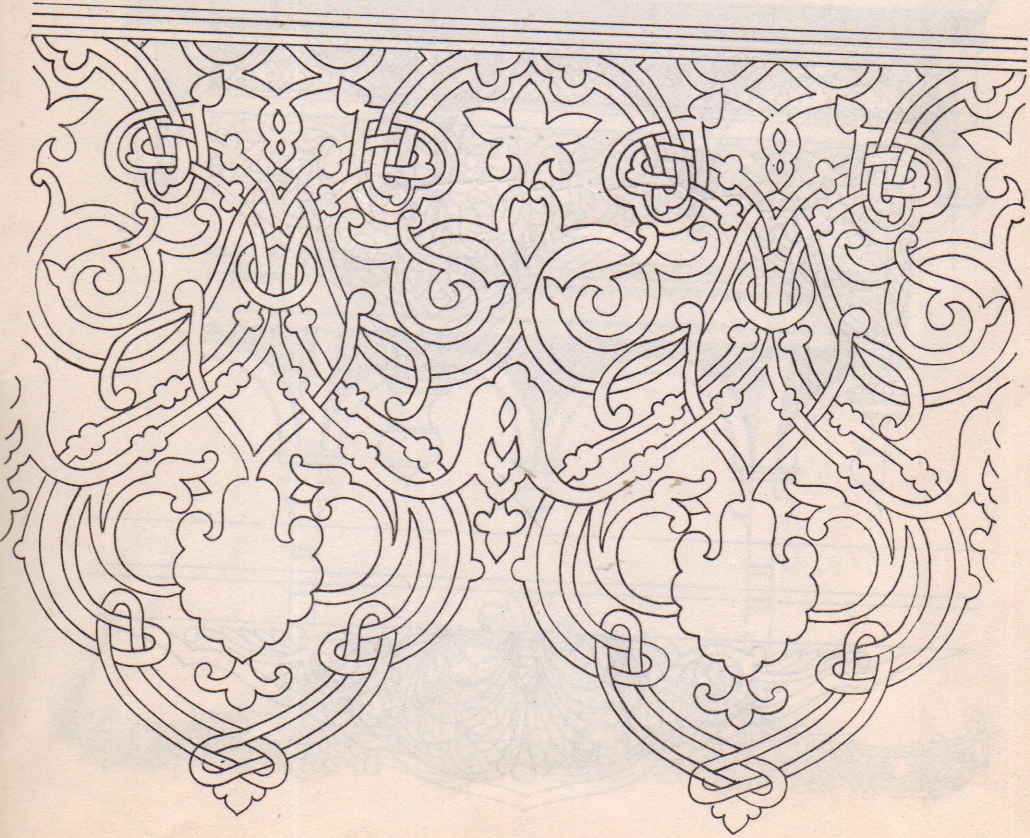

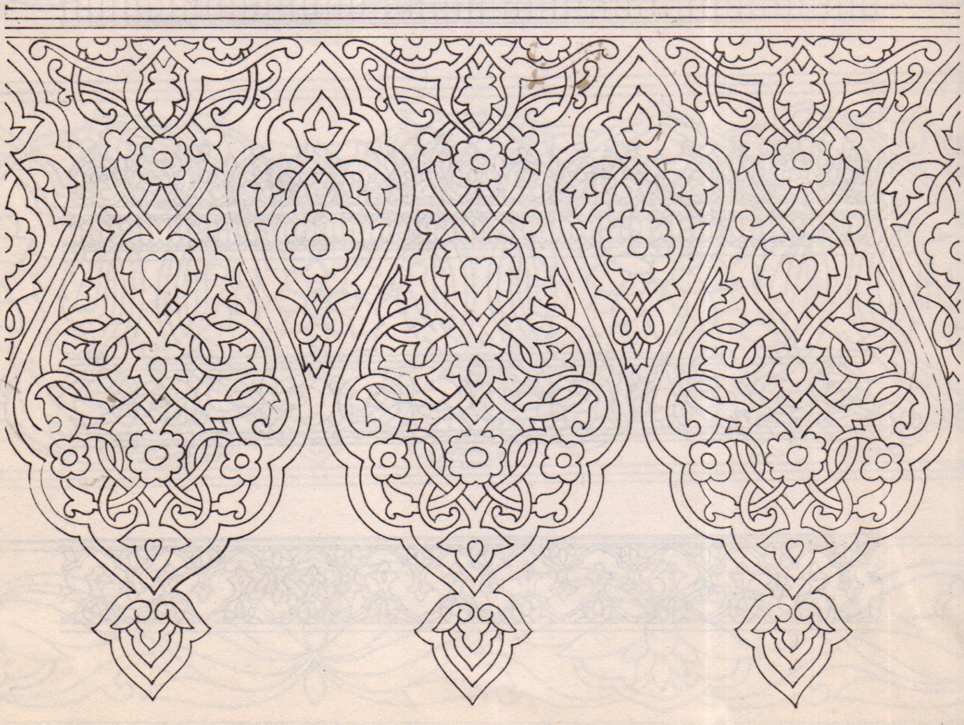

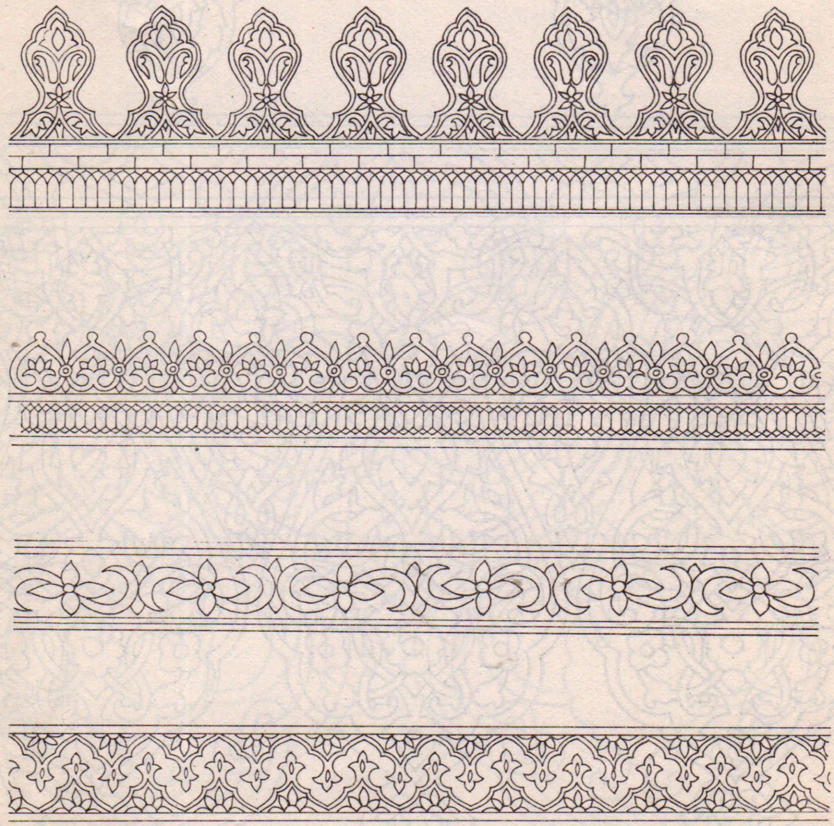

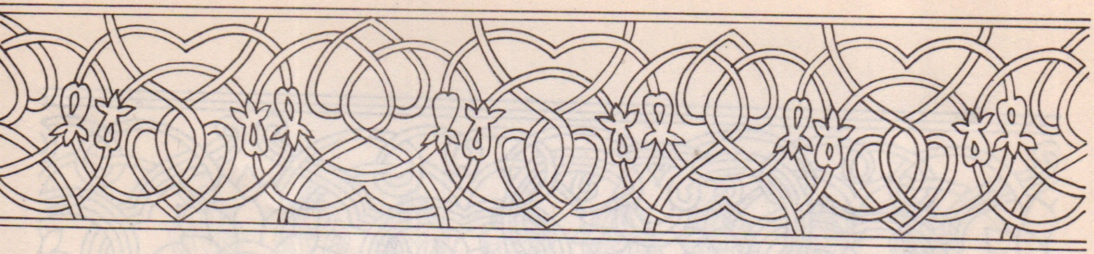

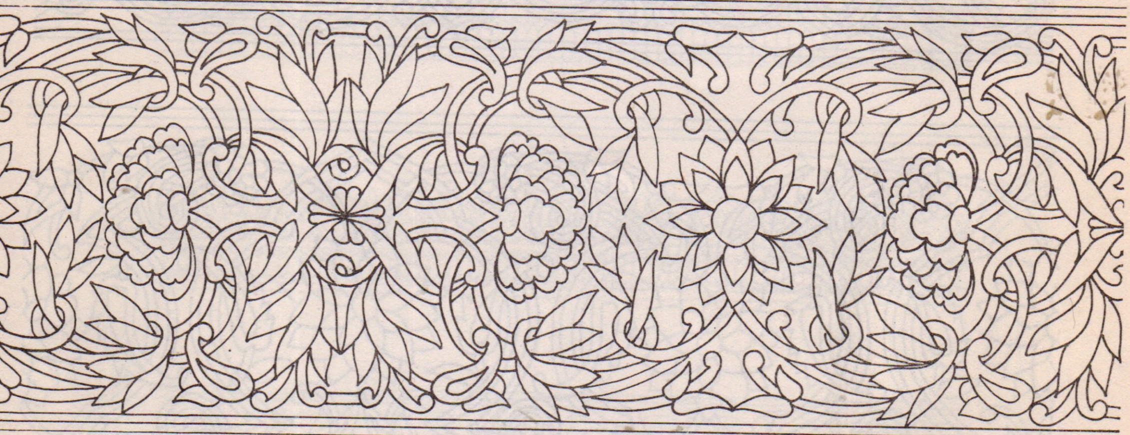

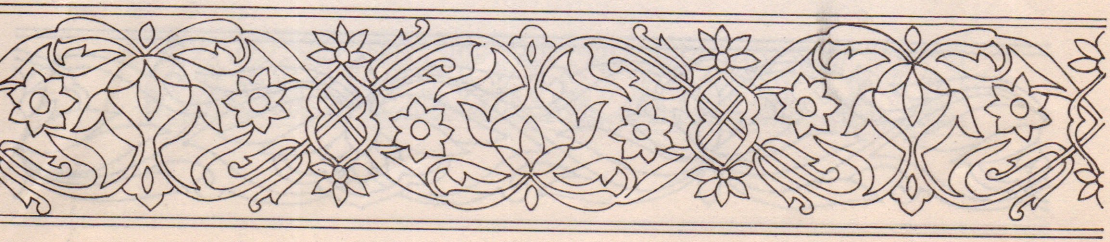

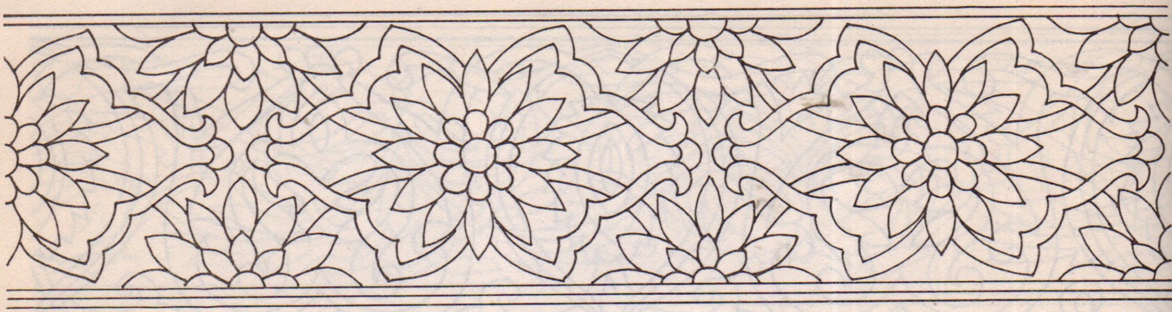

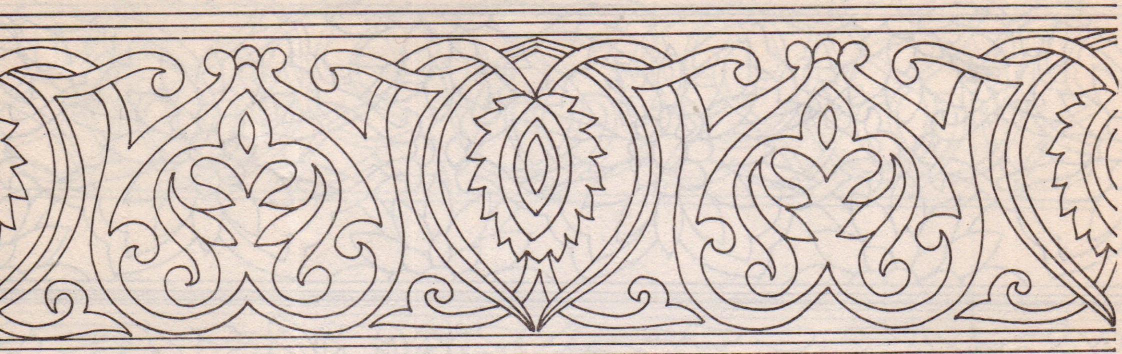

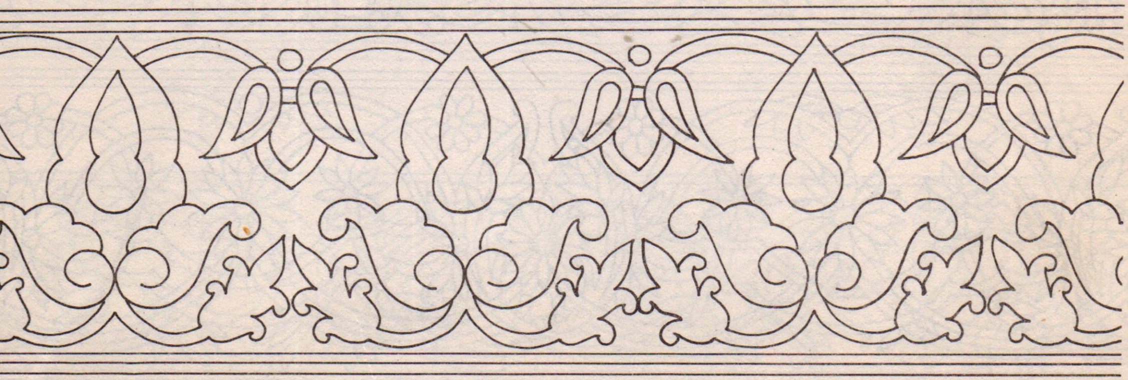

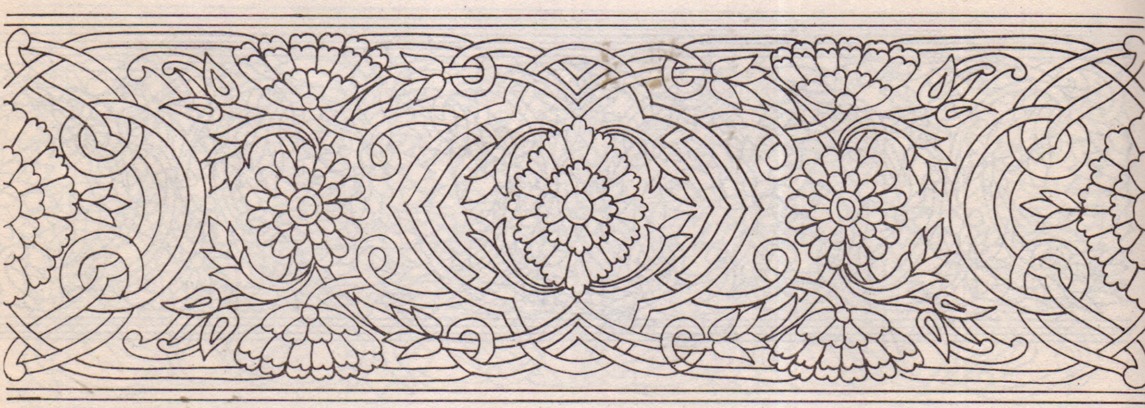

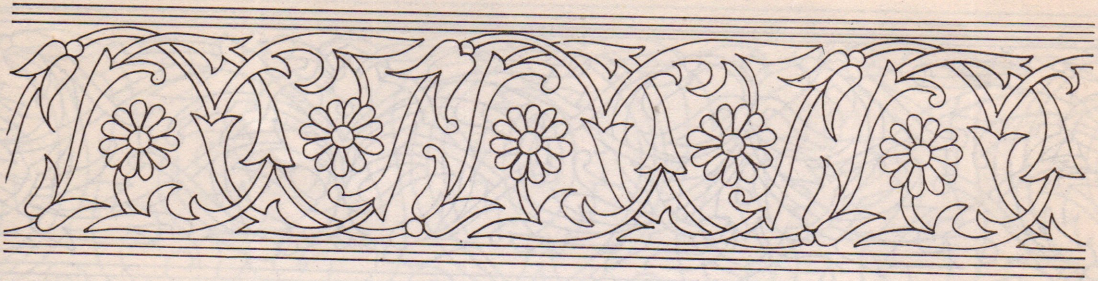

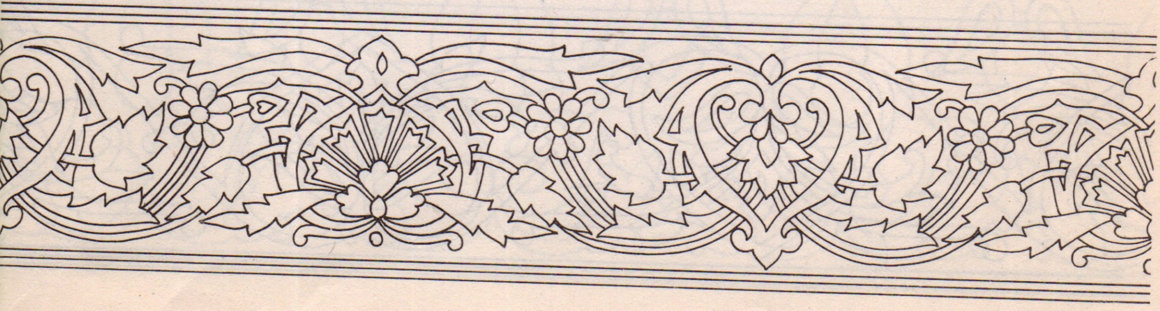

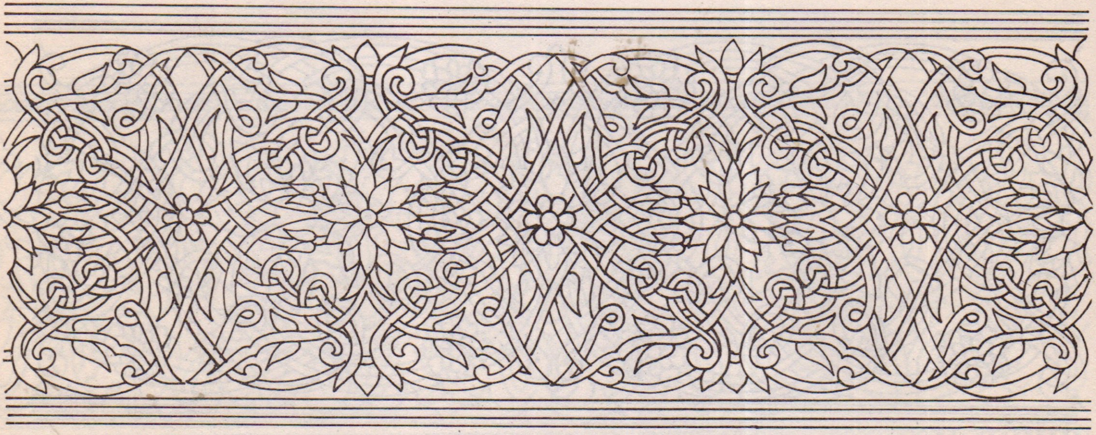

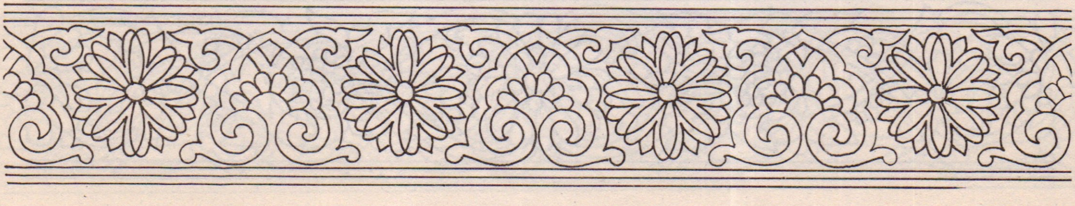

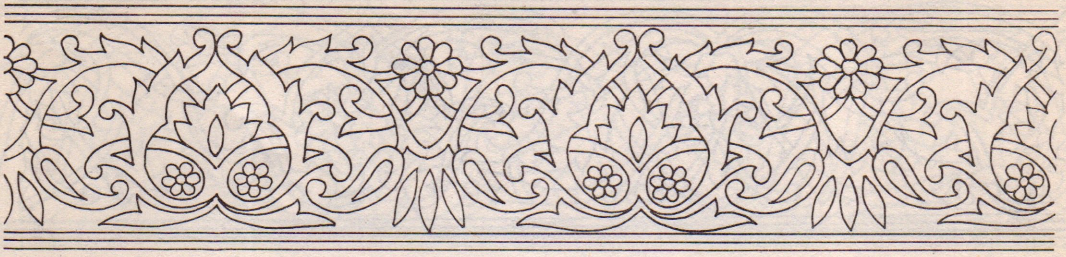

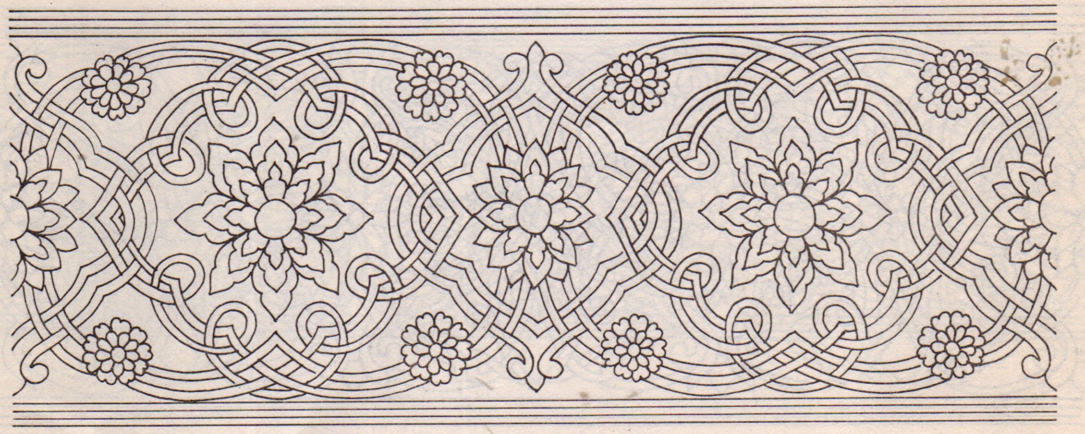

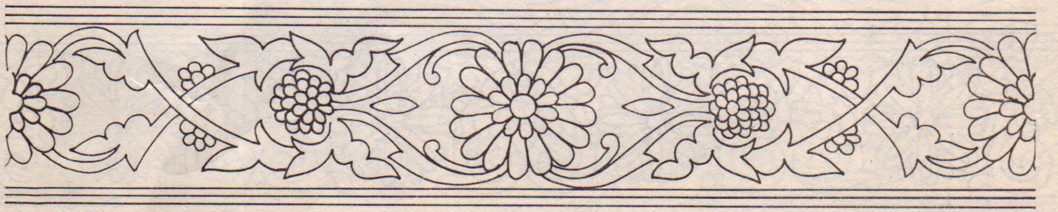

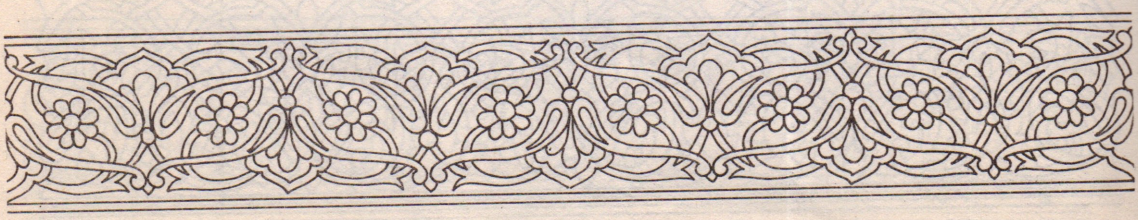

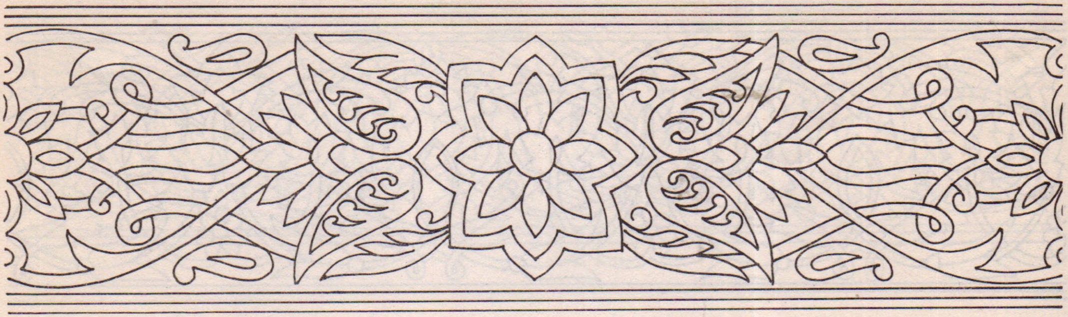

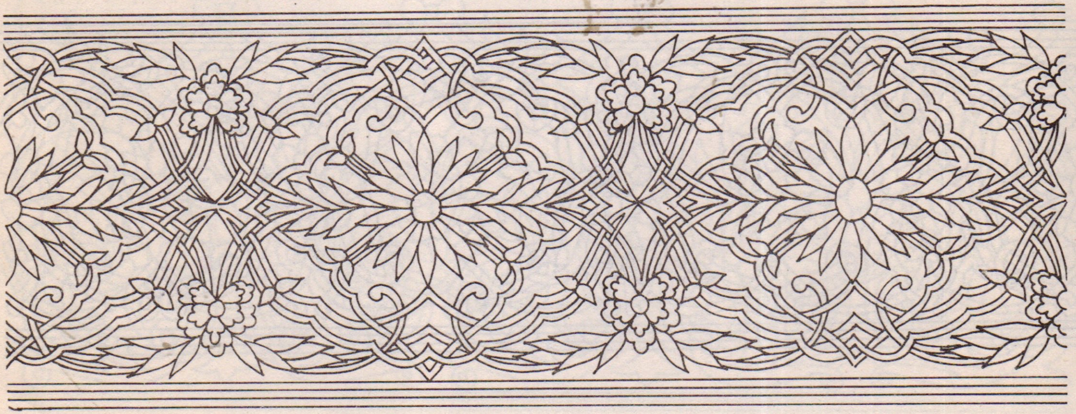

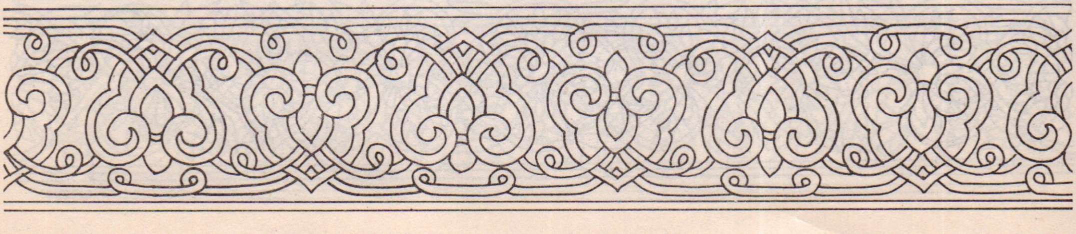

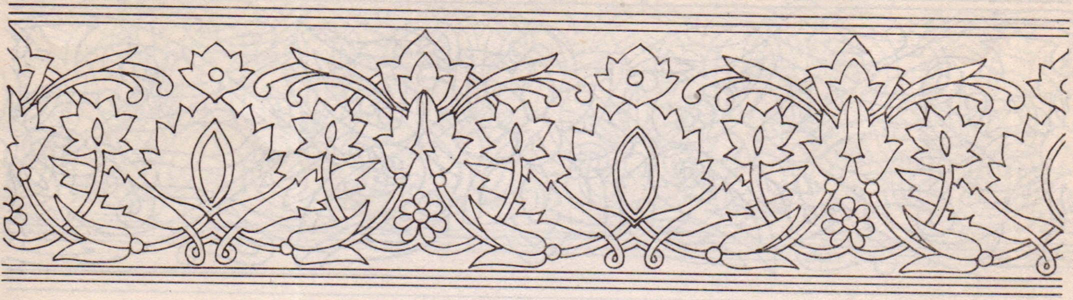

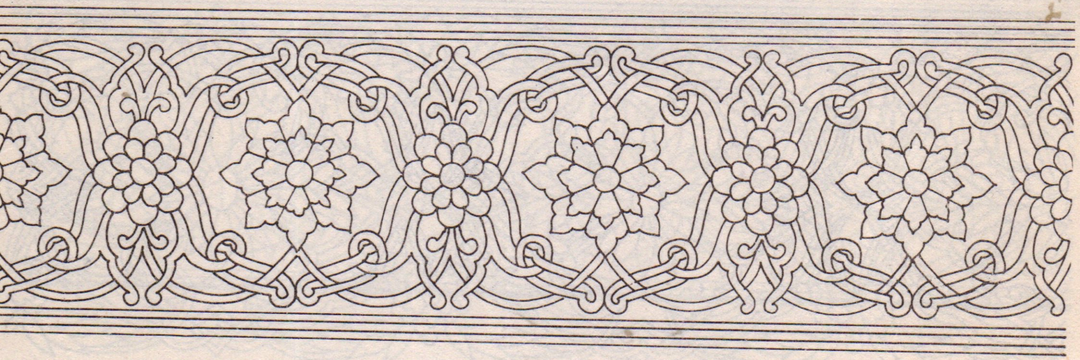

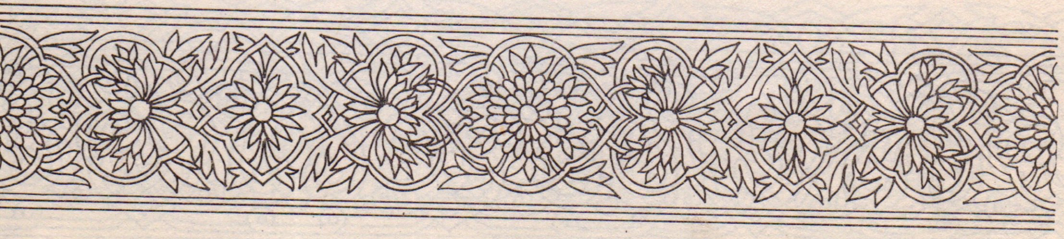

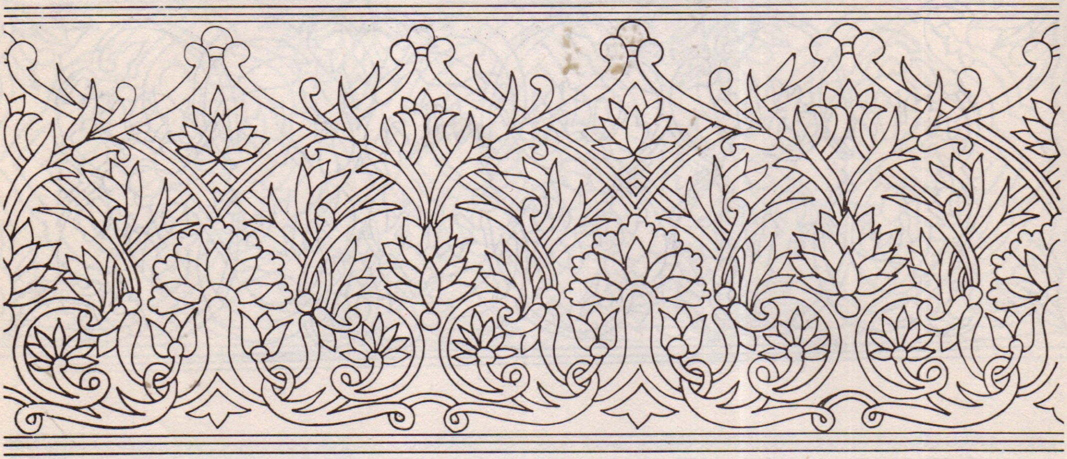

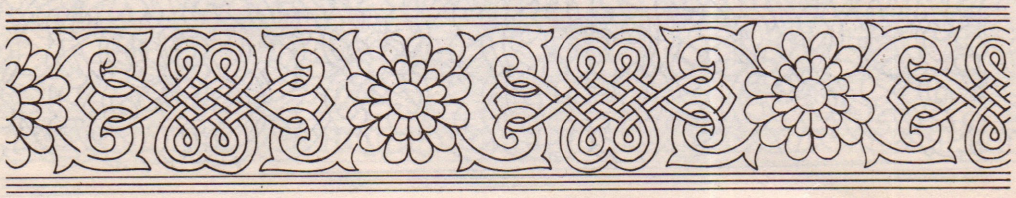

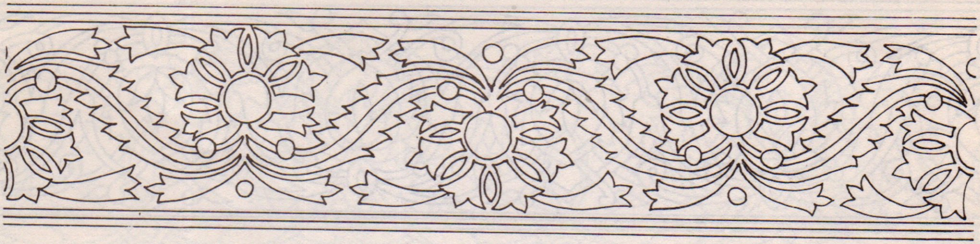

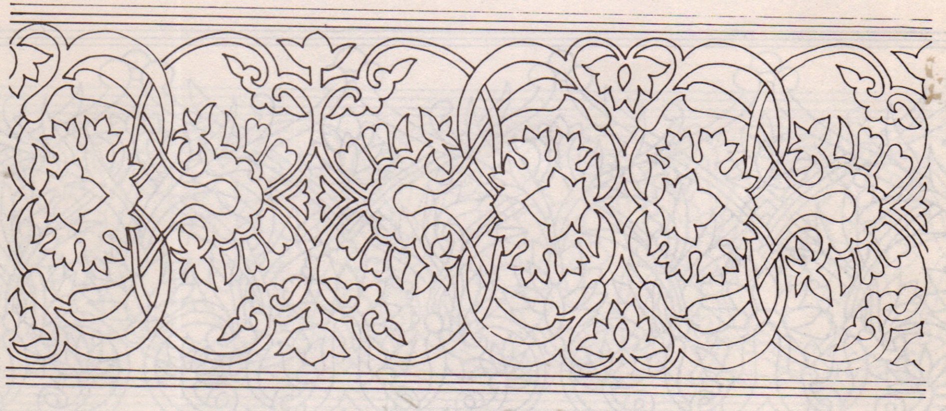

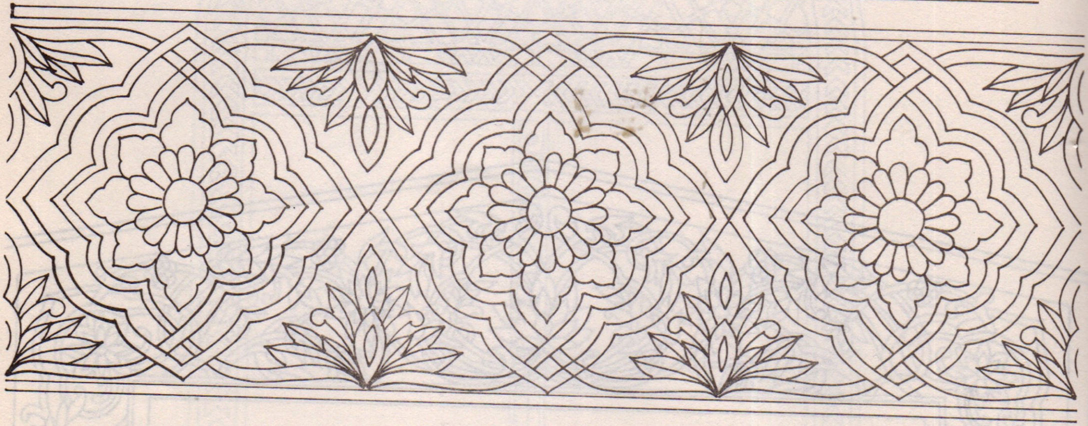

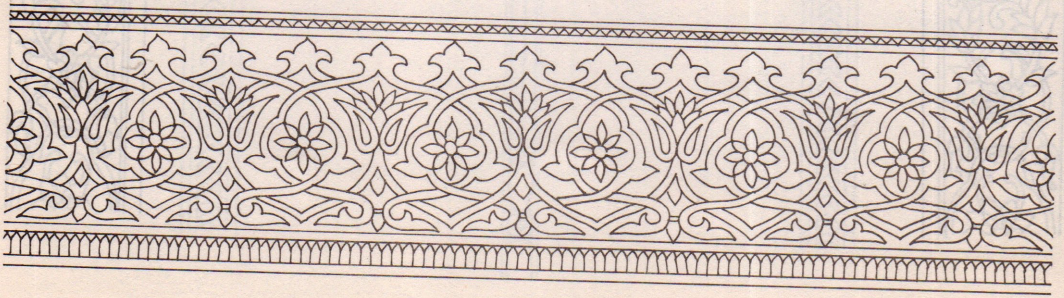

ئىشىك، دەرىزە، پەنجىرە بېزەك نەقىشلىرى

门、窗户装饰图案

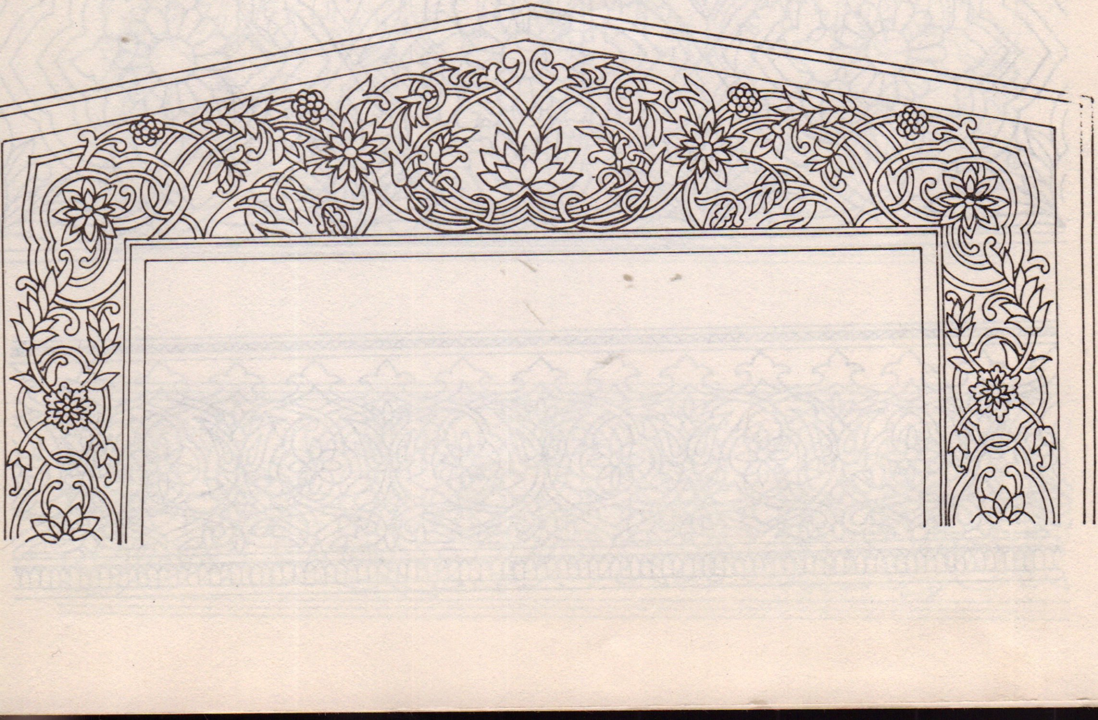

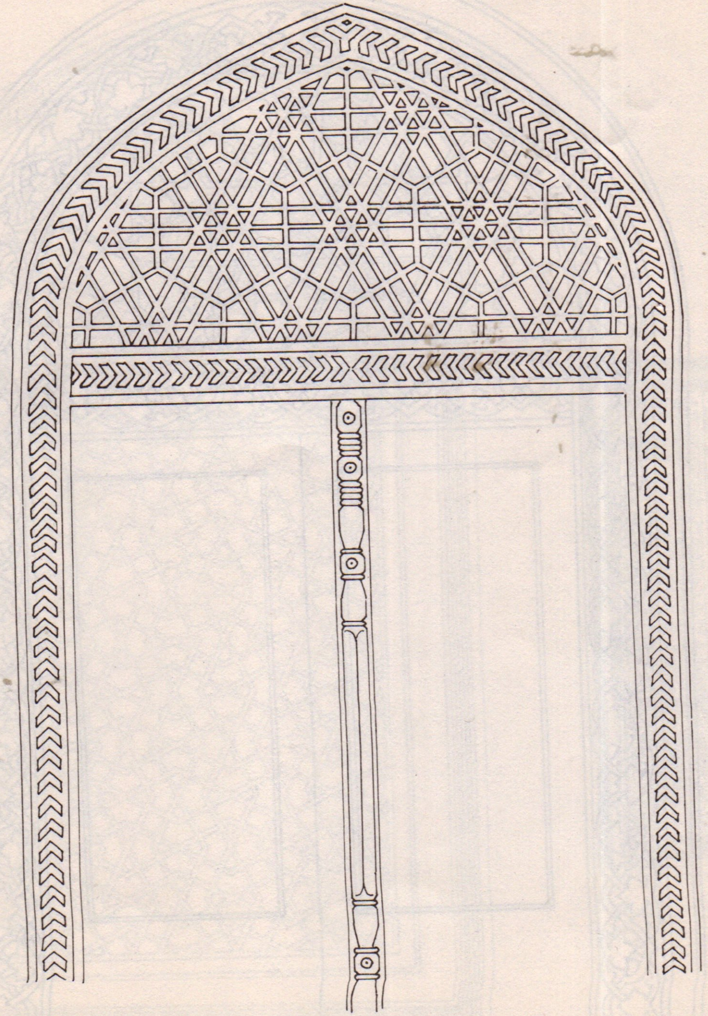

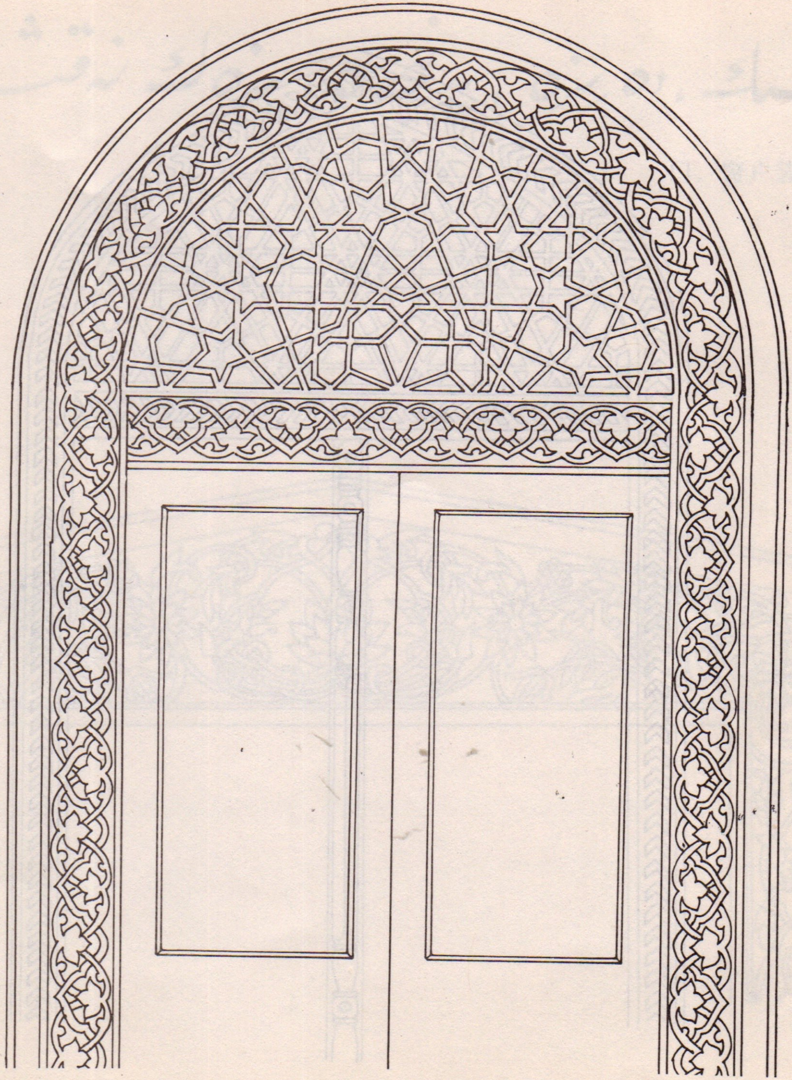

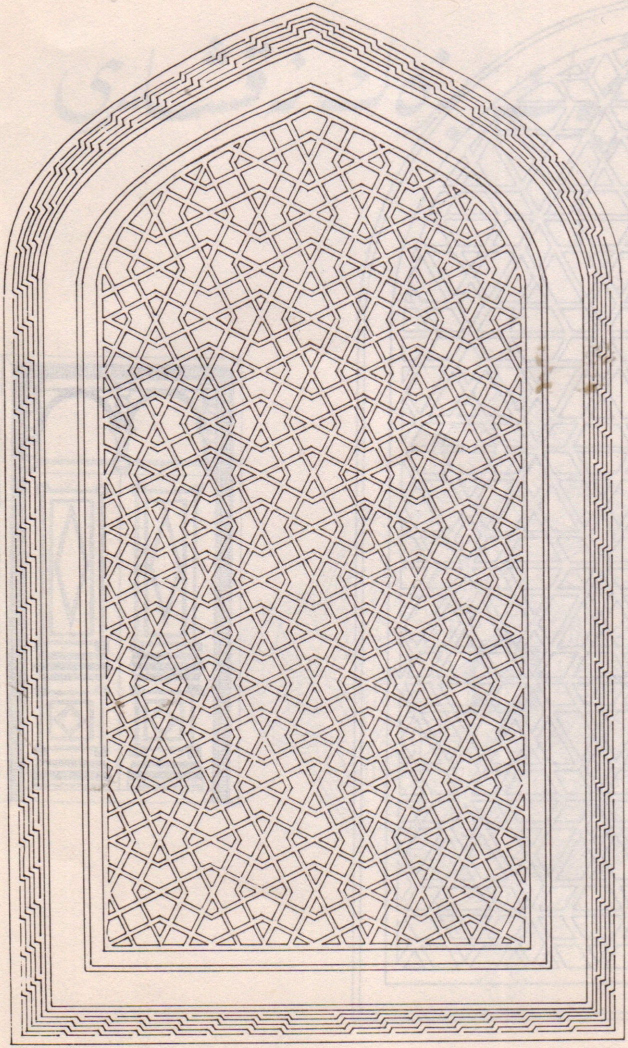

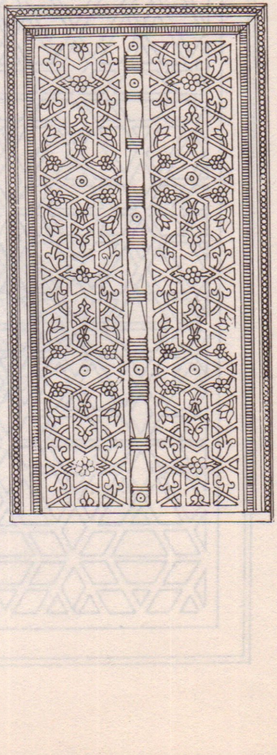

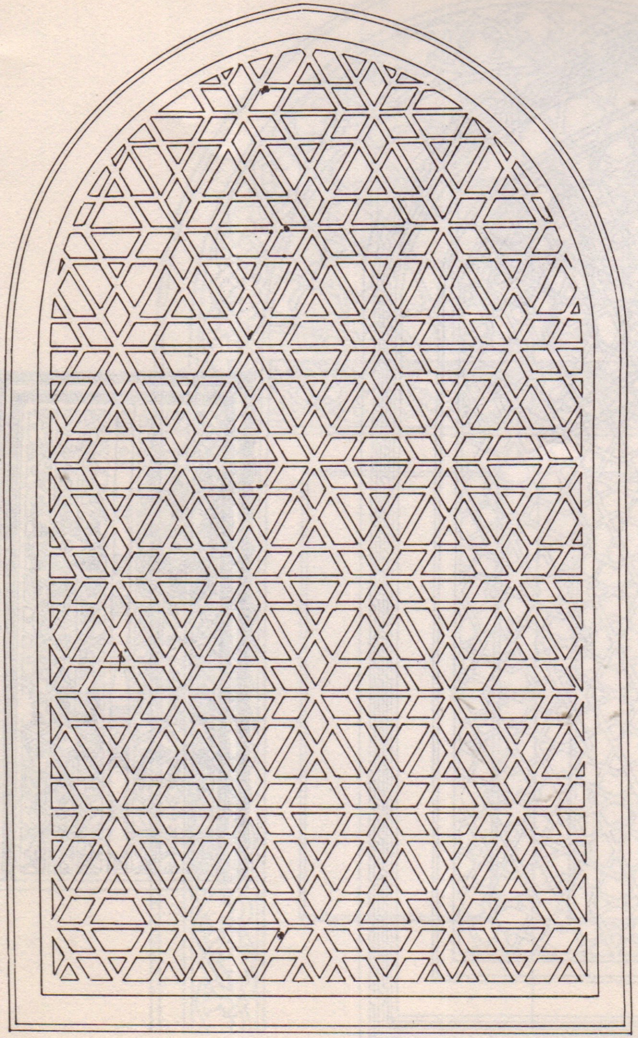

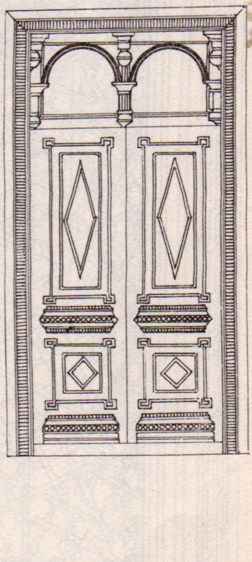

تام بيتى كوٴنچوٴك بىزەك نەقىشلىرى

墙面昆区克装饰图案

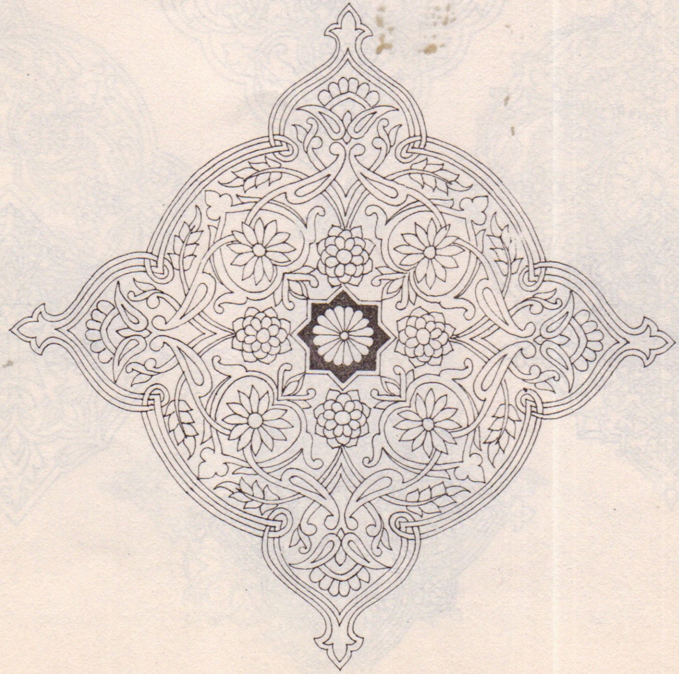

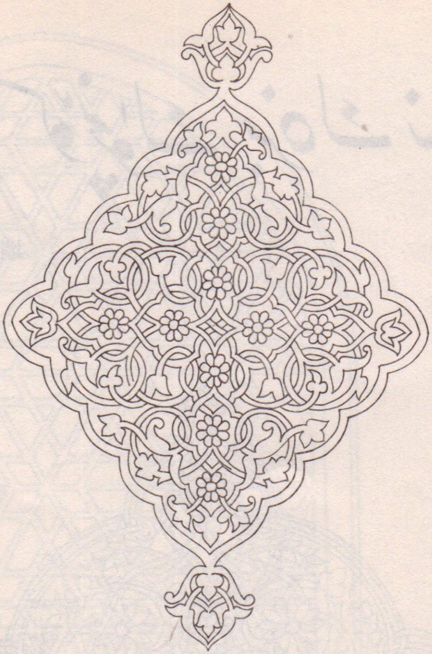

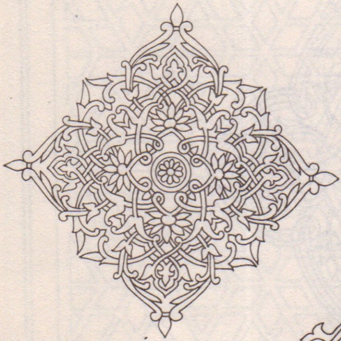
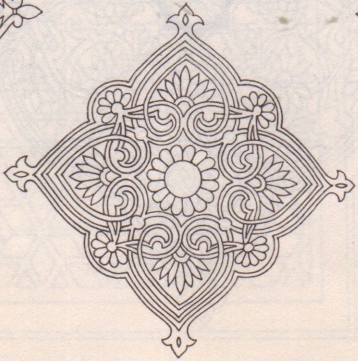
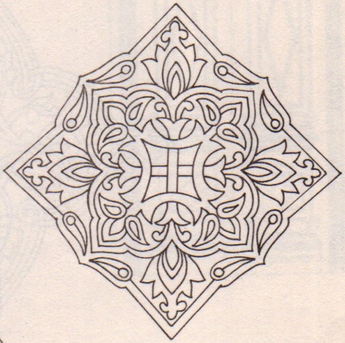

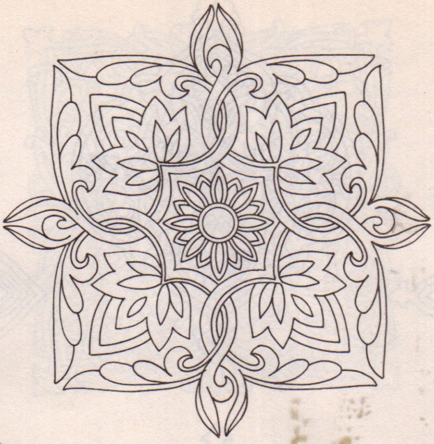

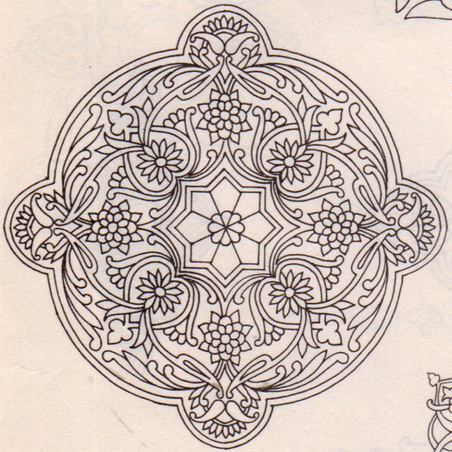

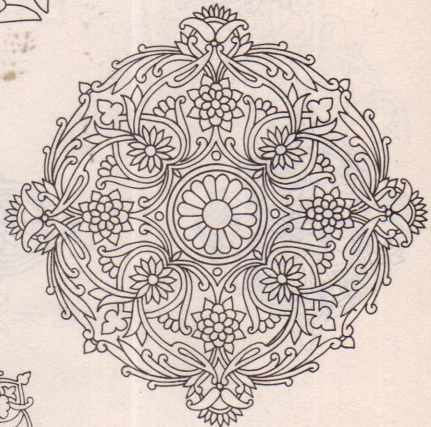

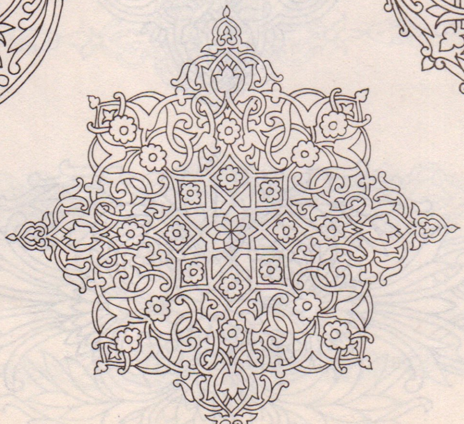

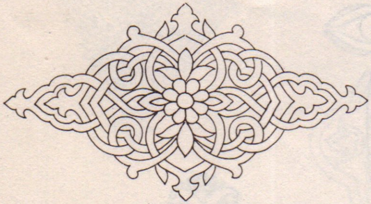
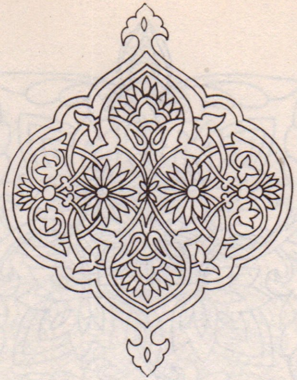
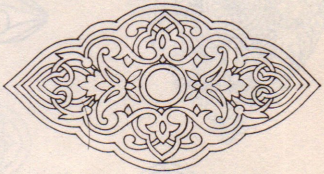
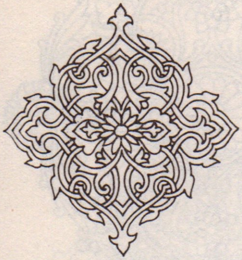
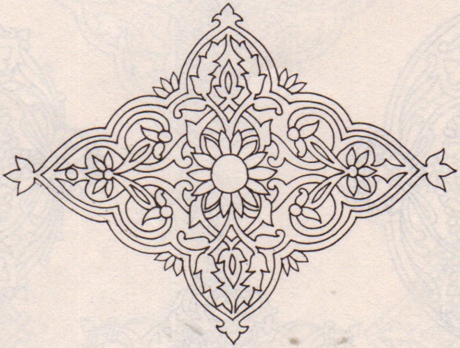
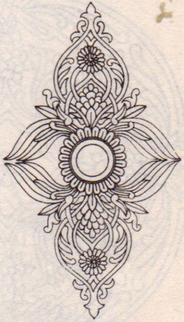
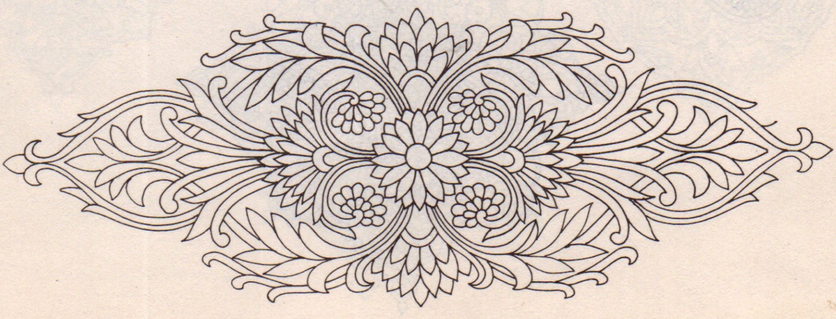

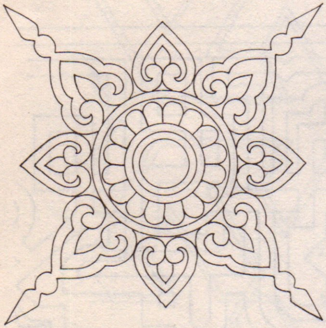

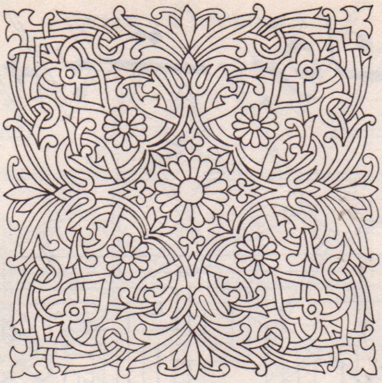

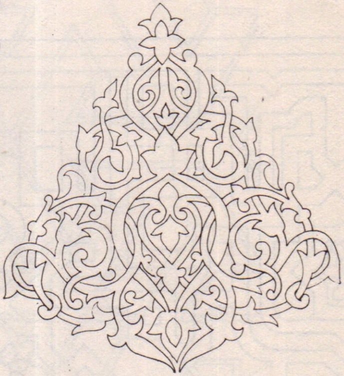

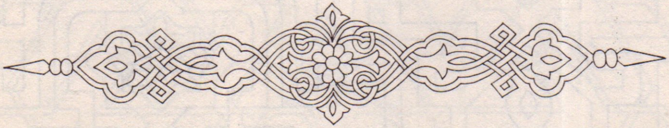

تەكشى تام بەت بىزەك نەقىشلىرى

墙面装饰图案（四分连续）

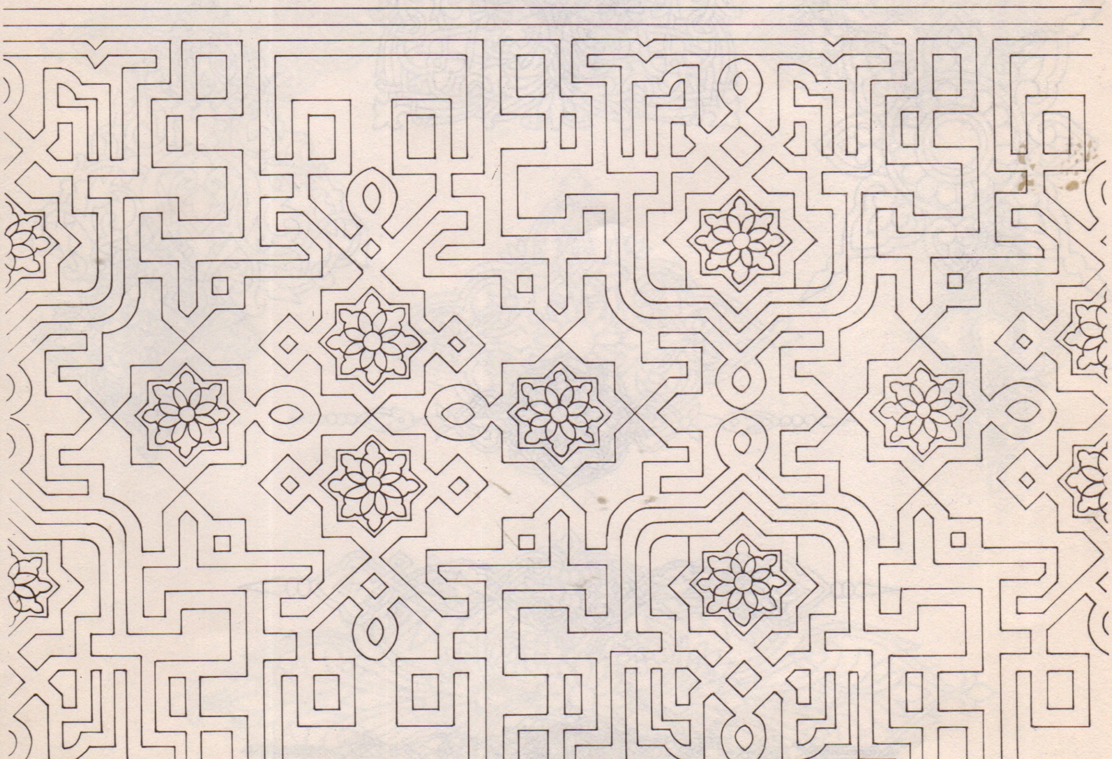

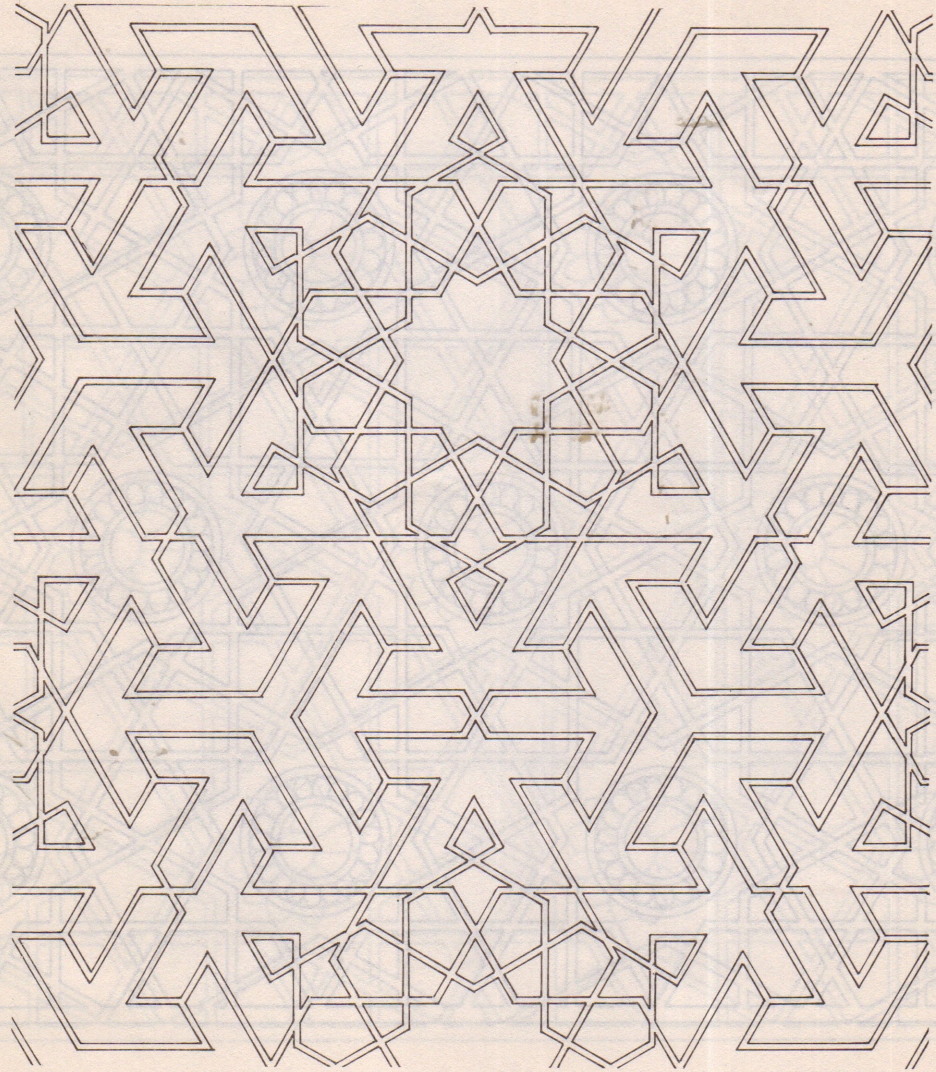

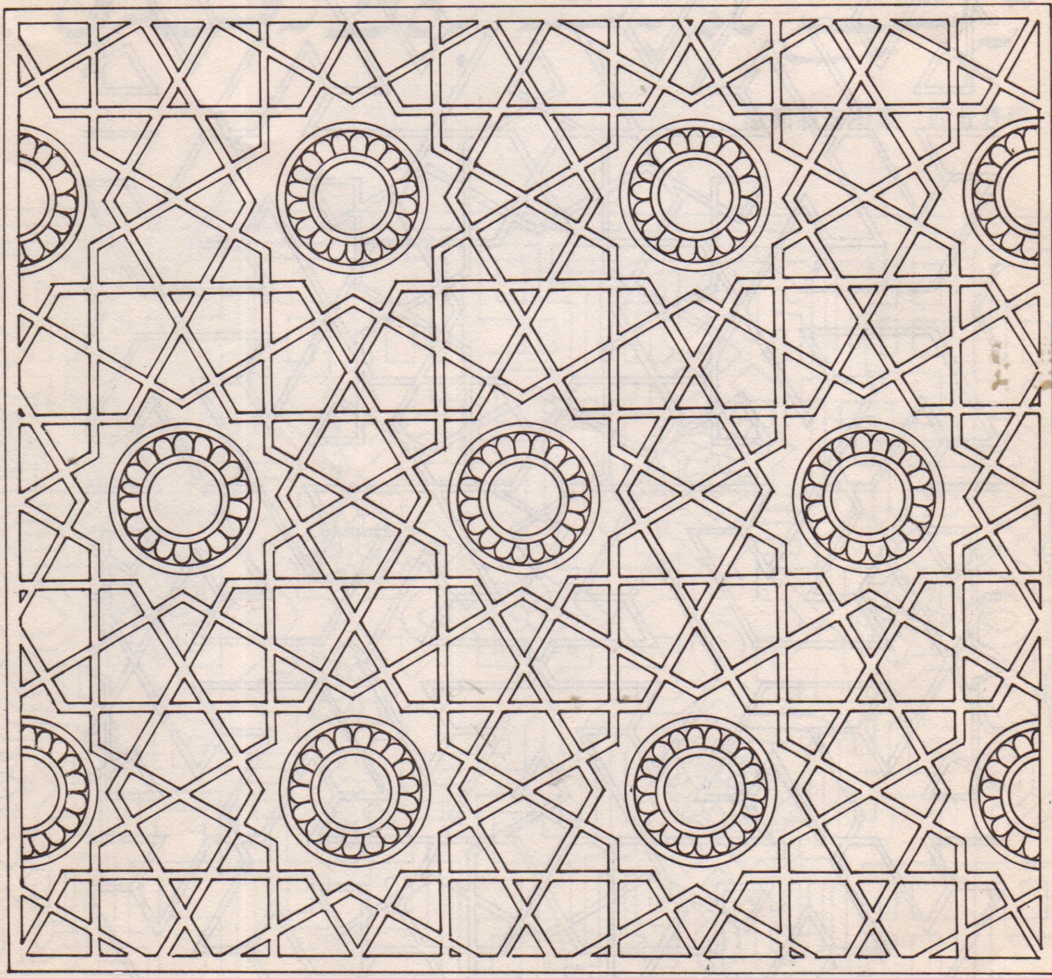

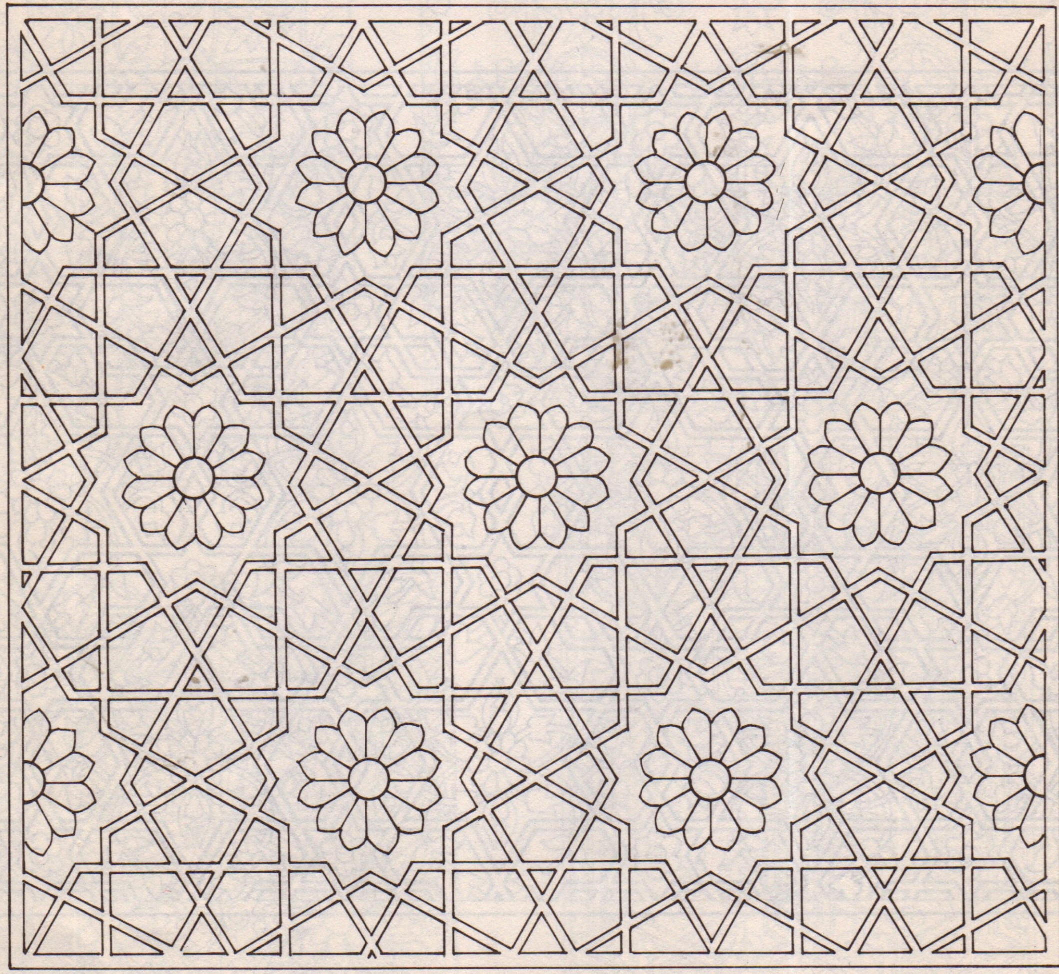

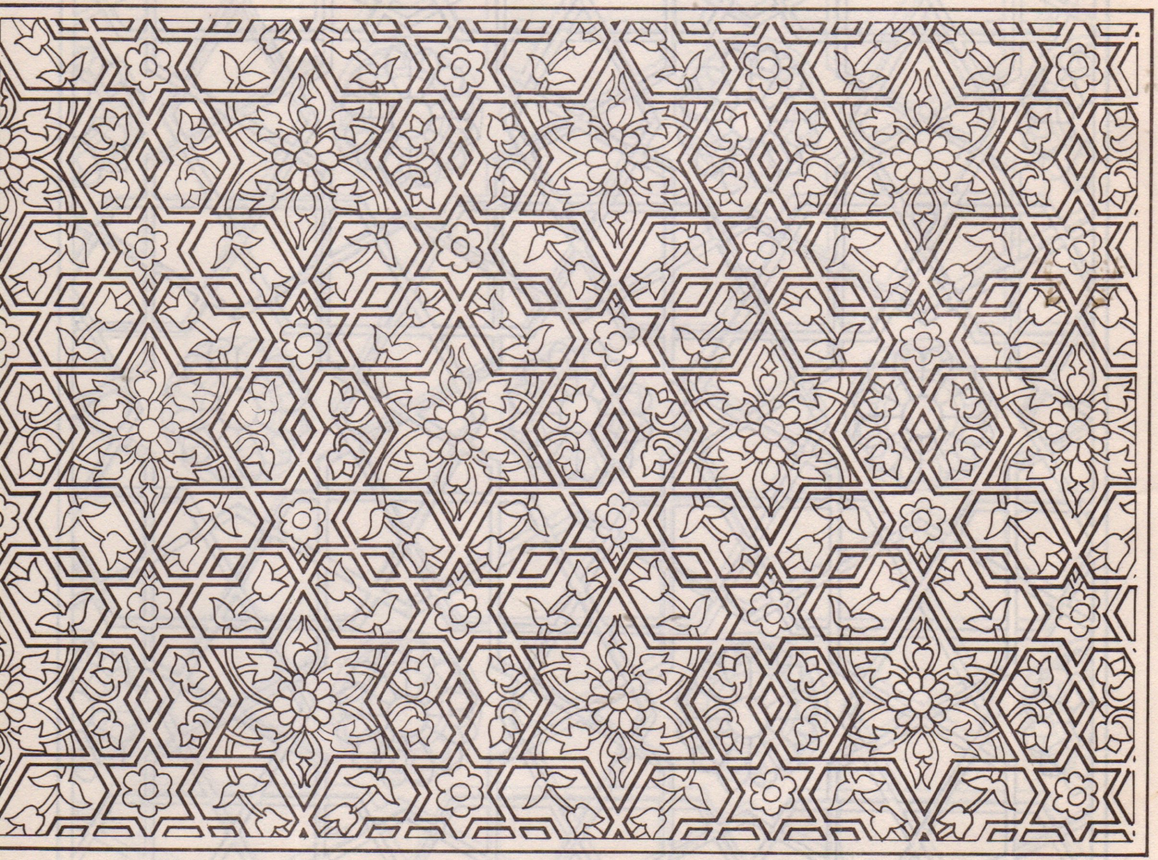

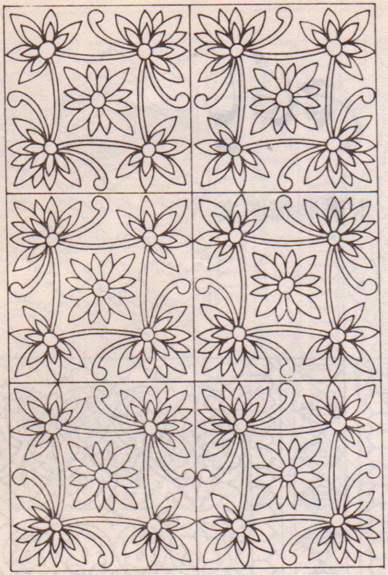

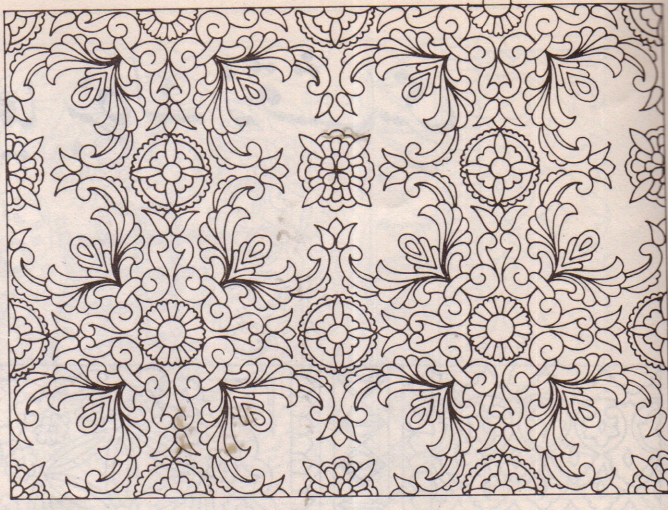

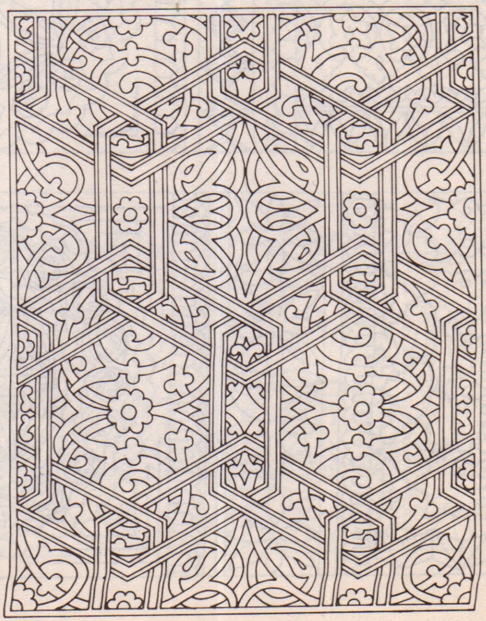

ياغاچ ئويما بىزەك نەقىشلىرى

木雕装饰图案

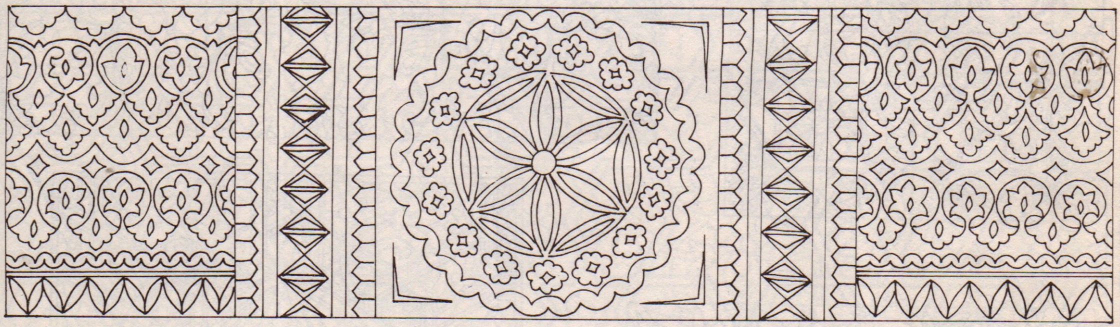

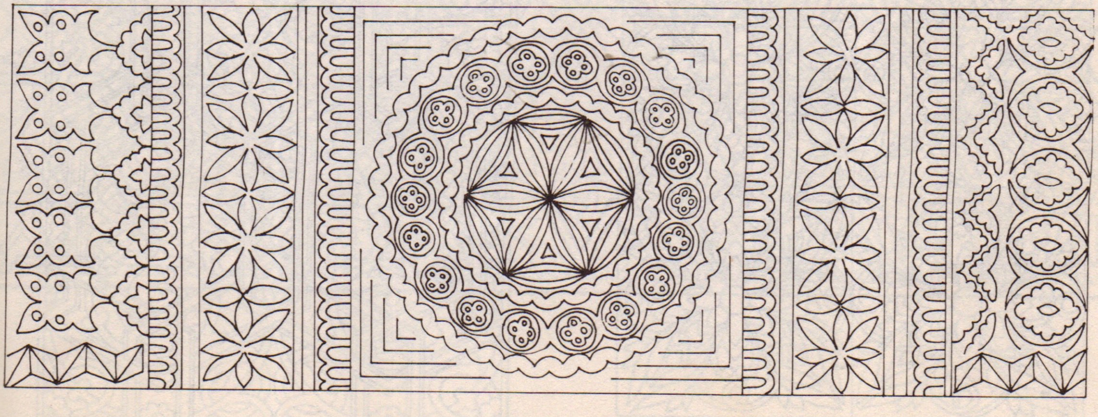

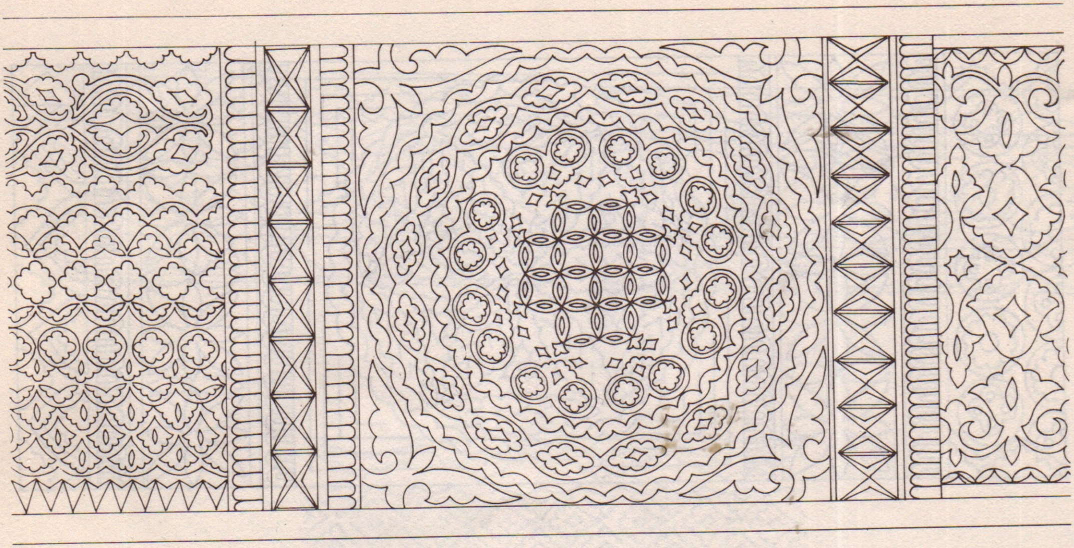

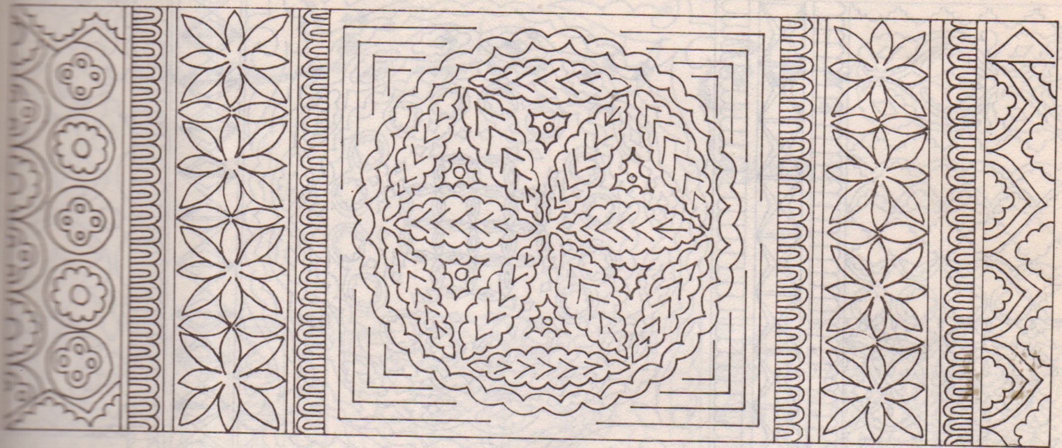

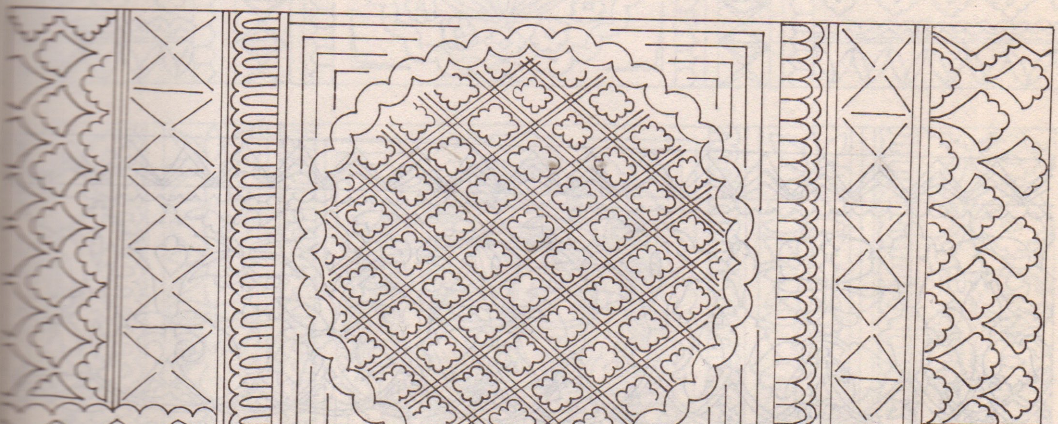

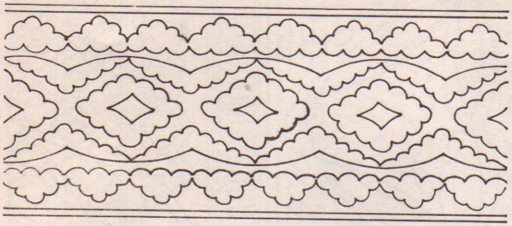
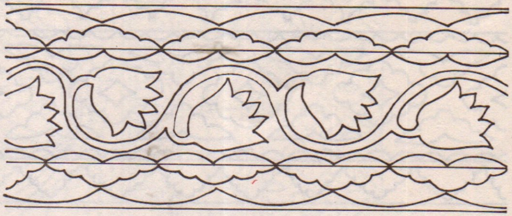
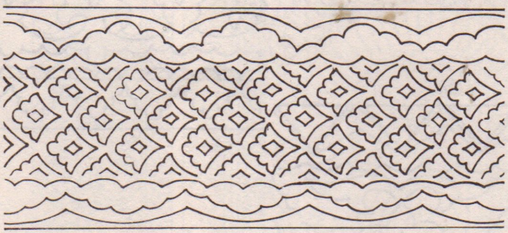
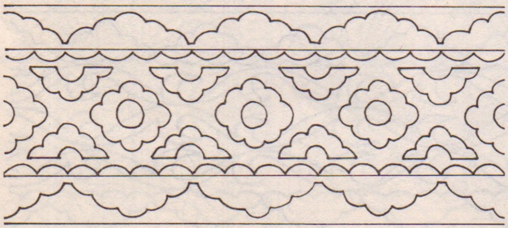
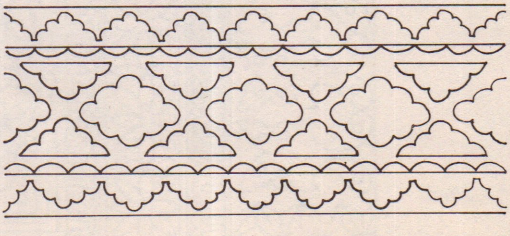

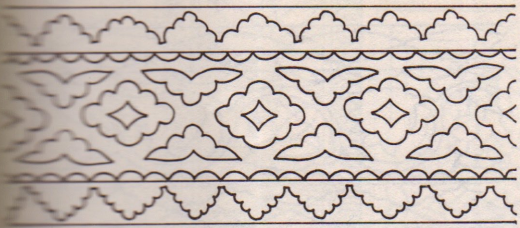

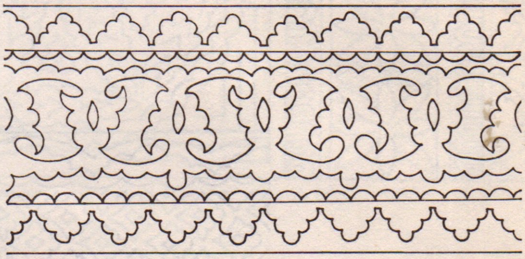

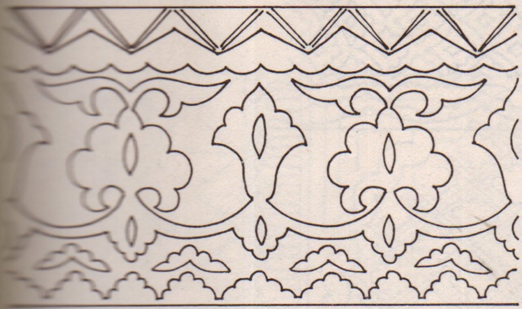

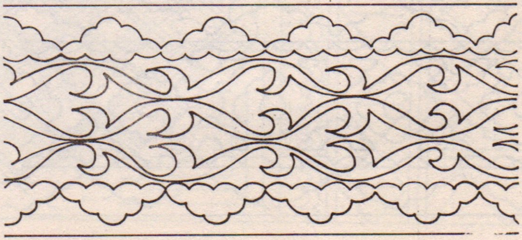

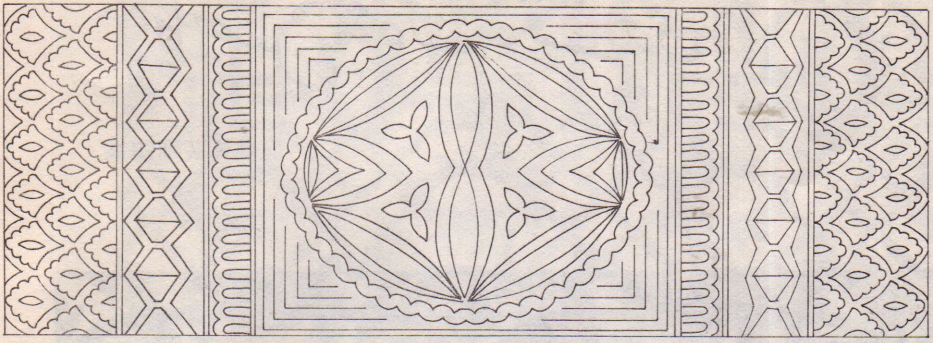

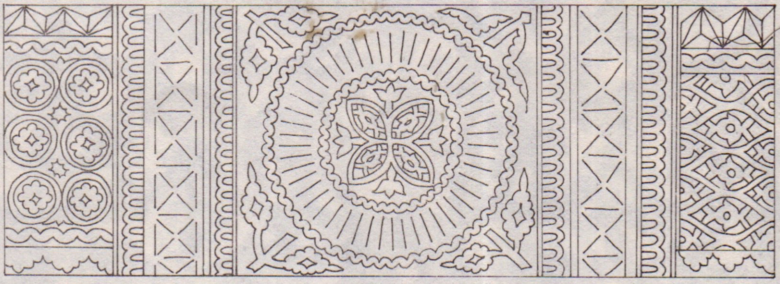

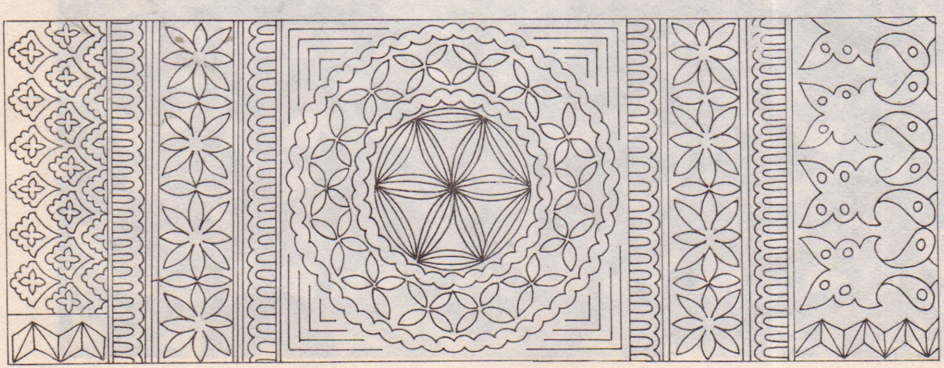

كاھىش بىزەك نەقىشلىرى

琉璃瓦装饰图案

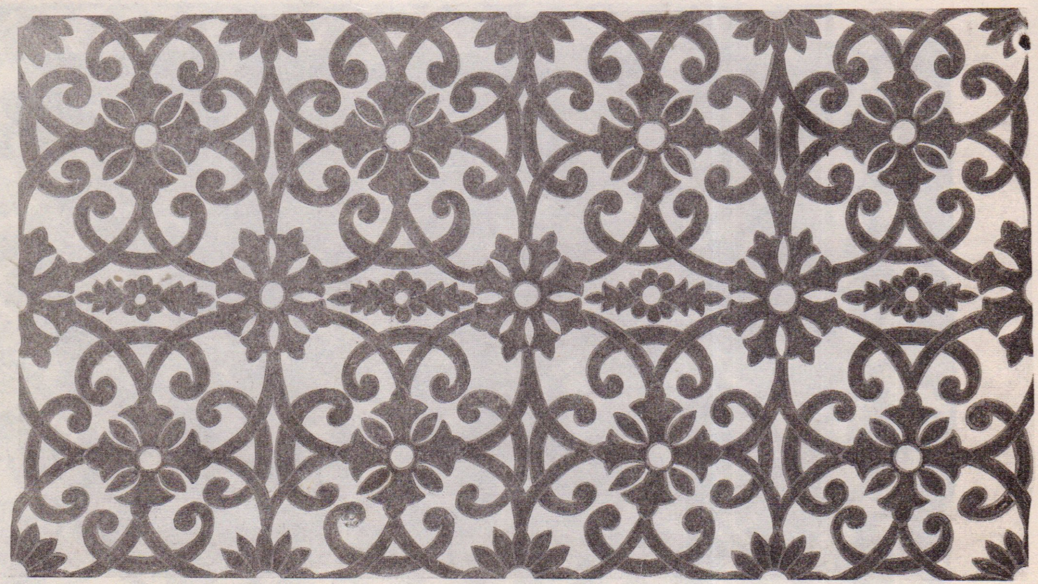

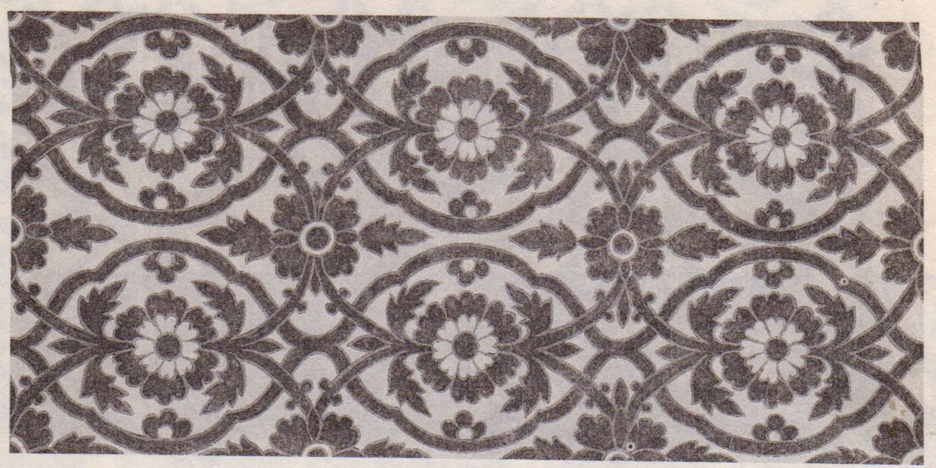

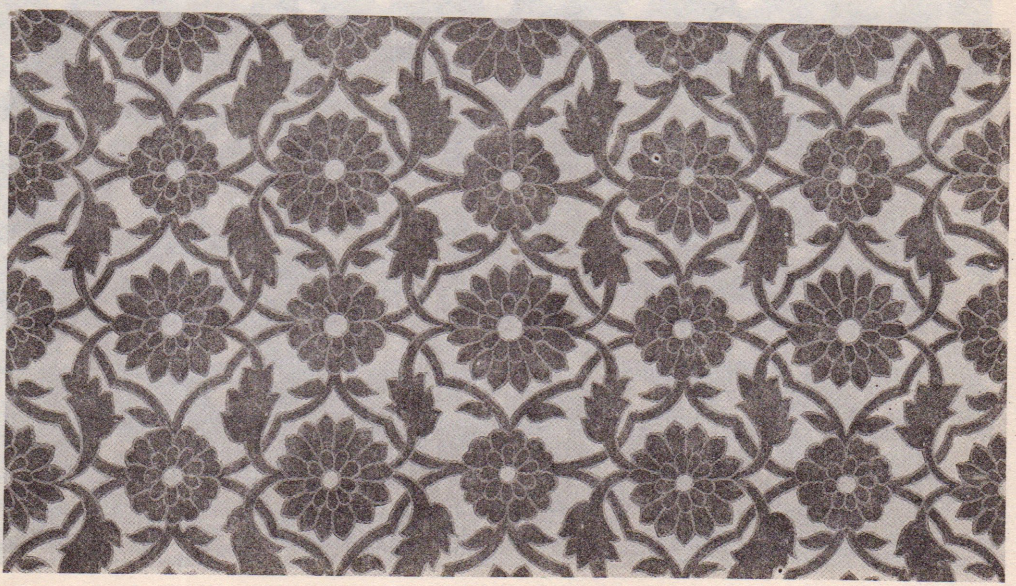

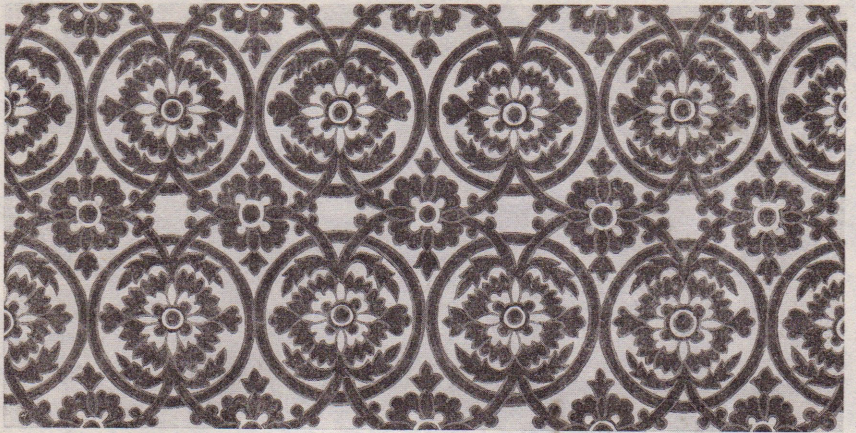

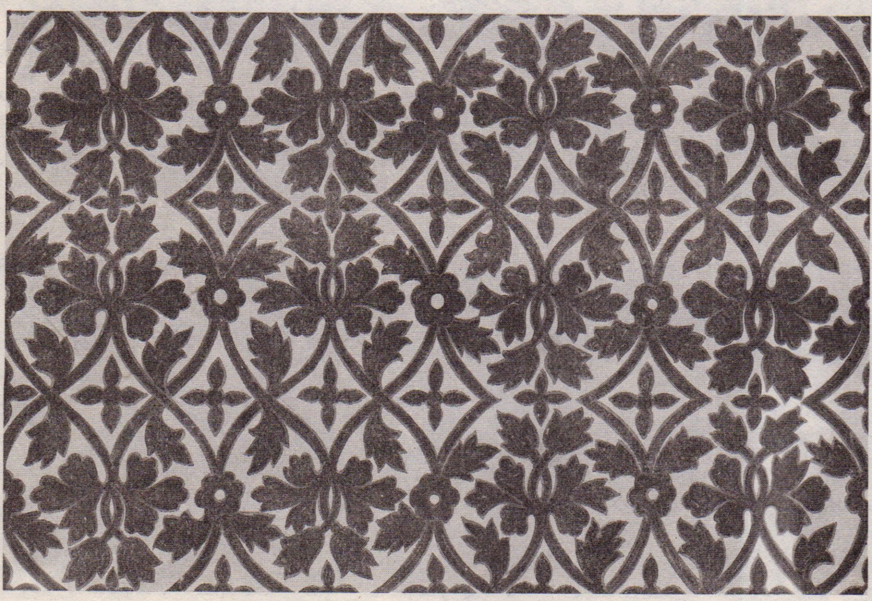

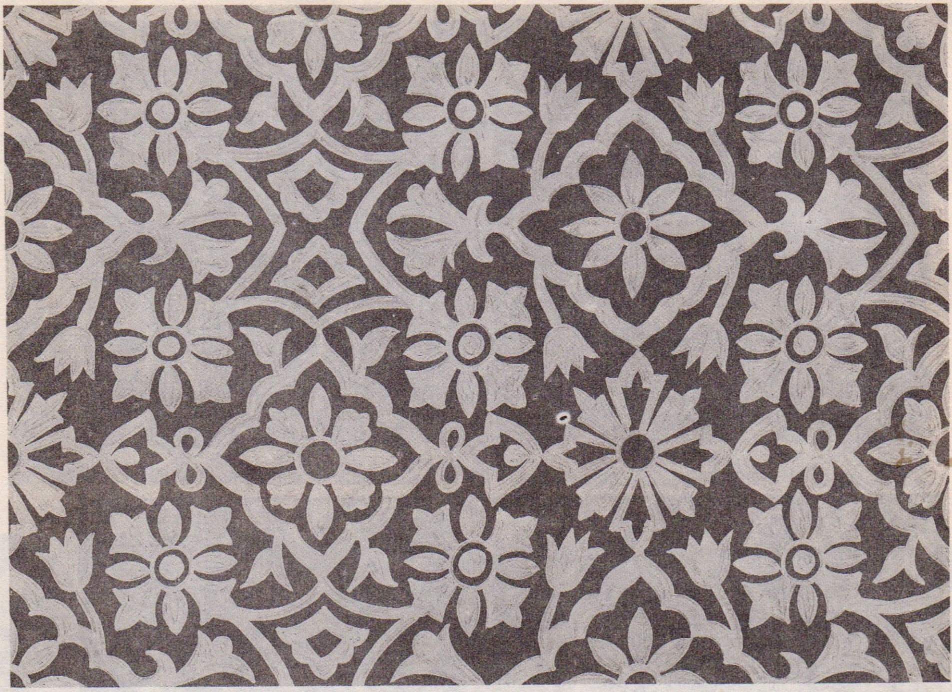

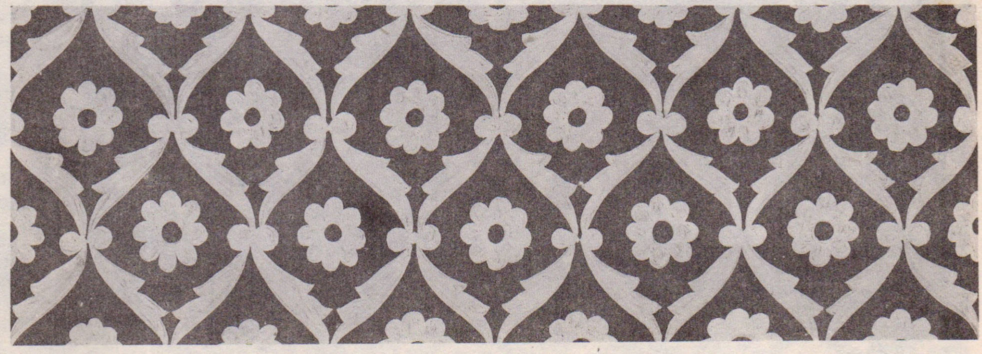

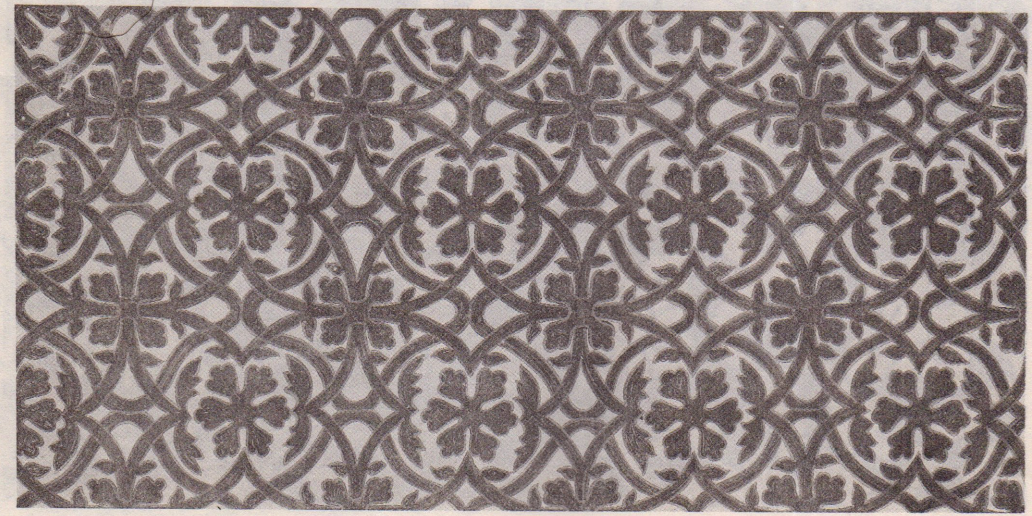

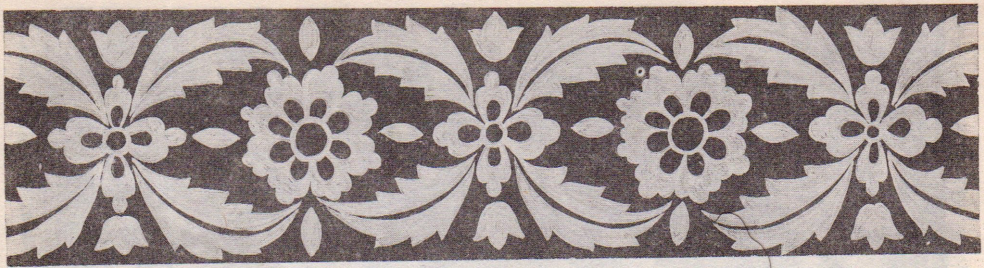

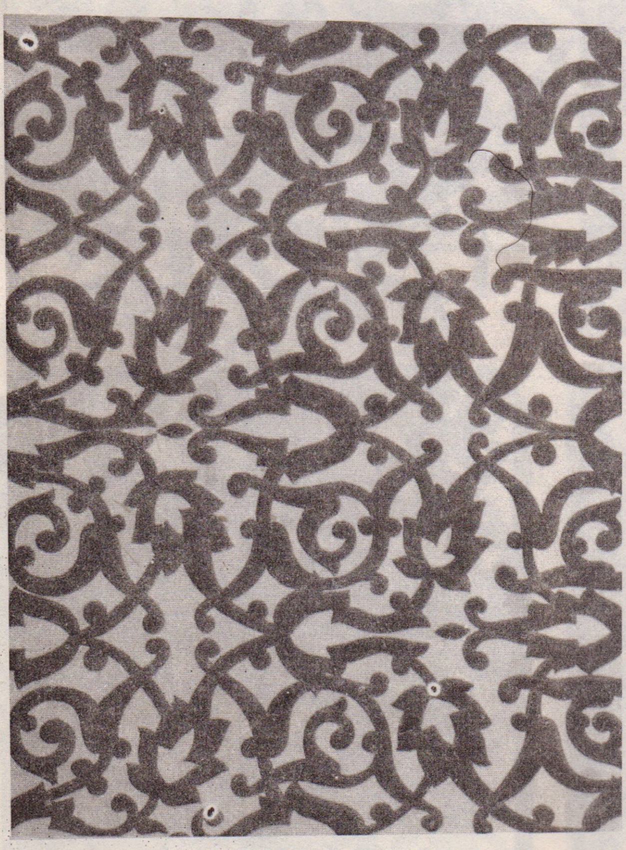

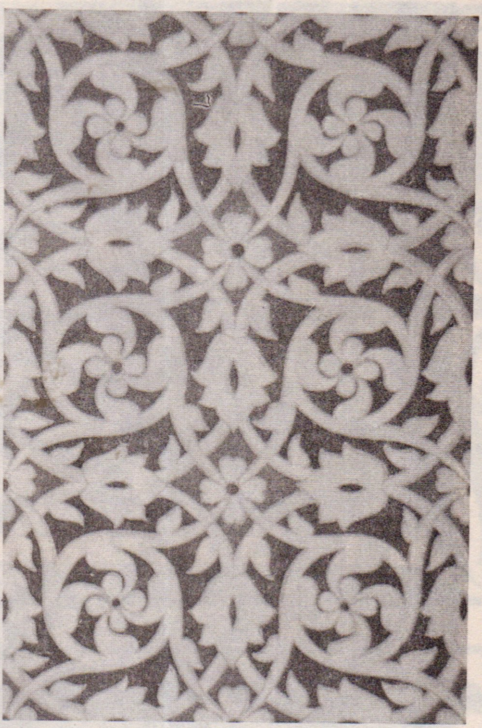

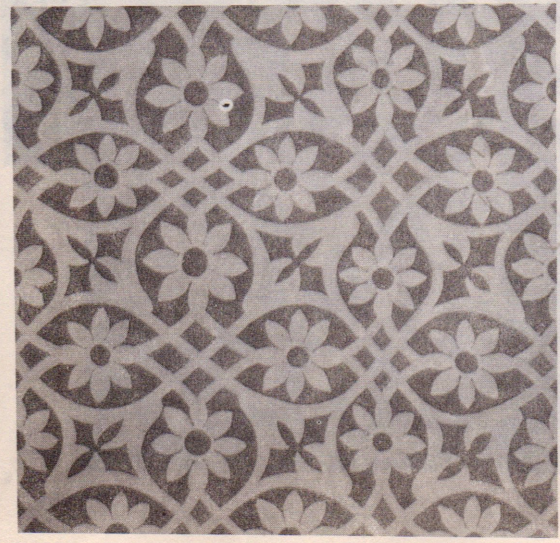
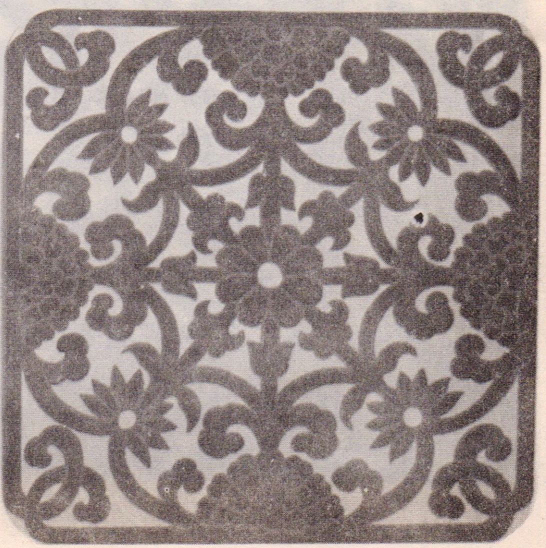

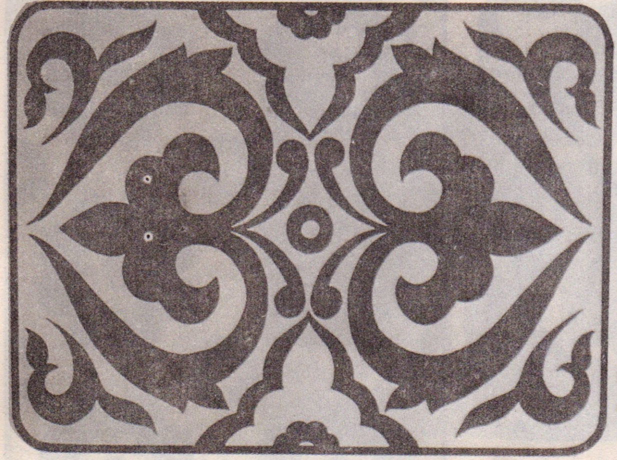

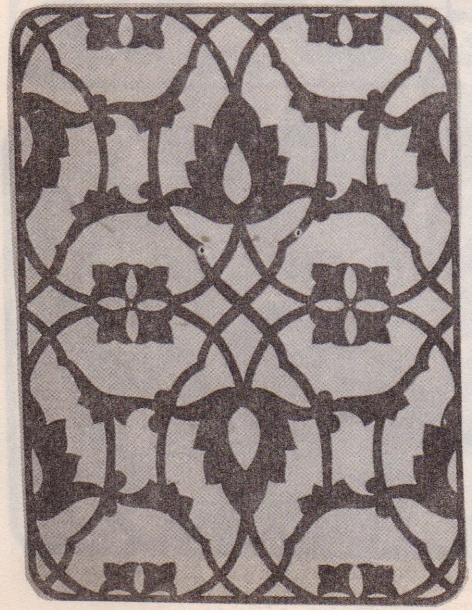

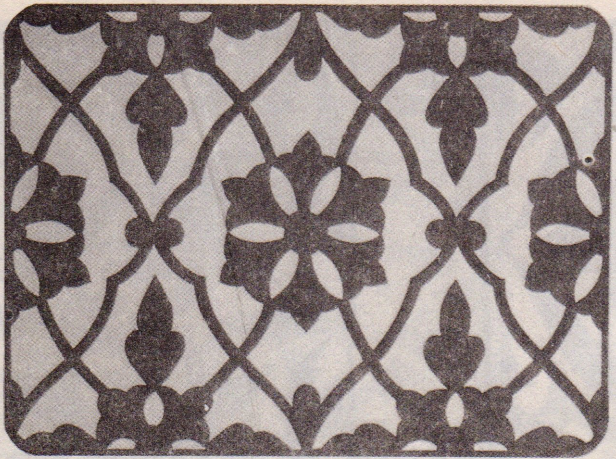

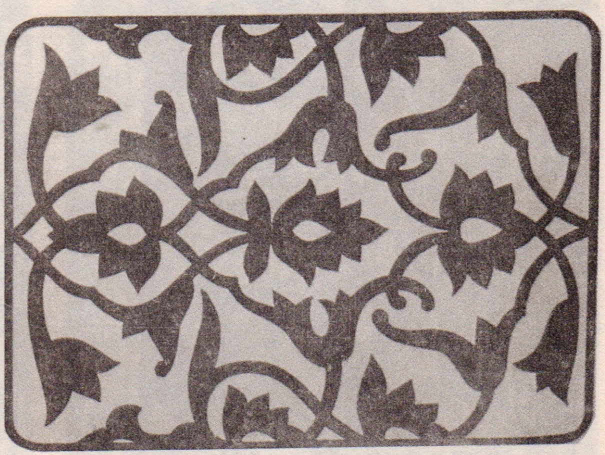

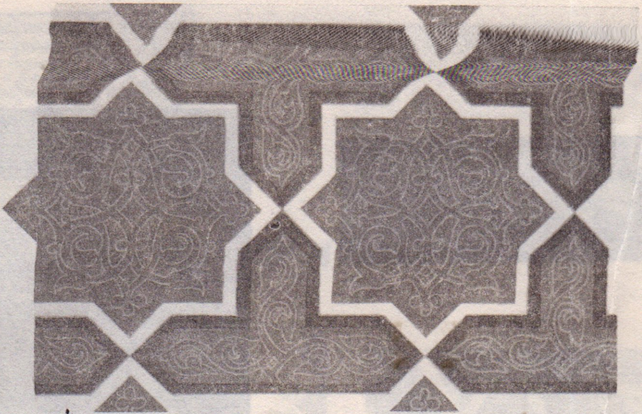

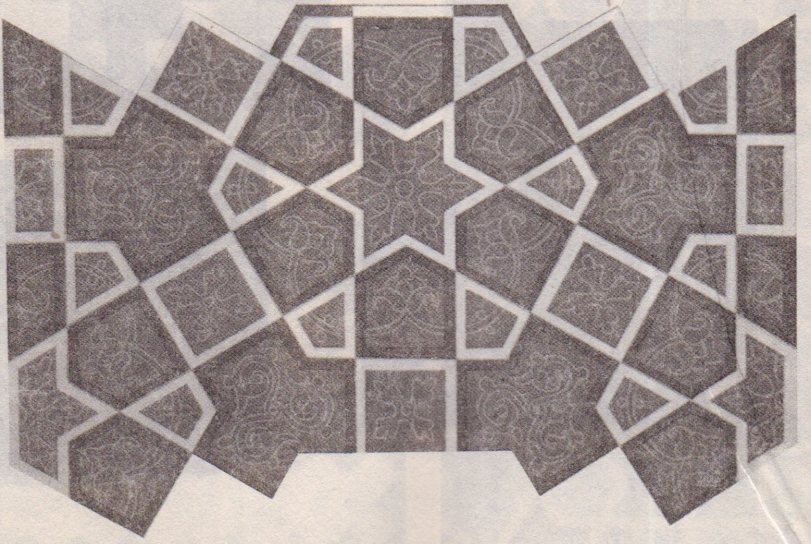

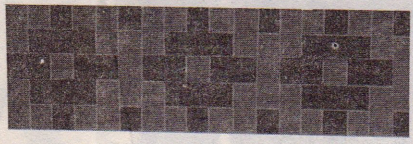

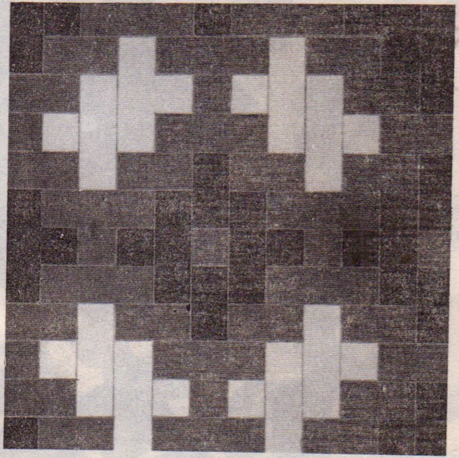

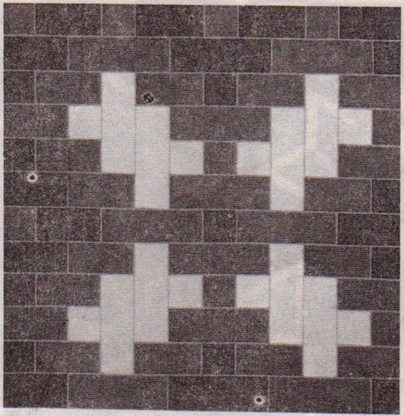

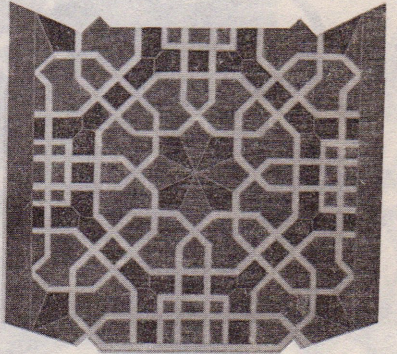

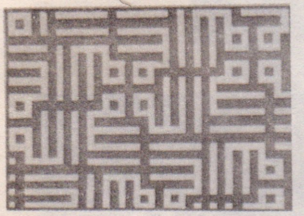

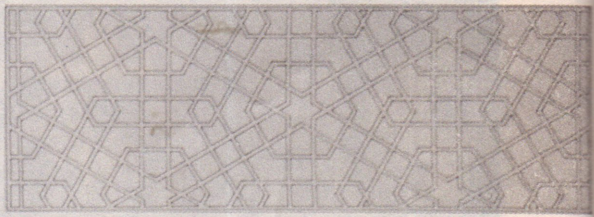

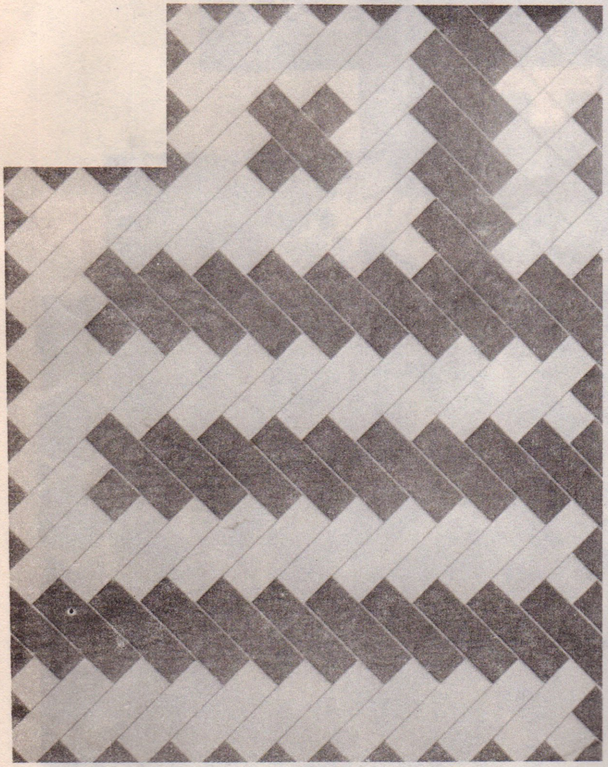

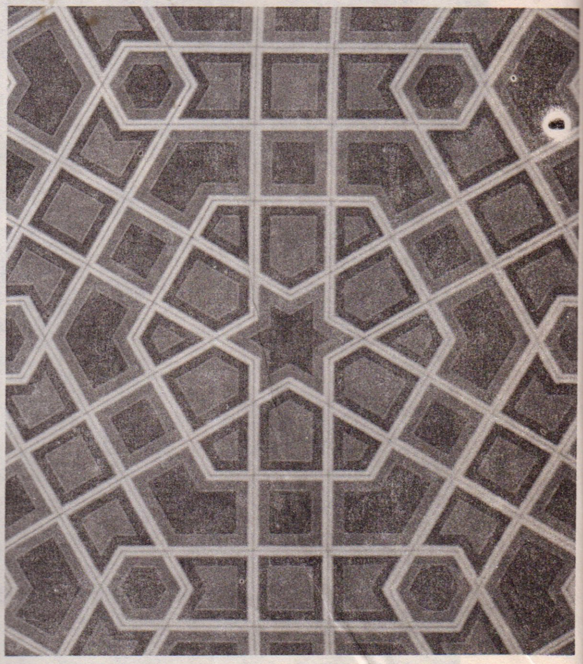

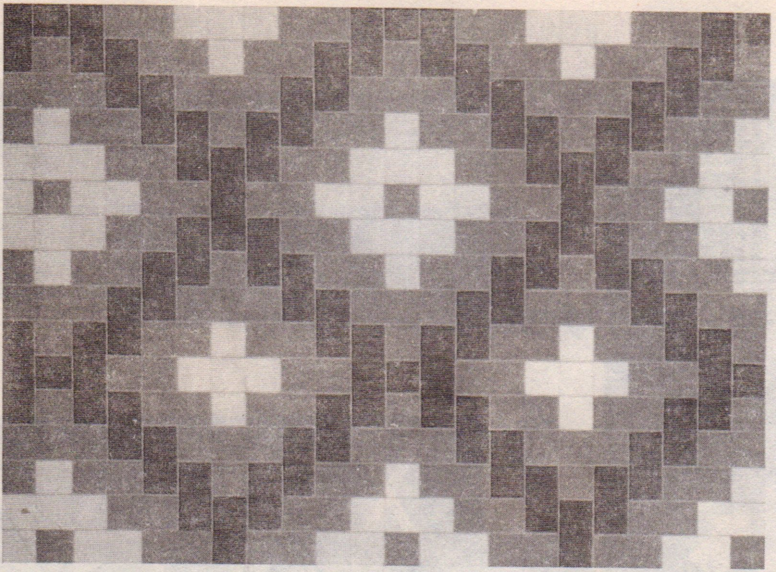

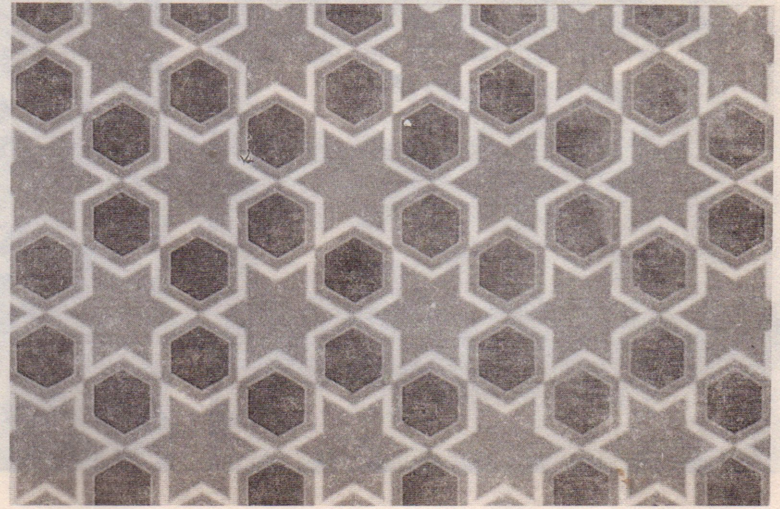

قاپاتما گۈللۈك خىش بېزەك نەقىشلىرى

花砖装饰图案

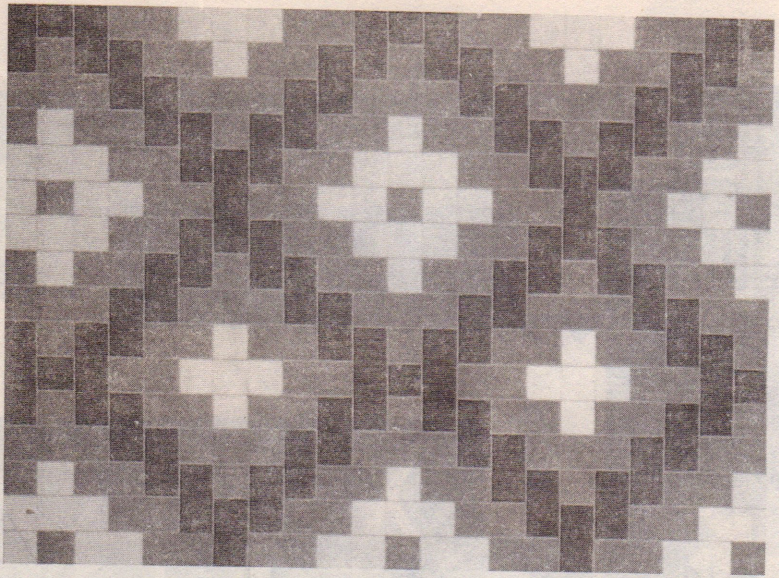

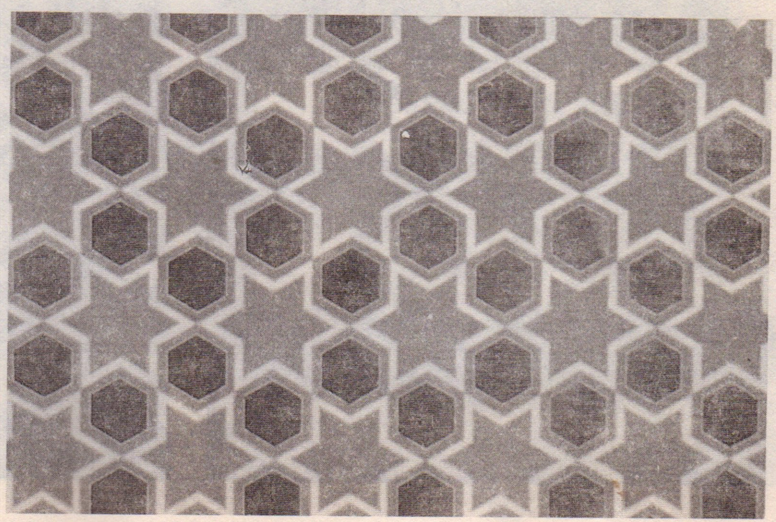

قاپاتما گوٗللوٗك خش بزەك نەقشلری

花砖装饰图案

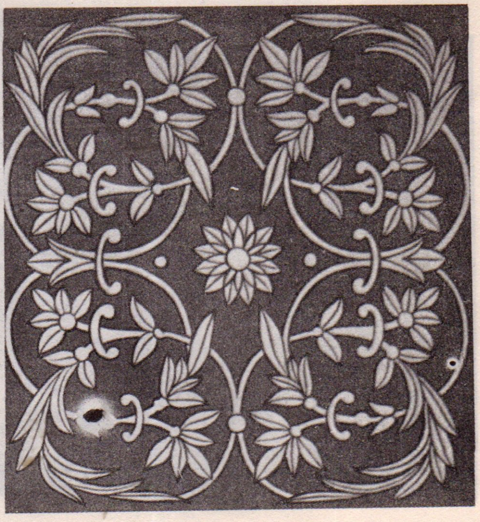

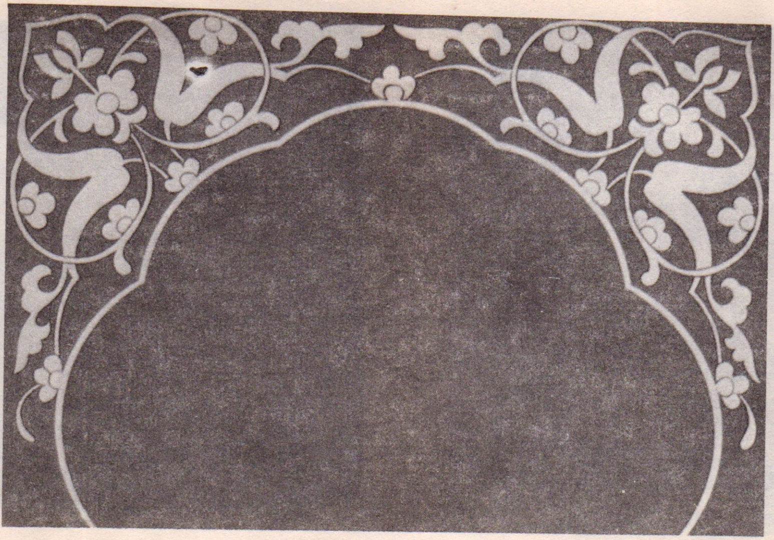

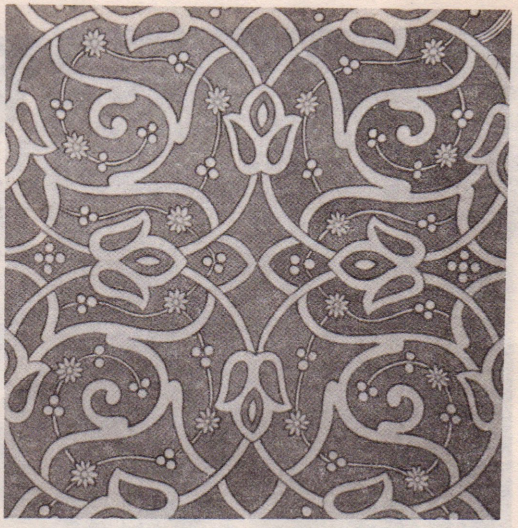

主　　编：买买提·阿尤夫
责任编辑：高光明
装帧设计：高光明

3

维吾尔传统建筑图案集
吐尔逊·哈孜

新疆美术摄影出版社出版
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
787×1092 毫米　20 开本　5 印张
1992 年 8 月第 1 版　1997 年 1 月第 4 次印刷
印数：6001—11000

ISBN7—80547—085—55/J·68　定价：10.00 元